

ВЫПУСК 123

Леанід Дранько-Майсюк

«...Усе бачылі нястачу віна...»

Аповесць пра Адама Станкевіча

Мінск, «Кнігазбор», 2020

УДК 821.161.1-3
ББК 84(4Беи)-44
Д72

Бібліятэка Саюза беларускіх пісьменнікаў
«Кнігарня пісьменніка». Выпуск 123.
Заснаваная ў 2009 годзе.

Выданне за кошт аўтара

ISBN 978-985-7227-26-6

Шчыра прысвячаю свой твор
цудоўнаму віленскаму сябру
Сігітасу Саладжынскасу

АДАМ СТАНКЕВІЧ У ВІЛЬНІ 12 КРАСАВІКА 1949 ГОДА

Па Полацкай ісці і па Зарэчнай[1],
Здзіўляцца прыгажосці кожны раз —
Яна таму заўжды здаецца вечнай,
Што боль не выстаўляе напаказ!

Філёры скрозь. Не знаючы спачыну,
Сваю работу ведаюць на яць,
Аднак яшчэ пакінута магчымасць
У Вільні па-над Вільняй[2] пастаяць.

А краявід навокал дасканалы —
Храм Багародзіцы, як візантыйскі госць...
Абрыс Міхала[3] — ясны і трывалы...
І лёгкасць Ганны[4] — лініі наскрозь...

Каб лёгкасць меў, то б узляцеў над хмарай
І праз хвіліну нейкую ці дзве
Знайшоў бы там паветраны фальварак,
Каб думаць зноў аб родным харастве.

І станецца праява дарагая,
Пашле мне Бог дарунак — з вышыні
Касцёл Святога ўбачыць Мікалая
Упершыню, і скажа так: «Зірні

Яшчэ і на касцёл Святой Тэрэзы...
Ты іх не бачыў з неба, дык убач
Перад пакутай, што байкальскім лесам
Завершыцца пад мат, і енк, і плач...»

---

[1] Полацкая, Зарэчная — віленскія вуліцы.
[2] Вільня — назва віленскай рачулкі.
[3] Маецца на ўвазе касцёл Святога Міхала.
[4] Гаворка пра касцёл Святой Ганны.

Убачыць зверху роднае і досыць —
Святыні, дзе служыў я і служу,
І Вільню ўсю ў чырвоным адгалоссі,
І ў чырвань гвалтам гнаную душу.

У Бога і ў людзей адна дарога,
І той дарозе моліцца душа,
Калі душы патрэбна дапамога,
Дык пэўна што — апошняя імша...

З ёй не задоўжыцца, таму спакойны...
Ёй абаронены, таму жыву...
І Вільню стратай, ранай незагойнай
І ў дні апошнія не назаву.

Сябры літоўскія, жывіце з Вільняй,
Вам і за тое дадзена яна,
Каб ад імя Літвы шалёны вір нёс
У нашу кроў усходні сатана.

І забіраць мяне, сябры, скажу я,
На форме строгай робячы акцэнт,
Бадзёры прыйдзе лейтэнант Бушуеў[1] —
Літоўскай дзяржбяспекі афіцэр.

І пісаны нібыта нейкай сажай,
Цяжкі, нібы каменны фаліянт,
121-ы ордар мне пакажа
Літоўскай дзяржбяспекі лейтэнант.

У глыбіні ягонага планшэта —
Галгофы цень увесь, як і святло,
І лёд, і дрот, і пот, і кроў Тайшэта,
Дзе ў мёртвы чэрап уваб'юць кайло.

26 жніўня 2015 г., серада, 19 г. 36 хв.; Менск.

---

[1] Оперупаўнаважаны аддзела «О» Міністэрства дзяржаўнай бяспекі Літоўскай Савецкай Сацыялістычнай Рэспублікі (МДБ ЛССР).

1. ПРЫМІРЫЦЬ ВІЗАНТЫЮ З РЫМАМ

Пясняр Янка Купала[1] ў вершы «Жняя» параўнаў працавітую дзяўчыну з сонцам, а святар Адам Станкевіч у манаграфіі «Хрысціянства і беларускі народ»[2] з сонцам параўнаў Хрыстову навуку.

І тут святар выступіў як пясняр — пясняр хрысціянства, якое, на яго думку, дапамагло нам стаць беларусамі, стварыла нашу інтэлігенцыю, дало нацыянальнаму пачуццю сілу, родную мову зрабіла мовай рэлігіі і наогул «...запаліла небасяжныя зоры ідэалу разьвіцьця над беларускім народам...»[3].

Прадстаўнік лацінскага каталіцтва ксёндз Адам Станкевіч быў прыхільнікам аб’яднання каталікоў і праваслаўных — то-бок стаяў за Унію царкоўную, без якое (так цвёрда лічыў!) наш народ не выжыў бы.

Дарэчы кажучы, у 1930-х гадах польскамоўныя віленскія публіцысты іншы раз падкрэслівалі: хрысціянства само па сабе больш важнае, чым падзел на каталікоў і праваслаўных[4].

З’яўляючыся адэптам рэлігійнага адзінства, Адам Станкевіч, вядома, згаджаўся з такой пазіцыяй віленскіх публіцыстаў, аднак марыў пра самастойную беларускую царкву, якая была б, як ён сам пісаў, незалежнай ад «расейскага Рыма» і «Рыма польскага» і прызнавала б духоўную ўладу адной толькі Апостальскай сталіцы — то-бок сапраўднага Рыма.

---

[1] Янка Купала (1882–1942) — народны пясняр, стварыў нібыта асабіста для мяне ўзорны твор «Алеся» (1935).

[2] Кніга выдадзена Беларускім каталіцкім выдавецтвам у Вільні ў 1940 г.

[3] Вынятка з артыкула А. Станкевіча «Alma mater…» (1944).

[4] Нарыс пад крыптанімам J «Drogowskaz wśród puszczy» («Дарожны ўказальнік сярод нетраў»): газета «Słowo» («Слова»), № 261 (4467), Вільня, серада, 23 верасня 1936 г.; с. 3.

Тут лёгка ўбачыць ягоную еўрапейскую (заходнюю) накіраванасць, але трэба ведаць: славянскія малітвы ўсё ж расчульвалі яго больш, чым лацінскія.

«Рускую» веру і «польскую» веру трактаваў як падман хрысціянства і сцвярджаў: расійскі імперыялізм з папамі-русіфікатарамі і польскі нацыяналізм з ксяндзамі-паланізатарамі робяць Беларусі вялікую шкоду; усходні цэнтралізм і заходні месіянізм вядуць да згубы...

Ці шукаў з гэтае пасткі выйсце?

Шукаў, бачыў ратунак у аб'яднанні рэлігійных і нацыянальных асноў і ў адстойванні свайго ўласнага хрысціянства.

Дарэчы, шмат хто з нашых дзеячаў марыў пра нацыянальную царкву!

Антон Луцкевіч[1] высноўваў:

«...ідэя стварэньня беларускае нацыянальнае царквы ў пастаці Уніі... лунала ў галовах беларускіх адраджэнцаў...»[2]

Пра сваю родную рэлігійную арганізацыю дбаў і паэт Казімір Сваяк[3] — ён жа ксёндз Кастусь Стаповіч.

У аднаўленні Уніі, да якой з Варшавы чулася абыякавая хітрасць, а з Масквы дзейсная нянавісць, Казімір Сваяк бачыў аднаўленне нашай нацыянальнай сутнасці, — аб'яднанне ж усходняга крыжа з крыжом заходнім называў Беларускім Уніянізмам.

І, безумоўна, зусім невыпадкова тое, што грэчаскае слова сінтэз (аб'яднанне, злучэнне) — любімае паняцце ў творчай практыцы сяброў Адама Станкевіча і Казіміра Сваяка; паплеч-

---

[1] Антон Луцкевіч (1884–1942) — беларускі палітык, ініцыятар і тварэц Акта 25 сакавіка 1918 г., старшыня Рады народных міністраў БНР, дырэктар Беларускага музея ў Вільні, аўтар самага дакладнага артыкула пра Сталіна «Цень Азэфа» (1930); як літаратурны крытык, выдаў кнігу «Адбітае жыцьцё» (1929).

[2] Вынятка з выдання: Антон Луцкевіч. Барацьба за вызваленьне. Укладаньне, навуковая рэдактура, пераклады, камэнтары і прадмова: Анатоль Сідарэвіч. Вільня, Інстытут беларусістыкі; Беласток, Беларускае гістарычнае таварыства, 2009 г.; с. 371. Далей: А. Луцкевіч. Барацьба за вызваленьне. 2009 г.

[3] Казімір Сваяк (1890–1926) — беларускі паэт і духоўны дзеяч, аўтар заўсёды надзённага нарыса «Алкаголь» (1913).

нікі па адной працы, яны йшлі па адной дарозе, маючы адну мэту, але розныя страхі — над Адамам Станкевічам навісаў страх то польскай, то савецкай дзяржавы (апошняя загнала ў магілу), а над Казімірам Сваяком — страх невылечнай хваробы...

У траўні 1926 года паэт памёр (так рана спачыў!), і, праводзячы па ім у віленскім касцёле Святога Мікалая хаўтурнае набажэнства, Адам Станкевіч прысвяціў дарагому сябру прачулую малітву-клятву, галоўная думка якой — трэба й далей працаваць над рэлігійным аб'яднаннем вернікаў.

Ад гэтага святога клопату не адмовіўся і ў апошні свой дзень.

Займаючыся пастырскай дзейнасцю, даючы людзям спакой і аддаляючы іх ад спакусы, усё жыццё імкнуўся ў душах парафіян прымірыць Візантыю з Рымам.

Думаю, для яго гэтыя вобразы мелі не толькі рэлігійны, але і палітычны сэнс, гэтак жа, як, скажам, для адваката Казіміра Петрусевіча[1].

Абараняючы «Грамаду»[2] на «Працэсе пяцідзесяці шасці», К. Петрусевіч гаварыў пра Візантыю і Рым як пра сілы Усходу і Захаду, якія змагаюцца за Беларусь[3].

Жорстка змагаюцца, і ў іхнім змаганні, каб жа ўцалелі нашы мяккія душы, якія, кажучы па-сялянску, ні клямкай, ні зашчапкай не бразнуць!

Адам Станкевіч, цкаваны воўк, усведамляў: рэчаіснасць заўсёды мацнейшая за мару, аднак жа песціў надзею на прымірэнне і вельмі хацеў, каб уніяты, праваслаўныя і каталікі адчувалі сябе перш за ўсё хрысціянамі, а не раскіданымі па канфесіях сіратлівымі вернікамі.

---

[1] Казімір Петрусевіч (1872–1949) — беларускі грамадскі дзеяч, прафесар Віленскага ўніверсітэта.

[2] Беларуская сялянска-работніцкая грамада — легальная палітычная партыя, заснаваная 24 чэрвеня 1925 г.

[3] «Słowo», № 107 (1718), Вільня, пятніца, 11 траўня 1928 г.; с. 3; газета «Kurjer Wileński» («Кур'ер Віленскі»), № 107 (1154), Вільня, субота, 12 траўня 1928 г.; с. 3.

Трэба думаць, за такую лагодную філасофію яго шанавалі памяркоўныя парафіяне, а ў непамяркоўных, вядома, была іншая пазіцыя...

Рэлігійныя пытанні хвалявалі не самі па сабе, а ў звязку з нацыянальнымі клопатамі, і Адам Станкевіч прагнуў адасобіць закаснелы касцёл ад дзяржавы, бо такі касцёл існаваў, як застыглы маналіт, і ў ім, акрамя польскай мовы для прамаўлення павучанняў, іншай мове не было месца...

Касцёл незалежны ад дзяржавы?!

Польскамоўным віленскім публіцыстам гэта не падабалася; яны лічылі: беларускі нацыяналізм спрыяе камунізму, каталікі з партыі Беларуская хрысціянская дэмакратыя (БХД; хадэкі), да якой належаў Адам Станкевіч — людзі даволі дзіўныя, бо імкнуцца аддзяліць святое ад святога, а менавіта: касцёл ад дзяржавы[1].

Дарэчы, да таго ж імкнулася і «Грамада».

У наступным раздзеле адзначана: і хадэкі, і сам Адам Станкевіч непрыхільна ставіліся да «Грамады», аднак іншы раз іхнія пазіцыі супадалі, і яны станавіліся амаль саюзнікамі.

І варта памятаць: мара Адама Станкевіча пра Беларусь была блізкай імкненню грамадоўцаў, але кожны йшоў да агульнай мары сваёй дарогай.

Айцец А. Станкевіч бачыў Беларусь у саюзе з Коўнам; компас жа «Грамады», як вядома, паказваў на Менск, дзе панавала шалёная дактрына класавай барацьбы.

Такога нялюдскага вучэння прыняць не мог, бо лічыў: наш народ не мае класавых супярэчнасцяў, і не проста лічыў, моўчкі разважаючы, — гаварыў пра гэта!

Магчыма, дажыў бы да старасці, каб шанаваў правіла: «Мой голас — маўчанне...», аднак жа не дажыў, бо не маўчаў...

«...Дух мой рвецца і ляціць...» — прамаўляў Якуб Колас[2], і ўслед за любым творцам гэтак жа прамаўляў і Адам Станкевіч, бо і ягоны дух таксама ляцеў і рваўся...

---

[1] Нататка «Злоўжыванне хрысціянскімі лозунгамі»: «Słowo», № 279 (1890), Вільня, аўторак, 4 снежня 1928 г.; с. 3.

[2] Якуб Колас (1882–1956) — народны пясняр, аўтар маёй любімай арфічнай паэмы «Сымон-музыка» (1925).

Святар пісаў малітоўнікі і сустракаўся з камуністамі, мог рызыкаваць і прымаць небяспечныя для сябе прапановы; быў рашучы, не млеў перад вышэйшым клірам, таму царкоўная іерархія сваёй велічнай незгаворлівасцю не адбірала ў яго волю і жаданне змагацца.

Шануючы іерархію, не баяўся яе — не палохаўся тых, хто стаяў над ім, таму, напрыклад, годна гаварыў пра рэлігійныя патрэбы народа Апостальскаму нунцыю.

Дарэчы, і самі людзі, вядома ж, натхнёныя сваім духоўным правадыром і ягонымі паплечнікамі, пісалі ў Варшаву Апостальскаму нунцыю, прасілі службы ў касцёлах па-беларуску[1].

Упэўнены, што родная мова ўзбагачае дадатковае набажэнства, і прагнучы, каб яна гучала з амбона, летам 1918 года айцец А. Станкевіч прапаведаваў па-беларуску ў Дзісенскім павеце; за гэта касцельная ўлада пакарала — восенню таго ж года паслала з берагоў Заходняй Дзвіны служыць на берагі Заходняга Буга (далёка за межы цэнтральнай Беларусі!) у мястэчка Драгічын, і там, на чужыне, разважаў сябе не толькі малітвамі, але і вершамі Якуба Коласа.

Быў з характарам, упарты ў сваіх дамаганнях, таму не зважаў на незадаволенасць царкоўных уладароў і свецкіх цэзараў і ўсё рабіў дзеля таго, каб у касцёле жыла беларушчына.

Паводле ўласнага прызнання, гадаваўся ў атачэнні польскага каталіцызму, быў беларусам-католікам польскае культуры, аднак гэта не закрыла яму родны свет.

У іншым сваім творы[2] сцвярджаў:

«...Праслаўляць Бога і лепш пазнаваць, маліцца да Яго, жыць жыццём сапраўды Божым, апавяшчаць Бога другім — можна толькі карыстаючыся роднай зразумелай мовай...»[3]

---

[1] «Kurjer Wileński», № 117 (1164), Вільня, пятніца, 25 траўня 1928 г.; с. 3.

[2] Маецца на ўвазе кніга «Родная мова ў святынях» (1929).

[3] Вынятка з выдання: Адам Станкевіч. Выбранае. Укладанне, прадмова і каментар Уладзіміра Конана. Мінск, «Кнігазбор», 2008 г.; с. 122. Далей: А. Станкевіч. Выбранае. 2008 г.

Думка відавочна адрасавана ўладарам і цэзарам, і яна празрыстая, яна пра тое, што беларусы маюць сваю мову...

Францішак Аляхновіч[1] даваў такую ацэнку Адаму Станкевічу:

«...неўтаміма працуе над распалячаньнем каталіцкага касцёла на Беларусі... Нягледзячы на ўсю злосьць польскіх ксяндзоў, пачаў гаварыць у касьцёле казаньні па-беларуску...»[2]

Ф. Аляхновіч, мусіць, першы ўвёў у нашу мову гэтае адметнае паняцце — «распалячанне», а ў той час распалячваць касцёл значыла — адправіўшы імшу па-лацінску, казаць для вернікаў павучанні па-беларуску.

Клопат небяспечны...

25 сакавіка 1921 года ў віленскім касцёле баніфратраў Адам Станкевіч правёў святочную беларускую службу, і такім чынам адбылася вельмі важная падзея — святыня баніфратраў упершыню з вуснаў святара пачула нашу мову!

Як і трэ было чакаць, тут жа выбухнула злосць польскіх шавіністаў (як толькі не лопнулі яны?!): касцёл — гэта й ёсць Польшча, у касцёле не павінна гучаць нейкая там тутэйшая гвара[3]!

Што дадаць да гэтага, каб не пакрыўдзіць далікатную варшаўскую душу?

Апроч таго, што хай яна не крыўдзіцца, бо ці варта тут крыўдзіцца, — нічога й не дадасі.

Нашы заходнія суседзі зазвычай не любяць такіх непрыемных напамінаў, а мы ў пераважнай большасці сваёй саромеемся аб тым напамінаць.

Дык не трэба нам саромецца...

Лёгка здагадацца, як польскія шавіністы ўспрынялі кнігу «Хрысціянства і беларускі народ»; вельмі верагодна тое, што тут іхні імпэт супаў з імпэтам супрацоўнікаў Міністэрства

---

[1] Францішак Аляхновіч (1883–1944) — беларускі драматург, нарадзіўся ў Вільні, дзе і ствараў свае знакамітыя п’есы.

[2] Газета «Беларускі звон», № 27 (52), Вільня, серада, 18 кастрычніка 1922 г.; с. 2.

[3] Гвара (*пол.* gwara) — дыялект, гаворка.

дзяржаўнай бяспекі Літоўскай Савецкай Сацыялістычнай Рэспублікі (МДБ ЛССР).

Спадзяюся, мая здагадка не перабольшаная.

У Вільні, у Літоўскім асобым архіве[1], захоўваюцца дзве следчыя, дзве назіральныя і адна маёмасная справы — бальшавіцкая фабрыкацыя на Адама Станкевіча; праца «Хрысціянства і беларускі народ», вядома ж, згадваецца ў той фабрыкацыі.

Калі ў красавіку 1949 года айца А. Станкевіча другі раз арыштавалі, то праз два з паловай месяцы, 30 чэрвеня, у ягонай кватэры адбыўся дадатковы ператрус, і згаданую кнігу першай упісалі ў пратакол канфіскаваных выданняў[2].

У манаграфіі дастаткова крытыкі чырвонага рэжыму; мяркую, сталіністы адразу ж падкрэслілі месца, дзе гаворыцца, што камунізм асуджаны Апостальскай сталіцай, аднак жа для следчай справы пераклалі два фрагменты з першага раздзела «Веліч і значэнне Хрысціянства»:

«...дачакаліся беларусы вялікага юбілею — 950-годдзя свайго хрышчэння. Святкуем мы гэты вялікі[3] юбілей, на жаль, толькі тут, па гэтай старане савецка-польскай граніцы, бо там, у БССР, святкаваць гэтага юбілею няможна, так як няможна вызнаваць, верыць і служыць Хрысту, няможна там усяго гэтага, бо там — о, іронія! — “найбольшая на свеце свабода, бо там найідэальнейшая на свеце дэмакратыя...”»[4]

І другі перакладзены ўрывак:

«...Сяньня для нас найвялікшыя ворагі — гэта бязбожны камунізм, які ёсьць запярэчаньнем усякай свабоды і праўдзівай культуры, а такжа запярэчаньнем усякай нацыянальнасьці. Ня меншым зьяўляецца для нас ворагам і ўсякі зьвярыны нацыяналізм (расізм, фашызм і скрайні нацыяналізм), якія такжа не прызнаюць над сьветам Бога, не прызнаюць правоў адзін-

---

[1] Lietuvos Ypatingasis Archyvas — літарнае скарачэнне LYA.

[2] LYA, f. K - 1, ap. 58, b. P - 12505, b.b., l. 9. Вобыск праводзілі супрацоўнікі 1-га аддзела следчай часткі МДБ ЛССР старшы следчы маёр Пырыкаў і следчая малодшы лейтэнант Алеіна.

[3] У перакладзе гэта слова прапушчана.

[4] А. Станкевіч. Выбранае. 2008 г.; с. 28; пераклад гэтага фрагмента на рускую мову: LYA, f. K - 1, ap. 58, b. P - 12505, l. 223 — 21.

кі і правоў слабейшым нацыям на іх свабоднае існаваньне, а прызнаюць толькі фізычную сілу — дзяржаву, якой павінна служыць і падпарадкоўвацца ўсё...»[1]

Подпіс перакладчыка не ясны, але, здаецца, пераклала жанчына (старшы лейтэнант[2]), бо нечытэльныя разгоністыя кручкі пастаўлены пасля ўдрукаванага на машынцы дзеяслова жаночага роду — «перевела».

---

[1] Вынятка з выдання: Адам Станкевіч. З Богам да Беларусі. Укладаньне, навуковая рэдактура, напісаньне камэнтароў і прадмовы: Алесь Пашкевіч, Андрэй Вашкевіч. Вільня, Інстытут беларусістыкі, 2008 г.; с. 334. Далей: А. Станкевіч. З Богам да Беларусі. 2008 г.; пераклад прыведзенага ўрыўка на рускую мову: LYA, f. K - 1, ap. 58, b. P - 12505, l. 223 — 21.

[2] Супрацоўніца 2-га аддзела следчай часткі МДБ ЛССР.

2. ЖЫЦЦЁ БЕЗ АДПАЧЫНКУ

У касцёле, праводзячы імшу, настройваўся:

«...Трэба кожнага паважаць і з кожным гаварыць на зразумелай мове...»

За межамі касцёла згаджаўся, калі раптам чуў:

«...Каб зберагчы народ, адной царквы мала, трэба яшчэ — сваё мужнае грамадства і свая дзяржава з арміяй...»

Работу рабіў з розумам і сэрцам, таму зробленае дыхала сэнсам і верай, і заўсёды бараніўся пэўнасцю: хрысціянства дае і злому часу лагоду, — і праз гэта здабываў сабе цярплівасць.

Быў невысокага росту, з шэрымі вачыма і мужным тварам, не слабы з выгляду, аднак здароўе не заўсёды цешыла — меў хворыя ныркі і ў красавіку 1937 года нават лячыўся ў Трускаўцы.

Праўда, на сваё здароўе мала зважаў і, здаецца, не ведаў, што такое спакой, жыў, па сутнасці, без адпачынку — хіба што адпачываў, даваў сабе малую палёгку тады, калі маліўся Богу.

Займаў даволі віднае становішча, бачыў і душой — не толькі вачыма, ніколі не ўдаваў з сябе зацікаўленага, а быў заўсёды зацікаўлены і касцёлам, і жыццём, таму людзі слушна меркавалі: іхні ксёндз меў сілы і на біскупа, і на арцыбіскупа, — словам, варты быў вышэйшага духоўнага звання.

А наогул жа абсяг дзейнасці Адама Станкевіча ўражвае: душпастыр і рэлігійны пісьменнік, ён ствараў беларускія гурткі, рэдагаваў газеты і часопісы, засноўваў друкарні, выдавецтвы і культурна-асветныя арганізацыі, з’яўляўся сакратаром выхаваўчай рады Віленскай беларускай гімназіі (ВБГ) і чальцом яе бацькоўскага камітэта, выкладаў гімназістам-каталікам рэлігію і лацінскую мову.

Не думаў, што наўкол шмат дзеячаў і мала працаўнікоў, проста быў працаўніком і ўсё, таму і ўваходзіў у Таварыства беларускай школы (ТБШ)[1], у камітэт дапамогі пацярпелым ад вайны, у Беларускае навуковае таварыства (БНТ) — не цураўся ніякай работы...

20 жніўня 1924 года на сходзе кіраўніцтва БНТ разглядалі пытанне пазыкі дзеля куплі дома для Беларускага музея і пастанавілі:

«...Прасіць мітрапаліта Андрэя Шаптыцкага[2], эвэнтуальна[3] ўкраінскія арганізацыі ў Львове, пазычыць да дзесяці тысяч даляраў. Выслаць у гэтай справе дэлегацыю дзеля атрыманьня грошай і падпісаньня адпаведных актаў ад імя Таварыства (БНТ. — *Л. Д.-М.*). У склад дэлегацыі вызначыць гр. Антона Луцкевіча і кс. А. Станкевіча...»[4]

У нашых гістарычных даследаваннях адзначана[5] — у Львоў ездзіў А. Станкевіч, а А. Луцкевіч прысвяціў яму вельмі добрыя словы ў сваім лісце да львоўскага мітрапаліта.

Ксяндзу ўдалося пазычыць не дзесяць тысяч, а тысячу даляраў, што таксама было няблага, аднак жа дзеля сумнай праўды нагадаю:

«...падарожжа кс. Станкевіча... не дала пажаданага выніку, і справа куплі дому сарвалася...»[6]

У 1924 годзе Антон Луцкевіч і Адам Станкевіч яшчэ супрацоўнічалі, а пазней, на жаль, толькі варагавалі...

Гаворачы далей пра абсяг дзейнасці айца Адама, не забуду адзначыць, крыху забягаючы наперад, што быў ён і дэпута-

---

[1] У 1926 г. выйшаў з ТБШ, як з арганізацыі, якая з'яўлялася экспазітурай «Грамады» (газета «Сялянская ніва» № 48, Вільня, субота 25 снежня 1926 г.; с. 4).

[2] Андрэй Шаптыцкі (1865–1944) — галава Украінскай грэкакаталіцкай царквы ў 1900–1944 гг., мітрапаліт Галіцкі, «…найвыдатнейшы прадстаўнік украінскае інтэлігенцыі…» (А. Луцкевіч).

[3] Эвэнтуальна (*пол*. ewentualnie) — ці; магчыма; у выпадку чаго.

[4] Lietuvos Centrinis Valstybės Archyvas (далей — LCVA), f. 281, ap. 2, b. 9, l. 15. Пратаколы Беларускага навуковага таварыства.

[5] Андрэй Вашкевіч «Ксёндз Адам Станкевіч»: часопіс «Куфэрак Віленшчыны» № 1 (10), 2005 г.; сс. 4–35.

[6] А. Луцкевіч. Барацьба за вызваленьне. 2009 г.; с. 439.

там (паслом) польскага Сейма, працаваў нейкі час у аддзеле па замежных справах, а ў нашай нацыянальнай фракцыі Беларускім пасольскім клубе (БПК) з'яўляўся намеснікам Браніслава Тарашкевіча[1]...

Паводле Аляксандры Бергман[2], старшыня БПК сацыялдэмакрат Б. Тарашкевіч яшчэ да заснавання «Грамады» займаў прыкметныя левыя пазіцыі, а хрысціянскі дэмакрат А. Станкевіч кіраваў у клубе правым крылом.

У сваёй тактыцы палітык А. Станкевіч быў строгі, супрацоўніцтва з «чужымі» амаль пазбягаў; так замацавалася ягонае палітычнае крэда: найперш мы павінны адстойваць свае нацыянальныя правы і рабіць мусім самі, без чужой дапамогі...

У тыя свае пасольскія гады, трэба думаць, спрычыніўся таксама і да заснавання Беларускага каапэратыўнага банка, бо вось якую невыпадковую акалічнасць удакладняў падпракурор Роберт Раўзэ ў сведкі Вячаслава Багдановіча[3] на «Працэсе пяцідзесяці шасці» ў сакавіку 1928 года:

«...Раўзэ. Вы паказалі, што банк заснавалі Ярэміч[4] і кс. Станкевіч. Чаму яны адышлі ўбок?

---

[1] Браніслаў Тарашкевіч (1892–1938) — беларускі грамадска-палітычны дзеяч, перакладчык, аўтар «Беларускай граматыкі для школ» (1918), пасол Сейма Польшчы, першы старшыня БПК, акадэмік АН Беларусі (1928); з 1933 г. жыў у Маскве, асуджаны сталіністамі на смерць.

[2] Аляксандра Бергман (1906–2005) — беларускі і польскі гісторык, уваходзіла ў структуры КПЗБ, аўтар шматлікіх грунтоўных артыкулаў пра беларускіх дзеячаў; напісала кнігу «Sprawy białoruskie w II Rzeczypospolitej» (1984).

[3] Вячаслаў Багдановіч (1878–1941?) — беларускі палітык, рэлігійны праваслаўны дзеяч, сенатар польскага парламента.

[4] Фабіян Ярэміч (1891–1958) — беларускі палітык, дэпутат польскага Сейма, віцэ-старшыня БПК, кіраўнік Беларускага сялянскага саюза (БСС); у другім Сейме кіраваў Беларускім нацыянальным клубам.

Багдановіч. Узніклі спрэчкі. Як самы энергічны, застаўся Астроўскі[1]...»[2]

Заўсёды Адам Станкевіч знаходзіўся ў палітычным полі: абіраўся ў ЦК БХД, стаў таксама віцэ-старшынёй прэзідыума гэтай партыі; ва ўсе гады цесна кантактаваў з Беларускім нацыянальным камітэтам (БНК).

Тут, праўда, варта нагадаць: у 1927 годзе пэўныя палітыкі (у тым ліку і хадэкі) выйшлі з БНК і стварылі сваю арганізацыю, на іх думку, далёкую ад грамадоўскіх уплываў, але пасля таго, як прайшоў суд над «Грамадой», у чэрвені 1928 года адбылося вяртанне — то-бок аб’яднанне БНК.

Хадэкі лічылі: «Грамада» разбівае адраджэнскі рух, яна небяспечная і шкодная для Беларусі: «...бо кірунак яе вядзе да бальшавізму. “Грамада” замест ідэі беларускае, падсовуе <...> народу ідэю яму чужую й шкодную нацыянальна й соцыяльна. Гэткім парадкам “Грамада” да значнай меры ліквідуе беларускаю сьвядомасьць, а гэтым і беларускі рух...»[3]

Замах на беларускую свядомасць, а тым болей — рух, «Грамада», вядома ж, не рабіла, наадварот — яна сама была гэтым рухам, але не з’яўлялася самастойнай.

Гісторыкі слушна адзначаюць: Чырвоны Усход кіраваў ёю, вызначаў стратэгію, нават улазіў у драбніцы — скажам, хацеў змяніць назву «Беларуская Сялянска-Работніцкая Грамада» на «Сялянска-рабочая Грамада Заходняй Беларусі», а ў 1926 годзе лідар «Грамады» Браніслаў Тарашкевіч стаў камуністам, падначаліўся чырвоным дырэктывам...

Пазбегнуць уплыву Чырвонага Усходу — такі быў палітычны напрамак Адама Станкевіча, і гэты напрамак яскрава адлюстроўвае характар ягонай палітычнай дзейнасці.

---

[1] Радаслаў Астроўскі (1887–1976) — дырэктар Беларускага каапературнага банка ў Вільні ў 1925–1926 гг., у «Грамадзе» меў пасведчанне за нумарам 50; старшыня беларускага ўрада ў час нямецкай акупацыі ў 1943–1944 гг.

[2] Рэпартаж «9 дзень працэсу над «Грамадой», падпісаны крыптанімам (ir): «Kurjer Wileński», № 61 (1108), Вільня, чацвер, 15 сакавіка 1928 г.; с. 3.

[3] Артыкул без подпісу «Адказ грамадаўскай рэдакцыі»: «Сялянская ніва» № 33, Вільня, чацвер 14 кастрычніка 1926 г.; с. 1.

І тут звярнуся і да рукапіснага фонду нашай гісторыі...

Неаднойчы працуючы ў архівах, я часта лавіў сябе на тым, што, на жаль, шмат неабходнага пайшло ў глум, але як жа добра, што захаваліся, скажам, гэтыя патрэбныя менавіта табе каштоўныя рукапісныя старонкі!

Падам колькі фактаў.

4 снежня 1919 года Адам Станкевіч атрымаў ад Цэнтральнай Беларускай Рады Віленшчыны і Гродзеншчыны (ЦБРВГ) пасведчанне дэлегата на Раду БНР, на якой прадстаўляў БНК[1].

Праз дзевяць дзён, 13 снежня, яго, ужо як дэлегата, у Менску кааптавалі ў Раду БНР, а назаўтра, 14-га чысла, у менскай капліцы Дабрачыннасці ён адслужыў імшу і казаў па-беларуску казанне.

У апошнія дні ліпеня (а верагодней — у жніўні) 1920 года разам з Міхалам Кахановічам[2] і Ф. Ярэмічам ездзіў у Коўна на перамовы «...з літоўскім урадам па палітычных пытаннях...»[3]

Прыкладна ў той жа час касцельная ўлада хацела адправіць яго на новае месца службы, але кіраўніцтва ЦБРВГ звярнулася да біскупа Ю. Матулевіча[4] з просьбай пакінуць ксяндза ў Вільні[5].

Біскуп згадзіўся.

Абставіны хутка змяняліся, і трэ было ўсё рабіць, каб паспяваць за імі, і Адам Станкевіч паспяваў — у верасні 1920 года ад імя ЦБРВГ разам з М. Кахановічам вёў ужо новыя пера-

---

[1] LCVA, f. 281, ap. 2, b. 37 (кніга выбываючых папераў ЦБРВГ; запіс № 957).

[2] Міхал Кахановіч (1882–1934) — беларускі палітычны дзеяч, публіцыст; скончыў Харкаўскі ўніверсітэт (1910), першы дырэктар ВБГ (1919–1920), кіраўнік школьнага аддзела ЦБРВГ (1919), дэпутат польскага Сейма (1922–1925). Выехаў у БССР і ў 1934 г. знішчаны савецкай уладай.

[3] LCVA, f. 281, ap. 2, b. 37 (кніга выбываючых папераў ЦБРВГ; запіс № 161).

[4] Юры Матулевіч, Юргіс Матулайціс (1871–1927) — рыма-каталіцкі царкоўны дзеяч; заўсёды падтрымліваў беларускіх ксяндзоў.

[5] LCVA, f. 281, ap. 2, b. 37 (кніга выбываючых папераў ЦБРВГ; запіс № 164 ад 31 жніўня 1920 г.)

мовы са старшынёй літоўскага ўрада[1]; на парадку дня стаялі ўсё тыя ж палітычныя пытанні.

Дарэчы, сярод іншых функцый ЦБРВГ выконвала яшчэ і натарыяльныя абавязкі — так 11 кастрычніка 1920 года супрацоўнік Рады засведчыў сапраўднасць подпісу Адама Станкевіча[2].

А што да рэальнай палітыкі, то менавіта ў той час якраз і ўзышла палітычная зорка нашага святара.

Праўда, на адным з допытаў у ліпені 1949 года пераконваў крамлёўскага следчага: не, ён тады не палітыкай займаўся (гэтак спрабаваў ратавацца ад небяспекі!)[3], а проста прасіў у прэзідэнта Аляксандраса Стульгінскіса[4] грошы для віленскіх беларускіх школ, аднак жа не атрымаў ніякай дапамогі, бо (даў такое тлумачэнне) тая літоўская дзяржава была вельмі бедная...

Скажу крыху шырэй пра сеймавую дзейнасць.

У жніўні 1922 года Варшава абвясціла выбары ў Сейм (на 5 лістапада) і Сенат (на 12 лістапада), — разгарнула кампанію на тры месяцы, — і ў Вільні ўзнік Беларускі цэнтральны выбарчы камітэт (БЦВК).

Выбары давалі пэўныя шансы, таму нашы палітыкі пастанавілі скарыстаць легальную трыбуну народнага прадстаўніцтва, з якой можна было б заявіць усёй Польшчы, а то і ўсяму свету, што ёсць такі народ — беларускі, а таксама ўжо на новым (вышэйшым!) узроўні выступіць супраць паланізацыі і асадніцтва, а яшчэ заклікаць Варшаву даць дзяржаўную дапамогу ўцекачам, якія ў гэты час якраз вярталіся з далёкай Расіі ў родную Заходнюю Беларусь.

---

[1] LCVA, f. 281, ap. 2, b. 37 (кніга выбываючых папераў ЦБРВГ; запіс № 256 ад 27 верасня 1920 г.).

[2] Тамсама (запіс № 281).

[3] LYA, f. K - 1, ap. 58, b. P - 12505, b.b., l. 105; пратакол допыту ад 2 ліпеня 1949 г., допыт вёў маёр Пырыкаў.

[4] А. Стульгінскіс (1885–1969) — другі прэзідэнт Літоўскай рэспублікі (чэрвень–снежань 1920 г. і з 21 снежня 1922 г. па 7 чэрвеня 1926 г.). 16 лютага 1918 г. А. Стульгінскіс у ліку іншых палітыкаў падпісаў акт незалежнасці Літоўскай дзяржавы.

Адам Станкевіч увайшоў у БЦВК у якасці скарбніка — такую ж пасаду займаў у БНТ[1] і ў БНК; дарэчы, у чэрвені 1926 года стаў скарбнікам і Беларускага інстытута гаспадаркі і культуры (БІГК), з'яўляючыся старшынёй Віленскага аддзела гэтай установы.

А восенню 1922 года ў выніку пэўнага раскладу і неабходных камбінацый[2] святарова імя з'явілася ў спісе кандыдатаў у дэпутаты ад хаўрусу нацыянальных меншасцяў за нумарам 10 па Лідскай і за нумарам 1 па Свянцянскай акругах.

І вось менавіта па гэтай, Свянцянскай, акрузе і быў абраны ў Сейм, — так для айца А. Станкевіча пачалося новае жыццё, якое на іншым узроўні яшчэ ярчэй выявіла даўно засвоенае правіла: думкі апанента амаль заўжды не такія, як твае думкі, а чалавек наогул даволі смешны, бо зазвычай імкнецца паказаць сябе не такім, якім ён ёсць...

У парламенце лічыў сябе прадстаўніком вясковага люду і дэпутатам быў неспакойным, не адседжваўся, не ўмеў злавацца моўчкі, — па важных пытаннях выступаў, не хаваўся.

Кажучы па-сялянску, калі зжынаў жыта, браўся і за авёс!

Напрыклад, у снежні 1925 года востра крытыкаваў закон, паводле якога сяляне маглі сплочваць падаткі натурай, — недасканалы закон рабіў людзям крыўду.

А праз паўгода, у ліпені, папярэджваў: змены ў канстытуцыі прывядуць да благіх вынікаў (да панавання адной асобы!) і ўдакладніў: маршалак Пілсудскі[3] са сваім урадам паволі пераймае вопыт Мусаліні[4] — то-бок фашызм.

---

[1] LCVA, f. 281, ap. 2, b. 9, l. 13. Пратаколы Беларускага навуковага таварыства.

[2] Пра палітычны і фінансавы змест гэтых камбінацый можна больш падрабязна даведацца з грунтоўнага нарыса гісторыка Аляксандра Пашкевіча «Як немцы з яўрэямі аб'ядноўвалі славян»: часопіс «Наша Гісторыя» № 1–2018 г.; сс. 26–29.

[3] Я. Пілсудскі (1867–1935) — польскі дзяржаўны муж; у 1919–1922 гг. — начальнік дзяржавы; пасля траўня 1926 г. — фактычны кіраўнік краіны, прэм'ер Рады міністраў.

[4] Беніта Мусаліні (1883–1945) — кіраўнік італьянскай фашысцкай партыі, старшыня Рады міністраў Італіі ў 1922–1943 гг.

Тут, відавочна, святар паўтарыў думку Б. Тарашкевіча, які перад гэтым заявіў у Сейме пра неаспрэчную падобнасць Пілсудскага і Мусаліні.

Дарэчы, тады ж, у ліпені 1926 года, завяршаючы выступленне, Адам Станкевіч падаў рашучы голас у абарону ксяндза Вінцэнта Гадлеўскага[1], засуджанага на два гады турмы за беларускую дзейнасць.

Нашы дэпутаты ў той час асабліва не думалі пра абачлівасць, не дбаў пра яе і айцец Адам, таму іншы раз браў на смех увесь парламент — так у верасні 1926 года прамовіў, што залежны (!) ад урада Сейм вельмі баязлівы, бо добра памятае, як Пілсудскі пагражаў яму, Сейму, бізуном...

Але найбольш святар бараніў правы беларускай школы і царквы, а таксама ж заступаўся і за суседзяў — калі палякі закрылі ў Свянцянах літоўскую гімназію, ён (літвафіл і знаўца літоўскай мовы) шчыра выступіў у лютым 1924 года ў абарону гэтай гімназіі.

Наогул жа, змаганне за сваю школу, за адукацыю на роднай мове, за ўвядзенне самакіравання, за допуск у органы самакіравання мясцовых жыхароў, за справядлівае рашэнне балючага зямельнага пытання, за аўтаномію — было асноўным клопатам для беларускіх дэпутатаў, ці, як тады іх называлі, паслоў...

Палітыкі ж самага высокага рангу цанілі аўтарытэт пасла Адама Станкевіча.

9 кастрычніка 1927 года ў Вільню прыехаў Пілсудскі; ён правёў некалькі нарад, на якіх абмяркоўваліся «рэпрэсіі» ковенскай Літвы супраць польскай меншасці.

Назаўтра, 10 кастрычніка, на гутарку да Пілсудскага быў запрошаны ксёндз Адам — знаўца літоўскіх спраў.

Пілсудскі, безумоўна, ведаў, што тут, у Вільні, праз два дні, 12-га чысла, па справе «Грамады» будзе арыштаваны Антон Луцкевіч.

---

[1] Вінцэнт Гадлеўскі (1888–1942) — беларускі каталіцкі святар і палітык; быў пробашчам у Жодзішках. Найвышэйшы суд зацвердзіў вырак над В. Гадлеўскім 18 студзеня 1927 г., праз два месяцы, у сакавіку, святара арыштавалі ў Жодзішках і вывезлі ў Варшаву. У 1942 г. В. Гадлеўскага знішчылі нацысты.

І ведаючы гэта, перад тым, як абгаварыць літоўскае пытанне, мог (дазволю сабе такое дапушчэнне) успомніць, нібыта між іншым, знарок не акцэнтуючы на тым увагу, пра асуджанага на турму знакамітага беларускага дзеяча — маўляў, ці можна яму верыць, калі ён заяўляе, што не з'яўляецца кіраўніком «Грамады»?!

Адзначу: ворагі А. Луцкевіча з пэўнымі намерамі навязвалі яму сумніўную ролю правадыра «Грамады» — партыі, якая вяла Заходнюю Беларусь пад сцяг чырвонага Менска; то-бок, з пункту гледжання Варшавы, «Грамада» штурхала грамадзян да дзяржаўнай здрады.

Не разумець небяспеку такой з'явы А. Луцкевіч (грамадзянін Польскай рэспублікі!), вядома ж, не мог, таму заўсёды і ўсяляк адмаўляўся ад навязанага правадырства.

І вось таленавітаму езуіту маршалку Пілсудскаму па гэтаму казусу цікавы быў бы адказ Адама Станкевіча, які заўсёды чуў у А. Луцкевічу свайго непрыяцеля.

Мяркую, шматлікія памочнікі данеслі маршалку, што ў святара найбольш складаныя адносіны менавіта з ім, А. Луцкевічам.

І яшчэ мяркую, — маршалак загаварыў бы з такой адцягненай абыякавасцю, пад уздзеяннем якой і сам д'ябал не здагадаўся б, што паслязаўтра дэфензіва забярэ А. Луцкевіча, таму дзяржаўны сакрэт застаўся б сакрэтам, і святар нічога благога не адчуў бы, а раз так, то і не папярэдзіў бы свайго непрыяцеля, што яму пагражае небяспека.

А можа, маршалак і не спытаўся б пра А. Луцкевіча, і наогул паўсюдная тады праблема «Грамады» пры той сустрэчы, як тэма, магла б і не ўзнікнуць...

Дарэчы, згаданая праблема — гэта не толькі ціск Варшавы, правакацыі Менска і недальнабачнасць Б. Тарашкевіча, які, на жаль, не адразу ўцяміў, адкуль напаўзала большая небяспека — з Усходу ці Захаду.

Праблема «Грамады» — гэта яшчэ і варожасць, злоба сваіх...

«...усялякая перамога Палякоў над хоць-бы якой беларускай арганізацыяй, а значыцца і над такой, як "Грамада", ёсць перамогаю польскай над Беларусамі і цешыцца з гэтага зусім

не маем патрэбы. “Грамаду” ў інтарэсах беларускай справы трэба перамагчы, але павінны яе перамагчы Беларусы, але не Палякі...»[1]

Вось так, «Грамаду» павінны былі перамагчы не палякі, а самі беларусы — гэтак пісалі свае...

Аднак вярнуся да той сустрэчы, на якой імя А. Луцкевіча як «галоўнага грамадоўца» магло б і не прагучаць.

Перад тым як абгаварыць літоўскае пытанне, Пілсудскі, памятаючы, што перад ім святар, коратка (ці не коратка!) мог паразважаць на багаслоўскую тэму, скажам, што важней — строга пільнавацца ў касцёле абраду ці шчыра пільнавацца ў душы веры...

Канечне, гутарку пра веру ксёндз Адам падтрымаў бы, і калі б з вуснаў Пілсудскага не пачуў бы імя А. Луцкевіча, — і нават калі пачуў бы, — то, пагаварыўшы пра А. Луцкевіча, яшчэ прамовіў бы імя і айца В. Гадлеўскага.

Скарыстаўшы такі зручны момант, папрасіў бы выпусціць з-за кратаў В. Гадлеўскага, які знаходзіўся тады ў Макатоўскай турме ў Варшаве...

Я не сцвярджаю, адно кажу «папрасіў бы...», бо не маю дакументальнага сведчання, ці падымаў Адам Станкевіч перад Пілсудскім пытанне пра долю сабрата, ці не, хоць і ўпэўнены: падымаў!

Зрэшты, думаць-уяўляць тут можна па-рознаму, як той казаў, і так, і гэтак, але пакіну гэту цікавую кінасцэну для глыбейшага пісьма будучаму сцэнарысту і дадам: вызвалены па амністыі В. Гадлеўскі ў нядзелю 15 ліпеня 1928 года ранішнім цягніком прыехаў з Варшавы ў Вільню і асталяваўся не дзе-небудзь, а на кватэры ксяндза Адама...

І, бадай, апошняе да сцвярджэння: «...палітыкі самага высокага рангу цанілі аўтарытэт беларускага святара».

У канцы 1939 года Адам Станкевіч, як роўны з роўным, сустракаўся з Антанасам Смятонай[2].

---

[1] Артыкул Максіма Прынскага «Наш пагляд і дамаганьне»: «Сялянская ніва» № 34, Вільня, чацвер 21 кастрычніка 1926 г.; с. 1.

[2] А. Смятона (1874–1944) — скончыў юрыдычны факультэт Пецярбургскага ўніверсітэта; прэзідэнт Літвы ў 1919–1920 гг. і ў 1926–

Толькі што Сталін аддаў літоўцам Вільню, і беларусам, якім пашчасціла ўнікнуць маскоўскай апекі, у такой нечаканай сітуацыі было вельмі важна ўсё зрабіць дзеля таго, каб у родным горадзе пры ковенскай уладзе засталіся (ці з'явіліся новыя!) свае інстытуцыі.

Чалавек разважны, Адам Станкевіч умеў весці дыпламатычныя размовы і пераканаў літоўскага кіраўніка ў тым, што ў Гедзімінавай сталіцы павінна захавацца беларуская культурная прастора.

Зразумела, А. Смятона дбаў аб лаяльнасці віленцаў да сябе, таму задаволіў просьбу нашага святара, які, дарэчы, прыхільна ацэньваў далучэнне Вільні да ковенскай Літвы, і зноў жа (падкрэслю!) А. Смятону не магло не спадабацца — паважаны просьбіт звяртаўся да яго па-літоўску.

Магчыма, кіраўнік Літвы памятаў і аб тым, як у лістападзе 1926 года Адам Станкевіч публічна заявіў: у Вільні павінен быць помнік Яну Басановічу[1].

Такая заява пры польскім рэжыме, бясспрэчна, з'яўлялася дружалюбным да літоўцаў учынкам.

Дарэчы, мінулі гады, і бронзавы помнік вялікаму вучонаму ў Вільні паўстаў — і не дзе-небудзь, а на тым месцы, на Вастрабрамскай, дзе некалі знаходзілася кнігарня Станіслава Станкевіча[2]...

Дык вось, пасля гутаркі з кіраўніком Літвы ўзніклі Беларуская пачатковая школа і хор, аднавілася выданне га-

---

1940 гг.; 16 лютага 1918 г. падпісаў акт незалежнасці Літоўскай дзяржавы.

[1] Ян Басановіч (1851–1927) — літоўскі гісторык, фалькларыст, публіцыст, пачынальнік літоўскага адраджэння; сабраў і выдаў 9 тамоў народных казак і песень; ініцыятар склікання і ўдзельнік Віленскага сейма (4–5 снежня 1905 г.); заснаваў Літоўскае навуковае таварыства (1907); падпісаў Акт аб незалежнасці сваёй краіны (1918). «…Імя д-ра Басановіча — гэта быццам сцяг, за якім у працягу паўсотні гадоў ішлі літоўскія адраджэнцы…» (А. Луцкевіч).

[2] Станіслаў Станкевіч (1886–1964) — беларускі грамадска-культурны дзеяч, паэт і выдавец; арыштоўваўся органамі НКУС, адбываў дзесяцігадовую высылку на Паўночным Урале.

зеты «Крыніца», а пры касцёле Святога Мікалая адкрылася прагімназія, якую ўзначаліў ён — Адам Станкевіч.

А яшчэ са снежня 1939-га і да лета 1940 года святар кіраваў «Беларускім цэнтрам у Літве» (БЦЛ) — вядомай тады ў Вільні асветнай установай, якая дбала і пра эканамічныя правы нашых людзей...

І сапраўды ж, будзе мець рацыю той рамантык, які ўзнёсла прамовіць:

«Адам Станкевіч умеў мэтазгодна і з карысцю для беларускага ўяўлення размяркоўваць свой час!»

Кожны авалодае такой навукай (мэтазгоднае размеркаванне часу), калі зразумее: улада праўды кароткая, а страху — доўгая; кожны даможацца свайго, калі звыкнецца з думкай: заўсёды нешта ў жыцці павінна быць не так!

3. АДНАБОКІ КІРУНАК

Адам Станкевіч — працаўнік, які ніколі не спадзяваўся на манну нябесную і які заўсёды шчыра дбаў аб тым, каб жыло свядомае нацыянальнае пачуццё, якое без ахвярнасці існаваць не магло і, дарэчы, існаваць не можа.

Атуляючы малітвай сялян і мяшчан, святар (чалавек высокай мэты) больш, здаецца, і думаў пра людзей высокай мэты — арыстакратаў духу, людзей самаадданых.

Скажам, вывучаючы дзейнасць Кастуся Каліноўскага[1] ці шлях нарадавольца Ігната Грынявіцкага[2], ён знаходзіў існае: жыццё — плата за высокую мэту!

Ён і сам быў гатовы да гэтага, і галгофа не мінула яго, але тут адразу адзначу: у сваёй аповесці я далёкі ад таго, каб ружова захапляцца асобай Адама Станкевіча і ствараць з яго ікону.

Ягоны характар і ягоная праца (іншых вялікіх беларусаў таксама!), напісанае ім і сказанае пра яго — не так для пакланення (вядома, для пакланення таксама!), як для разумення (і гэта найперш!): чаму ў нашай прасторы найбольш «...дабро мяшаецца са злом...»[3]?

Чаму пануе бяздум'е і бясконцая крыўдлівасць?

Урэшце — чаму адраджэнская дарога і па сённяшні дзень застаецца з глыбокімі выбоінамі?

Дарогу знішчалі і знішчаюць хітрамудрыя чужынцы, але, праўду кажучы, мы і самі неаднойчы, ахопленыя згубнай га-

---

[1] Кастусь Каліноўскі (1838–1864) — нацыянальны герой Беларусі, палітычны дзеяч; выдаваў «Мужыцкую праўду», кіраваў паўстаннем 1863–1864 гг.

[2] Ігнат Грынявіцкі (1855–1881) — заснавальнік беларускай фракцыіі «Народнай волі»; забіў цара Аляксандра II.

[3] Словы Адама Станкевіча.

рачкай, на радасць ім, чужынцам, і на шкоду сабе глыбока перакопвалі і перакопваем сваю дарогу.

Звычка самадурская: «Як не я, то няхай і брат не едзе па ёй...»

Так, магчыма, умеем ладзіць, толькі, здаецца, усё ж такі больш умеем сварыцца, нібыта сварка лепей рухае кроў у жылах!

Маючы завышаную самаацэнку, мала верым (а то і зусім не верым!) сваім, больш падазраем іх, — і так амаль заўсёды, у любую часіну звыкла пэцкаем дзёгцем вышыты чырвоным колерам белы ручнік.

Скажам, калі ў верасні 1933 года Францішак Аляхновіч вярнуўся з Салаўкоў, то злаязычнікі адразу пастанавілі: ён — камінтэрнаўскі агент!

Пастанавілі, зразумела, найперш тыя падкіраўнікі, якія любымі сродкамі выбіваліся ў кіраўнікі, часам выбіраючы дзеля таго слізкі, але самы кароткі шлях — канкурэнтаў трэба тапіць!

Выходзіць, і ў салавецкім пакутніку Францішку Аляхновічу ўбачылі саперніка...

На выбоістай дарозе спакою не было, — амаль усе люта сварыліся, адзін на аднаго казалі ўсякае ліха, за ўсялякую драбязу пагражалі судом, а то і абвінавачвалі адзін аднаго ў сувязях з тайнымі службамі і забягалі ў такія змрочныя куты, апыналіся ў такіх нетрах, што нават 25 сакавіка святкавалі паасобку — Цэнтрасаюз[1] ладзіў гэты ўрачысты дзень сабе, а хадэкі сабе.

А потым у газетах (Цэнтрасаюз у «Беларускім звоне»[2], хадэкі ў «Беларускай крыніцы») лаяліся гэтак, што ажно гай гуў, і выходзіла: хто ні гаварыў — той і падманваў!

А лепей бы маўчалі, бо наогул жа чалавек багата чаго не павінен гаварыць і пра сябе, і пра людзей, аднак жа пачыналі гаварыць і тым самым рабілі прыкрасці, якія таілі ў сабе небяспеку.

---

[1] Цэнтрасаюз (Цэнтральны саюз культурных і гаспадарчых арганізацый) — установа, створаная ў 1930 г.; яе заснавальнікі, сярод якіх і А. Луцкевіч, схільныя былі да супрацоўніцтва з Варшавай.

[2] Не блытаць з «Беларускім звонам», які ў 1921–1923 гг. рэдагаваў Францішак Аляхновіч.

Пераважна дзеці сялян, людзі выхавання простага, таму ў кожнага язык моцна свярбеў, каб адно пажадаць свайму ворагу: «Ах, каб ты дня не дачакаў!»

Дарэчы, польскамоўныя выданні («Кур'ер Віленскі», напрыклад) адзначалі згубную завядзёнку нашых перыёдыкаў — у спрэчках не шкадаваць праціўнікаў, у сварках — агідна зневажаць.

Зазначу: і «Беларускі звон», і «Беларуская крыніца», і тая ж «Сялянская ніва», цытаты з якой ужо прыводзіліся, былі вельмі патрэбныя, яны друкавалі шмат карыснага для народа, аднак жа поўніліся і пасквілямі, у якіх зазвычай кропля праўды знікала ў цэбры хлусні.

Ананімныя аўтары (зрэшты, і тыя, якія не хавалі сваіх імёнаў!) часам не пільнаваліся аніякіх нормаў паводзін, таму чытаць іхнія допісы непрыемна.

Але што зробіш, у нас яно гістарычна так — калі ўжо не біркі, то ці гузікі з гаплікамі расшпільваць — усякі раз адно і тое ж, таму з веданнем такім і пайду ад выняткі да выняткі...

«"Беларуская Крыніца" — орган вядомага ўсім кс. А. Станкевіча апошнімі часамі аж пеніцца ад бязсільнае злосьці... "Беларуская Крыніца" сталася цяпер — бруковай шкумацінай. Кожны нумар гэтае шкумаціны запаўняецца выключна плёткамі, якія творацца на шляху: ад Людвісарскай[1] да Мікалая[2], ад Мікалая да Полацкай[3]... Замест высокае палітыкі лепш, "высокопаважаны" Адаме, зьвярні ўвагу на тую клёаку, якую завёў на Полацкай[4]...»[5]

Такое пісанне цярпець яшчэ можна было, але надыходзіла крайняя гадзіна, а яна часта надыходзіла, і ўжываліся недаравальныя прыёмы:

---

[1] На гэтай віленскай вуліцы знаходзілася друкарня хадэкаў.

[2] У віленскім касцёле Святога Мікалая айцец А. Станкевіч служыў.

[3] На гэтай вуліцы знаходзілася кватэра Адама Станкевіча.

[4] Было прынята лічыць, што кватэра Адама Станкевіча з'яўлялася партыйным штабам хадэкаў. А яшчэ на Полацкай месціліся рэдакцыя «Сялянскай нівы» і сядзіба БСС, якія былі пад уплывам айца А. Станкевіча.

[5] Допіс «Бязсільная злосьць Беларускай Хадэцыі», падпісаны псеўданімам Блізкі: «Беларускі звон», Вільня, 30 сакавіка 1931 г., № 7; с. 4.

«...Адам Станкевіч... у часе барацьбы польскага ўраду з Грамадой даставаў ад польскіх уладаў — праз пасярэдніцтва пасла Ярэміча — па тры тысячы злотых месячна на друкаваньне “Сялянскае Нівы” дзеля таго, каб “дабіваць” Грамаду... Станкевіч разам з Ярэмічам і Рагуляй[1] так шчыра паслужылі за гэтыя грошы, што ня толькі цішком, але і публічна данасілі на быўшага тады яшчэ на волі грам. Луцкевіча, як на “камуніста”, і дабіліся таго, што грам. Луцкевіч быў арыштаваны і суджаны разам з Грамадой, а пракурор у сваім абвіненьні карыстаўся якраз гэнымі публічнымі, да таго-ж сьвядома ілжывымі даносамі...»[2]

Тут пад «публічнымі даносамі» «Беларускі звон» меў на ўвазе перш за ўсё артыкул пасла В. Рагулі «Раскрытыя карты», які з’явіўся ў «Сялянскай ніве» ў траўні 1927 года.

Адвакат К. Петрусевіч на «Працэсе пяцідзесяці шасці» заявіў, што падпракурор Р. Раўзэ, абвінавачваючы А. Луцкевіча, карыстаўся артыкулам «палемічнага беларуса новай фармацыі Рагулі»[3].

Артыкул В. Рагулі, трэба сказаць, даволі цёмны, пра яго яшчэ згадаю, а пакуль што зраблю акцэнт на пытанні: ці верылі чытачы такой «праўдзе» пра Адама Станкевіча, асабліва тыя чытачы, вернікі, якія прыходзілі ў касцёл Святога Мікалая слухаць свайго ксяндза?!

А раптам верылі, думаючы: «О, што тут выйшла наверх...»

Зрэшты, пытанне маё дакладнага адказу мець не можа...

А газетная вайна між тым доўжылася, ніколі не заціхала...

«...У працягу значнага часу... орган кс. Адама Станкевіча “Беларуская Крыніца”... [друкаваў] няпраўдзівыя ведамасьці аб розных... выдуманых грамадзка-палітычных праступлень-

---

[1] Васіль Рагуля (1879–1955) — беларускі палітык, з 1922 г. пасол польскага Сейма, з 1928 г. — сенатар, адзін з заснавальнікаў БСС, а са снежня 1926 г. — старшыня БСС. У 1941–1944 гг. — старшыня Беларускага валаснога камітэта, бургамістр Дзятлаўскага раёна.

[2] Артыкул без подпісу «Праца — ці лякайства»: «Беларускі звон», Вільня, 10 красавіка 1931 г., № 8; с. 1.

[3] «Kurjer Wileński» № 107 (1154), Вільня, субота 12 траўня 1928 г.; с. 3.

нях грам. Луцкевіча, чалавека, што ўсё сваё жыцьцё пасьвяціў справе Беларускага Народу.

Сярод гэтых несправядлівых нападаў, найнягоднейшым было фальшывае ўдаваньне грам. А. Луцкевіча ў тым, што быццам быў ён арганізатарам і кіраўнікам зліквідаванай “Грамады”...»[1]

У раздзеле «Жыццё без адпачынку» я пісаў: А. Луцкевіч усяляк адмаўляўся ад навязанага правадырства і неаднойчы заяўляў, што не ствараў «Грамаду» і не ўзначальваў яе (яго заявы, як ужо гаварылася, даходзілі нават да самога Пілсудскага), аднак намёкі шырыліся — маўляў, грамадоўскія паслы на чале з Б. Тарашкевічам амаль кожнае сваё рашэнне ўзгадняюць з ім, А. Луцкевічам[2].

А іншы раз і без ніякіх намёкаў — адкрыта гучала: А. Луцкевіч «...кіруе “Грамадой” — беларускай партыяй...»[3]

У адказ прымаліся нястрымныя звароты:

«...Гэтае і да яго падобнае фальшывае ўдаваньне не магло не прычыніцца да арышту 12.X.1927 г. грам. А. Луцкевіча польскай уладай, чым быў нанесены ўдар Беларускаму Нацыянальнаму Руху.

Ганьба правакатарам, што дзеля сваіх асабістых мэтаў сьвядома-фальшыва ўдавалі ідэйнага павадыра Беларускага Руху!..»[4]

У прыведзеным звароце правакатарам называецца не толькі Адам Станкевіч (Ф. Ярэміч і В. Рагуля таксама, а яшчэ і А. Більдзюкевіч[5]), аднак жа яму, айцу А. Станкевічу, як значнай постаці, даставалася найбольш.

---

[1] Газета «Наша праца» № 5, Вільня, субота 15 кастрычніка 1927 г.; с. 3.

[2] Публікацыя «Маленькі фельетон (Тарас каецца)» за подпісам Стары Хасенв: «Сялянская ніва» № 41, Вільня, серада 1 снежня 1926 г.; с. 2.

[3] Допіс «Адбой ці провокацыя?» за подпісам Н-ш Гонар: «Сялянская ніва» № 44, Вільня, субота 11 снежня 1926 г.; с. 2.

[4] «Наша праца» № 5, Вільня, субота 15 кастрычніка 1927 г.; с. 3.

[5] Адам Більдзюкевіч (1895–1952) — беларускі дзеяч, віцэ-старшыня ЦК БСС; скончыў гандлёвую акадэмію, адзін з заснавальнікаў і

Скажам, паводле «Беларускага звону», святар асабістае ўзвышае над нацыянальным, а ягоная «Крыніца» — атручаная, і сам ён у палітыцы смешны «айцец Адамскі (ў міры Полацкі)»[1]; так, ён — «незалежнік», але толькі не беларускі, а літоўскі, бо родную Беларусь і родную Вільню хацеў аддаць пад уладу ковенскай Літвы.

Як правадыра хадэцыі, яго вінавацілі ў зламысным жаданні падзяліць Беларусь, — ухапіліся за цытату з «Крыніцы» (ад 26 чэрвеня 1921 г., № 20):

«...Незалежная Літва (магчыма з найбольшай беларускай тэрыторыяй) са сталіцай у Вільні... — вось разьвязка Віленшчыны...»[2]

А яшчэ святару закідалі і тое, што сваёй палітычнай дзейнасцю ён раз'ядноўвае, разбурае цэласнасць у нацыянальным руху і тым самым адыгрывае фатальную ролю, бо нішчыць рух; прычым сцвярджалася: раз'ядноўвае беларусаў не толькі ў Польшчы — у Латвіі таксама.

Добра, што хоць на Марсе і Месяцы гэтым не займаўся!

У сваёй нелюбові да айца А. Станкевіча (і наогул да людзей у сутанах!) «Беларускі звон» заходзіў далёка, пісаў у недапушчальным тоне, скарыстоўваў часам тыя выразы, якія цяжка вымавіць уголас — напрыклад, абзываў святара «зласьлівым шкоднікам»[3], а то і «нацыянальным шкоднікам»[4].

Пераемнік «Звону» «Родны край» доўжыў небяспечны словаспад:

«...як слабелі атакі на беларускія гімназіі... камуністаў, барацьбу з беларускімі школамі пераняла Хадэцыя... хадэкі ка-

---

старшыня цэнтральнага ўрада БІГК, аўтар кнігі «Асновы грамадскай гаспадаркі» (1926).

[1] Зняважлівая алюзія на імя святара і вуліцу, на якой ён жыў.

[2] Артыкул без подпісу «Лепей позна, чым ніколі»: «Беларускі звон», Вільня, 22 студзеня 1932 г., № 3 (28); сс. 1, 2.

[3] Артыкул без подпісу «На ўсенародны суд»: «Беларускі звон», Вільня, 13 траўня 1932 г., № 14 (39); с. 1.

[4] Артыкул без подпісу «“Палеміка” кс. Станкевіча»: «Беларускі звон», Вільня, 27 траўня 1932 г., № 15 (40); с. 1.

рысталіся... даносамі... Павадыр Хадэцыі кс. Станкевіч падаў руку ведамаму “дэфэнзыўнаму” дзеячу Акіньчыцу[1]...»[2]

Гэта «публіцыстыка» 1930-х, аднак жа аб тым, што хадэкі звязаны з дэфензівай і змагаюцца з нашымі школамі, пісалі ў сярэдзіне 1920-х, таксама не прыводзячы пераканаўчых доказаў, і грамадоўскія выданні.

А ў той час (ды, відаць, і ў нашы дні?!) друкаванае слова моцна ўплывала на даверлівыя душы.

Пэўна ж, пад уплывам прачытанага неабачлівыя грамадоўцы, збіраючыся ў гуртках, брыдка гаварылі пра каталіцкіх святароў і зусім па-дзіцячы не дбалі аб тым, што амаль у кожным такім гуртку аціраецца канфідэнт.

У выніку іхнія выказванні тут жа даходзілі да паліцэйскіх вушэй і нават узбагачалі змест пракурорскіх абвінавачанняў.

Вось, напрыклад, якое сцвярджэнне прагучала з вуснаў Р. Раўзэ ўсё на тым жа «Працэсе пяцідзесяці шасці»:

«...Валошын[3] гаварыў гэтак: “Розніца паміж ксяндзом і паліцыянтам толькі ў адным — першы мае крыж, а другі зброю...”»[4]

Сумна, але трэба шчыра прызнаць: малады заходнебеларускі лагер, не ўмацаваўшыся, даў расколіну, і ці не ўсе ў гэтым лагеры трацілі спакой.

Так, чалавек разважны, але ў гневе — палітык Адам Станкевіч таксама траціў спакой.

Справядліва ўгадваючы ў газетных несамавітых нападках свайго антыпода А. Луцкевіча, плаціў яму тою ж манетай —

---

[1] Фабіян Акінчыц (1886–1943) — беларускі палітык, скончыў юрыдычны факультэт Пецярбургскага ўніверсітэта (1913), узначальваў юрыдычны аддзел «Грамады»; з 1933 г. ствараў Беларускую нацыянал-сацыялістычную партыю.

[2] Артыкул без подпісу «Даць адпор шкоднікам»: газета «Родны край», Вільня, 10 чэрвеня 1933 г., № 12; сс. 2, 3.

[3] Павел Валошын (1891–1937) — беларускі палітык, адзін з заснавальнікаў «Грамады», пасол польскага Сейма; знішчаны сталінскай уладай.

[4] Рэпартаж «46 дзень працэсу над Грамадой»: «Kurjer Wileński» № 103 (1150), Вільня, аўторак 8 траўня 1928 г.; с. 3.

атэставаў пазіцыю апошняга як «...звычайнае лгарства, ці правакатарства...»[1]

Відаць жа, не аспрэчваў і тое, што «паланафіл» А. Луцкевіч і ягоныя паплечнікі з Цэнтрасаюза абіваюць парогі аддзела бяспекі Віленскага ваяводства[2].

Здавалася, быў пераkананы: А. Луцкевіч як адзін з кіраўнікоў Цэнтрасаюза (арганізацыі, мэта якога — наладзіць адносіны з дзяржаўным кіраўніцтвам) з'яўляецца стаўленікам Варшавы і наогул імкнецца стварыць адзіны польска-беларускі фронт!

Каб яшчэ і сатырычна завастрыць надуманае, «Крыніца» пісала: А. Луцкевіч знаходзіцца на беларуска-польскім сметніку!

Палітычная смерць праціўніка дае свабоду малоць любую лухту, а раз так, то мэта сатыры зразумелая: наблізіць гэту смерць!

Зрэшты, можна й не набліжаць, разносячы глупства адразу: маўляў, А. Луцкевіч «...цераз пасярэдніцтва дэфэнзыўшчыка Ваявудзкага[3] прадаваў інтарэсы... народу...»[4]

Як бачна, і той, і гэты бок абвінавачвалі адзін аднаго перш за ўсё ў кантактах з тайнай паліцыяй: наносілі самы цяжкі ўдар!

Тут варта адзначыць і наступнае: Адам Станкевіч паслядоўна замоўчваў той неаспрэчны факт, што А. Луцкевіч з'яўляецца стваральнікам гістарычнага Акта 25 сакавіка, што «...калі абвяшчалася незалежнасць Беларусі, у той зале, дзе засядала Рада БНР... хадэкаў не было...» (А. Сідарэвіч).

---

[1] Допіс «Ліст да рэдакцыі»: «Сялянская ніва» № 41, Вільня, серада 1 снежня 1926 г.; с. 3.

[2] «Беларуская крыніца» № 41, Вільня, чацвер 17 снежня 1931 г.; с. 3.

[3] Сільвестр Ваявудскі (1892–1938) — пасол польскага Сейма, заснавальнік Незалежнай сялянскай партыі, блізкай да «Грамады». Пра Ваявудскага пісалі, што ён — правакатар і афіцэр 2-га аддзела Генштаба.

[4] Допіс «Гангрэна», аўтар якога Піліп Нікель: «Сялянская ніва» № 24 (75), Вільня, субота 12 сакавіка 1927 г.; с. 1.

У кніжцы «Да гісторыі беларускага палітычнага вызвалення»[1] айцец А. Станкевіч згадвае А. Луцкевіча толькі як дзеяча, які ўвесь час кіраваўся польскімі інтарэсамі[2].

А іншыя нават ішлі далей:

«Пасьля таго, як была абвешчана незалежнасьць Беларусі, дык польскі ўрад прэтэндуючы на яе — ніяк ня меў адвагі адкрыта скасаваць Беларускую Свабоду, яму неабходна трэ' было зрабіць гэта ўскосным шляхам і вось, угаварыў тагачаснага Старшыню Беларускай Рады Міністараў А. Луцкевіча, каб ён узяўся за гэта. У гэтых мэтах А. Луцкевіч прыехаў з Парыжа, дзе ён быў на эміграцыі (?) і ўзяўся праводзіць палёнафільскую палітыку...»[3]

Аказваецца, А. Луцкевіч у 1919 годзе ў Парыж проста эміграваў, а не прыехаў туды ад імя Беларусі ўдзельнічаць у мірнай канферэнцыі!

Вось так «Сялянская ніва» ўводзіла чытачоў у небяспечны зман, па сутнасці даводзячы: Антон Луцкевіч і не ствараў нашу дзяржаву, а зусім наадварот — знішчаў яе!

«Сялянская ніва», скажам, ведала (не магла не ведаць, бо аб тым паведамлялася[4]), што 1 лістапада 1920 года ўлада[5] арыштоўвала Антона Луцкевіча як аўтара антыпольскай (!) брашуры[6], аднак усё адно А. Луцкевіч заставаўся для газеты «палёнафілам».

«Сялянская ніва» падрывала аўтарытэт выдатнага палітыка, называла яго каралём маны і хворым шляхціцам, які хаваецца «...за плячмі іншых асоб...»[7]

---

[1] Выданне 1935 г.

[2] Праўда, у гэтым сваім творы А. Станкевіч скарыстоўвае цытаты з «Палітычных лозунгаў беларускага руху» — працы Антона Навіны (пад такім псеўданімам выступаў А. Луцкевіч).

[3] Допіс «Аб маральным брудзе», аўтар якога Піліп Нікель: «Сялянская ніва» № 29 (80), Вільня, субота 26 сакавіка 1927 г.; с. 3.

[4] Допіс без подпісу «Арышт беларускага дзеяча»: газета «Наша ніва» № 3, Вільня, панядзелак 12 лістапада 1920 г.; с. 2.

[5] Ваенная адміністрацыя «Сярэдняе Літвы».

[6] «Польская акупацыя ў Беларусі» (Вільня, 1920 г.)

[7] Допіс без подпісу «Цень ворагаў»: «Сялянская ніва» № 17 (68), Вільня, субота 19 лютага 1927 г.; с. 2.

Гэтак бэсцілі чалавека, які перад любой уладай (царскай, кайзераўскай, бальшавіцкай, сярэднелітоўскай, бельведэрскай) стаяў на сваім, аднак жа мусіў слухаць пра сябе яшчэ і большую абразу і лаянку.

Даходзіла й да такога: А. Луцкевіча дакаралі, што ў студзені 1927 года ён не быў арыштаваны па справе «Грамады», а калі ў кастрычніку таго ж года ён усё-ткі апынуўся ў астрозе на Лукішках, то зрабілі акцэнт: арыштаваныя грамадоўцы «...прасядзелі шмат больш у вастрозе за Луцкевіча...»[1]

Але ў змроку непрымірымай варожасці артыкул В. Рагулі «Раскрытыя карты», здаецца, перасягнуў немагчымае — сярод іншага прагучала абвінавачанне і ў фінансавых злоўжываннях!

У апавяданні «Не знаць перад карай страху»[2] я пісаў, як сціпла жыў А. Луцкевіч; калі ў верасні 1939-га яго забіралі сталінскія малойчыкі, ён меў на руках толькі 24 злотыя, — як і ягоны брат Іван[3], не паклаў у сваю кішэню з грамадскіх грошай ніводнай капейкі.

Арыстакратам беларускае думкі назваў А. Луцкевіча пастар Ян Пятроўскі[4], але што нейкія там арыстакраты «беларусу новай фармацыі» мужыку В. Рагулю, калі ў сэрцы мужыка не чулася павагі...

У маладым заходнебеларускім лагеры сварка і разлад прайшлі праз усе адведзеныя гісторыяй скупыя гады; удзельнікі руху дзялілі не грошы, маёмасць і славу, а перш за ўсё мелі розныя светапогляды.

---

[1] Артыкул без подпісу «Нашыя апякуны»: «Сялянская ніва» № 84 (135), Вільня, серада 16 лістапада 1927 г.; с. 1.

[2] Газета «Народная воля» № 10 (3853), пятніца 7 лютага 2014 г., с. 3; часопіс «Тэрмапілы», Беласток, № 18, 2014 г.; сс. 102–114.

[3] Іван Луцкевіч (1881–1919) — беларускі палітык, археолаг, калекцыянер; вучыўся ва ўніверсітэтах Пецярбурга і Вены; заснаваў у Вільні газету «Наша ніва» і беларускую гімназію. Заклаў падмурак Беларускага музея ў Вільні.

[4] Ян Пятроўскі (1905–2002) — пратэстанцкі рэлігійны дзеяч, прапаведнік метадысцкай царквы, перакладчык; складальнік грэцка-беларускага, англа-беларускага і беларуска-англійскага слоўнікаў.

Шырокі ў сваім кругаглядзе А. Луцкевіч, скажам, хваліў Леніна і цаніў Кальвіна[1], які сваімі навучаннямі, па сутнасці, стварыў падмурак для капіталізму; Адам жа Станкевіч вышэй за Кальвіна, капіталізм і Леніна ставіў Ісуса Хрыста.

Айцец А. Станкевіч лічыў: палітыка, якую праводзіў А. Луцкевіч і, напрыклад, падпольны камуніст Б. Тарашкевіч, мяжуе з небяспечным летуценнем, з авантурызмам; нацыянальная работа не павінна адыходзіць ад хрысціянства.

Зрэшты, біліся нават не за ідэі, бо ідэя была адна — Беларусь; кожны біўся за свой партыйны гурт; нястомна, бясконца змагаліся за лідарства, хацелі пад свой уплыў узяць нацыянальны рух — словам, амаль кожны прагнуў забраць у свае рукі справу.

І тут, шчыра скажу, Адам Станкевіч мог бы адысці ўбок, таму што і па ўзросту, і па вопыту грамадскай дзейнасці, і па зробленаму, і па дзяржаўных здольнасцях, і па вядомасці ў Еўропе Антон Луцкевіч — лідар беларускага Рэнесансу[2] — меў большае права быць адзіным кіраўніком нашага руху ў міжваеннай Польшчы.

Нават і дробныя факты на карысць маёй думкі: напрыклад, у 1922 годзе на агульным сходзе адбыліся перавыбары ва ўрад БНТ — за Антона Луцкевіча было пададзена 19 картак, за Адама Станкевіча толькі 14[3]...

Аднак Юліяна Вітан-Дубейкаўская[4] сведчыла, што Антон Луцкевіч «...не меў кіруючых уздальненняў і пачуцця ў палітыцы...»

А Паўліна Мядзёлка[5] ў сваіх успамінах наогул стварыла непрывабны партрэт:

---

[1] Жан Кальвін (1509–1564) — французскі рацыяналіст, аскет; рэфарматар каталіцкай царквы.

[2] Атэстацыя пастара Я. Пятроўскага.

[3] LCVA, f. 281, ap. 2, b. 9, l. 12. Пратаколы Беларускага навуковага таварыства.

[4] Юліяна Вітан-Дубейкаўская (1886–1970) — беларуская мемуарыстка, аўтар кнігі «Мае ўспаміны» (напісана ў 1953 г., надрукавана ў 1994 г.).

[5] Паўліна Мядзёлка (1893–1974) — дзяячка беларускай культуры, артыстка, настаўніца; аўтар мемуараў «Сцежкамі жыцця» (1974 г., частка

«...спецыяльнасцю Антона Луцкевіча было распраўляцца з “инакомыслящими” метадам аблівання чалавека граззю...»[1]

Зрэшты, не толькі мужчынам — і яркім жанчынам уласціва аднабокасць ацэнак...

У 1937 годзе ў артыкуле «У аспекце сацыяльнай справядлівасці» Адам Станкевіч вызначаў:

«...агулам няможна згадзіцца з усякім аднабокім кірункам чалавечай думкі...»[2]

Правільна вызначаў, аднак жа (вольны ад прагнасці!) часта згаджаўся з такім кірункам.

другая надрукавана ў 1993 г.; апошняе выданне: Мінск, «Лімарыус», 2018 г.).

[1] Вынятка з выдання: Паўліна Мядзёлка. Сцежкамі жыцця. Укладанне, прадмова, каментары: Ганна Запартыка. Мінск, «Лімарыус», 2018 г.; с. 114. Далей: П. Мядзёлка. Сцежкамі жыцця. 2018 г.

[2] А. Станкевіч. Выбранае. 2008 г.; с. 324.

4. АДРАС: МЕСТА ВІЛЬНЯ, ВУЛІЦА ПОЛАЦКАЯ, ДОМ 9, КВАТЭРА 4

Не ведаю, ці жыла рэдакцыя «Сялянскай нівы» паводле засцярогі: дзейнічаць трэба так, каб не нарабіць сабе ніякай шкоды!

Аднак жа рэдакцыя думала, здаецца, пра сваё імя, дбала аб рэпутацыі, таму, не пакідаючы ваяваць з «Грамадой», іншы раз лічыла патрэбным удакладніць (то-бок звярнуць увагу простага люду, а найперш, мяркую, улады), што «...ў ніводным сваім нумары не пісала, што “Грамада” ёсьць фактычна камуністычнай арганізацыяй...»[1].

Так абачліва рэдакцыя адказвала польскамоўным віленскім публіцыстам, якія сцвярджалі: маўляў, такія выданні, як «Сялянская ніва» («Крыніца» таксама!), ці не ў кожным сваім нумары гавораць пра «Грамаду» менавіта як пра арганізацыю камуністычную.

Намёкі пра гэта на старонках «Сялянскай нівы» трапляліся, але паколькі паняцце «камунізм» было на падазрэнні ў Варшавы, то рэдакцыя па-дзіцячы капрызіла: адчапіцеся, панове, не лічыце нас даказчыкамі, нагаворшчыкамі, мы ні на што не намякалі...

Камуністы вадзілі за сабою небяспеку.

З даследаванняў пра Заходнюю Беларусь можна даведацца аб тым, што камуністы заклікалі да байкоту ўрадавых установ, польскамоўных школ, вайсковай службы, а таксама заклікалі не плаціць падаткі.

---

[1] Допіс без подпісу «Аб “Грамадзе”: «Сялянская ніва» № 47, Вільня, серада 22 снежня 1926 г.; с. 4.

Яны высмейвалі і хадэкаў: «Вы толькі марыце пра дадатнае развязанне нацыянальнага пытання, а ў БССР гэтае пытанне ўжо вырашаецца!»

Пад іхнім уплывам частка насельніцтва паволі схілялася да левых поглядаў, і хадэкі лічылі — гэта прывядзе да бяды...

Адам Станкевіч добра ведаў, чаго вартыя апантаныя паслядоўнікі Леніна–Сталіна, аднак жа не пазбягаў іх, нават прымаў у сваім доме.

Дарэчы, пра ягоны дом...

У прыгожа выдадзеным альбоме-даведніку[1] я прачытаў: ксёндз Адам Станкевіч жыў на вуліцы Полацкай у доме 9.

На фота ўбачыў — жоўты атынкаваны будынак, першы паверх якога падзелены цеснай (толькі легкавушцы ўехаць) аркай; злева ад аркі — дзверы і два акны, і справа — дзверы з двума вокнамі.

Над аркаю, на другім паверсе, квадратны вялікі балкон, застаўлены вазонамі і аздоблены фігурнай агароджаю травяністага колеру.

Па абодва бакі ад балконных дзвярэй значылася па тры акны, а завяршаўся будынак даволі адметным у форме лука франтонам з датаю ў крузе – 1938...

З даху ад франтона, абдымаючы і балкон, і арку, спускаліся да ходніка дзве пагнутыя бляшаныя вадасцёкавыя трубы.

На нейкім сайце (шкада, не запомніў на якім) коратка бліснула інфармацыя: каб трапіць у кватэру айца А. Станкевіча, у арцы трэ павярнуць налева і націснуць на агульных дзявярах кнопку з лічбаю чатыры.

Гэты адрас (Полацкая, 9-4) неаднойчы згадваецца ў архіўным крэмзанні чэкістаў: скажам, у тым жа пратаколе допыту — kvotos protokolas, пісаным на літоўскім бланку 9 снежня 1944 года[2].

А вось у ордары на арышт ад 11 красавіка 1949 года адрас удакладнены: Полацкая, А9, кв. 4[3].

---

[1] «Сучасная беларуская прысутнасць у Вільні = Gudai ir ju gyvenimas dabarties Vilniuje», Вільня, 2009 г.; с. 48.

[2] LYA, f. K - 1, ap. 58, b. P - 12505, b.b., l. 169.

[3] Тамсама, l. 4.

Удакладненне «А9» з’явілася, здаецца, толькі ў гэтым дакуменце — прынамсі, у іншых паперах я ніякага «А» ля дзявяткі не бачыў...

Спачатку падумалася, што гэта ўсё ж не літара «А», дарэчы, вельмі выразна ўчарніленая, а значок №, які зазвычай ставяць замест слова «нумар», аднак Зоф’я (гаворка пра гэту жанчыну ў наступным раздзеле) пацвердзіла: была і нумарацыя з літарай «А»...

Дык вось, на Полацкую, 9-4 завітвалі самыя розныя госці, часам і рызыканты, за якімі сачыла паліцыя (тыя ж дзеячы КПЗБ[1], напрыклад), і тады гаспадар Адам хваляўся, ці не прывялі яны за сабою агентаў дэфензівы?!

Тут бывалі Рыгор Шырма[2] і Валянцін Таўлай[3], а восенню 1939-га (пасля 17 верасня!) забягаў Алесь Кучар[4].

Заходзіў і Максім Танк[5]...

1 жніўня 1944 года ён пісаў у дзённіку:

«Наведаў[6] ксяндза Адама Станкевіча. Кіра[7] расказвала, што ён уратаваў ад расправы групу камсамольцаў і памог вызваліць з нямецкіх лап В. Таўлая. У айца Станкевіча застаў Янку

---

[1] КПЗБ — Камуністычная партыя Заходняй Беларусі.

[2] Рыгор Шырма (1892–1978) — беларускі харавы дырыжор, фалькларыст, публіцыст; заснаваў нацыянальны хор, у Вільні дапамагаў беларускім паэтам, пад псеўданімам Р. Баравы напісаў прадмову да зборніка вершаў Максіма Танка «На этапах» (1936).

[3] Валянцін Таўлай (1914–1947) — беларускі паэт, дзеяч КПЗБ, доўгія гады правёў у польскіх турмах, аднак не згубіў творчай дужасці: «Адчыняе камеру стражнік / і збанок падае вады, — / бліскавіца-спакуса дражніць: / вырваць ключ, а яго — сюды…»

[4] Алесь Кучар (1910–1996) — беларускі крытык і кінадраматург. Сярод мноства напісанага А. Кучарам — сцэнарый да мастацкага фільма «Гадзіннік спыніўся апоўначы» і артыкул «Пра адну рэакцыйную аповесць» (Кузьма Чорны «Лявон Бушмар»).

[5] Максім Танк (1912–1995) — народны паэт Беларусі, першыя свае кнігі выдаў у Вільні і там жа, у Вільні, тройчы трапляў у Лукішкі. Мой самы любімы твор ансамбля «Песняры» — песня У. Мулявіна на верш Максіма Танка «Завушніцы».

[6] Сустрэча адбылася 27 ліпеня 1944 г. (А. Станкевіч. З Богам да Беларусі. Збор твораў. 2008 г.; с. 848).

[7] Кіра — жонка Валянціна Таўлая.

Шутовіча[1]. Вельмі цёпла яны мяне сустрэлі, хоць і адчувалася ў іх нейкая трывога, разгубленасць: што будзе з імі? І не дзіва, бо за кватэрай сачылі. Калі я чытаў ім сваю паэму "Янук Сяліба", у пакой уварваўся нейкі тып, каб праверыць у прысутных дакументы, але маё пасведчанне змусіла яго рэціравацца. Развітаўшыся з А. Станкевічам і Я. Шутовічам, я і сам падумаў, што сітуацыя складаная і невядома, што іх чакае...»

Максім Танк меў пасведчанне, падпісанае П. Панамарэнкам[2], і як толькі мог, дапамагаў, каму пагражала небяспека.

Але сілы і магчымасці паэта, на жаль, былі абмежаваныя — праз некалькі месяцаў, у лістападзе, тайная паліцыя саветаў забрала і А. Станкевіча, і Я. Шутовіча.

Пра астрожны лёс айца А. Станкевіча падрабязнае апавяданне чакае наперадзе, а Янка Шутовіч, пасаджаны за калючы дрот на дзесяць гадоў, вярнуўся з Караганды ў родную Вільню толькі ў 1956 годзе...

Мусіць жа, каб хоць крыху развеяць трывогу, яны папрасілі што-небудзь прачытаць, і паэт разгарнуў «Янука Сялібу»:

На скрыжаванні палявых дарог
Здаўна стаіць сяло Чырвоны Лог.
На ўсход — падковай векавечны бор,
На захад — край імшараў і балот,
Дзе ў тоні таямнічыя азёр
Глядзяцца толькі неба ды чарот...

Пра першую паэму Максіма Танка «Нарач» Адам Станкевіч напісаў артыкул, той самы — «У аспекце сацыяльнай справядлівасці», — у якім назваў аўтара «Нарачы» найвыдатнейшым стыхійна беларускім паэтам[3].

---

[1] Янка Шутовіч (1904–1973) — беларускі грамадскі і культурны дзеяч, рэдактар-выдавец часопіса «Калосьсе»; скончыў Віленскі ўніверсітэт з дыпломам магістра права, з'яўляўся апошнім дырэктарам Беларускага музея ў Вільні. Жонкай Янкі Шутовіча была літоўская паэтка Она Міцютэ.

[2] П. Панамарэнка (1902–1984) — першы сакратар ЦК Камуністычнай партыі Беларусі ў 1938–1947 гг.

[3] А. Станкевіч. Выбранае. 2008 г.; сс. 324, 333.

На допытах у студзені 1945 года айцец А. Станкевіч згадваў Максіма Танка, і не толькі яго — гаварыў пра свае сустрэчы з Кучарам, Шырмам, Таўлаем, вядома ж, спадзеючыся, што ягоныя адносіны з камуністамі яму дапамогуць[1].

Ратаваўся, як той казаў, на гвалт...

---

[1] LYA, f. K - 1, ap. 58, b. P - 12505, b.b., ll. 183, 184.

5. ЗОФ'Я

Адрас — места Вільня, вуліца Полацкая, дом 9, кватэра 4 — часам я прамаўляў самому сабе, як вершаваны радок, і пры гэтым, без ніякага пафасу ўжываючы высокія словы, уздыхаў: «Адам Станкевіч служыў народу, будаваў родную прастору, аднак жа народ, вечна заняты сваімі неадольнымі клопатамі, амаль не заўважаў ні ягонага служэння, ні ягонага будавання...»

Утаймоўваючы ў душы такую горкую выснову, мяккім надвячоркам 6 жніўня 2015 года я зайшоў у цесную запаветную арку, міжволі адзначыўшы: «І праўда, сюды можа праціснуцца толькі легкавушка...»

І яна («форд»), нібы для доказу гэтага, услед за мной і праціснулася.

Я саступіў убок.

Бліснуўшы літоўскім нумарам FHC 174, «форд» марудна праехаў у двор, а я з трывожнай радасцю ў сэрцы націснуў на выслізганую металічную кнопку «4».

Адказу не было, я пачакаў крыху, абцягнуў на сабе сваю вандроўную камізэльку, націснуў на халодную кнопку яшчэ раз і зноў займеў тое ж — ні гуку.

Я не траціў надзеі, падбадзёрыўся, нават па-птушынаму прысвіснуў, пэўна ж, натхнёны гэтым празрыстым надвячоркам, аднак і на трэці мой званок ніхто не адгукнуўся.

З аркі яшчэ не выветрыўся аўтамабільны дымок...

Настроены злёгку на філасофскі лад (адчыняць — будзе добра, не адчыняць — таксама ж нічога благога не здарыцца) — словам, ніякай прыкрасці не адчуў, але ж нечым хоць на хвіліну якую трэ было сябе заняць, і я ўспомніў, як перад гэтым, удзень, спускаўся з Вялікай Пагулянкі[1] на

[1] Цяперашняя вуліца Яна Басановіча.

Завальную[1] і ад рускага (у мінулым — польскага) тэатра паўглядаўся ў бачную далячынь; ад франтона францысканскага касцёла вачыма павёў да вежаў касцёла місіянераў і спыніў позірк на кароне Казіміра[2].

З месца, з якога глядзеў, закінутыя і ўчарнелыя ад часу вежы касцёла місіянераў выглядалі ссунутымі адна да адной, нібыта і гэтым сведчылі: каталіцкая царква неаддзельная ад вернікаў.

І вось, стоячы ў арцы і, здаецца, марна чакаючы, што з кватэры № 4 пададуць голас, я, як і ўдзень, паўглядаўся — гэтым разам у блізкую глыбіню двара, туды, дзе спыніўся «форд».

Бліжэй да аркі двор быў пакрыты асфальтам, далей — вымашчаны (ці не мікашэвіцкай!) пліткай, якая даходзіла да прысадзістага неатынкаванага двухпавярховага дома з шасцю дахавымі вокнамі і з уваходам пад аблезлым бляшаным брылём, падобным на ўваход у старасвецкую мукамольню.

Дом быў складзены з цэглы ядавіта-жоўтага колеру, з якой у самым пачатку XX стагоддзя ўзвялі і славутую Лукішскую турму, і гэта значыла: дому сама меней гадоў сто, але дахавыя вокны на ім надбудавалі ўжо ў наш сайдзінгавы час.

Зусім блізка шумела рачулка Вільня, яна ж — Вялейка і яна ж — Вілейка...

І вось адтуль, з-за дома, ад рачулкі раптам з'явіліся дзве жанчыны — маладзейшая і старэйшая; размаўляючы па-руску, яны падступілі да ўвахода.

Я тут жа прайшоў у двор, прывітаўся і, махнуўшы рукой на маўклівыя дзверы ў арцы, звярнуўся да маладзейшай:

— Ці жывуць у чацвёртай кватэры?

— А вы спытайцеся ў цёткі Зоф'і, яна ведае ўсё! — прыязна адказала маладзейшая, паказала на сваю старэйшую кампаньёнку, развіталася з ёю і знікла ў пад'ездзе.

Цётка Зоф'я (жыццёвага выгляду жанчына) мякка ўсміхнулася мне — яна была ў свабодным хатнім халаце і, здавалася,

---

[1] Цяперашняя вуліца Пілімa.

[2] Маецца на ўвазе касцёл Святога Казіміра.

пахла агародам; ёй (няцяжка было заўважыць!) вельмі спадабалася, што маладзейшая сяброўка сказала пра яе: «Цётка Зоф'я ведае ўсё!»

Я назваўся, паясніўся, што хачу, і жанчына ахвотна завяла са мной гаворку, папрасіўшы звяртацца да яе проста — Зоф'я...

Мяне чакаў поспех, — Зоф'я чула пра ксяндза Адама Станкевіча, і не толькі чула, а з сынам жыве ў ягонай кватэры!

Я ўзрадаваўся, не мог не ўзрадавацца, і тут жа даведаўся, што патрэбная мне кватэра знаходзіцца не ў тым доме, які фасадам выходзіць на Полацкую і ў які я так і не патрапіў, а ў гэтым, у двары, ля якога стаім.

— Вось мая кватэра... Маё жыллё! — Зоф'я паказала на чатыры акны з сучаснымі шклопакетамі на першым паверсе справа ад мукамольнага ўвахода.

Першыя два акны ад ганка — кухонныя, паміж імі са сцяны на двор выходзіла про́духа-трубка.

Я спытаў пра нумар будынка.

— Дзявяты...

— І той дзявяты, і гэты?!

— Некалі яны належалі аднаму гаспадару, таму й маюць аднолькавы нумар.

— А быў жа яшчэ будынак А9?! — мне ўспомніўся ордар на арышт.

— Быў! — пацвердзіла Зоф'я. — Ён стаяў у тым вось кутку і выходзіў на Полацкую. У ім жылі дзве манашкі. Таго дамка́ даўно ўжо няма.

Я паглядзеў на «той вось куток», на які паказала жанчына, і падумаў: «Выходзіць, тады, у красавіку 1949-га, сталінскія злачынцы спачатку прыйшлі да манашак і толькі там і ўцямілі, што ў ордары пазначаны не той дом, таму ў іншых сваіх паперах ужо ніякага А перад лічбаю 9 не ставілі...»

— А нумар вашай кватэры чацвёрты?

— Не, не чацвёрты, а восьмы...

— Восьмы?!

— Так, восьмы... Нумарацыю змянілі пры Хрушчове...

«Таксама цікава!» — здзівіўся моўчкі і, зусім не саромеючыся, напрасіўся ў госці.

Быў ужо ўпэўнены: Зоф'я не адмовіць.

Мне спадабалася яна — невысокая, чарнявая і, здаецца, дружалюбная, а галоўнае — па-добраму гаваркая; за свой немалы век (бачна было!) жанчына спазнала, што такое жыццё, і нялёгкае шчасце сваё ляпіла не з чужой, а са сваёй гліны.

Пасля верасня 2009 года, калі я пахаваў маці, такія сталага веку жанчыны ўсё часцей пачалі нагадваць мне (голасам, рухавасцю, спакоем, вачыма, нават маўклівай прысутнасцю!) тую незваротную пару, якая імянуецца шчаслівым нязмоўчным дзяцінствам.

Я не памыліўся: мне не адмовілі.

— Калі ласка, заходзьце, я не баюся гасцей! — Зоф'я паказала на ганак.

У мяне пацяплелі грудзі, — на хвіліну па-юнацку здалося нават, што зараз пашанцуе зазірнуць у нешта вельмі блізкае да таямніцы.

6. У КВАТЭРЫ АДАМА СТАНКЕВІЧА

Мы ўвайшлі ў пад'езд, адначасова асветлены электрыкай і надвячоркавым бляскам.

З левага боку на другі паверх вяла колішняя жалезная лесвіца з высокімі парэнчамі і адламанымі паміж прыступкамі фрагментамі ўзорнага ліцця, а проста перад намі з правага боку віднеліся старадаўняй работы дзверы.

Па цэментавых сходах пад'езда мы падышлі да іх — масіўных, маркоўнага, ці, праўдзівей, буравата-цаглянага, колеру, з лічбай 8 на правай дзверыне, на чатырох надзейных завесах і двума электрычнымі званкамі.

На пабеленай сцяне, бліжэй да лічбы 8, чарнеў званок з чырвонай кнопкай для выкліку Зоф'і, а на левым вушаку, амаль у самым кутку, бялеў званок з чорнай кнопкай для выкліку Зоф'інага сына.

Пра гэтыя званкі (няхай сабе й асобныя для родных людзей у адно жытло) можна было б і не згадваць, не такое ўжо гэта й дзіва, — сыны ж і дочкі не заўсёды любяць матчыных ці бацькавых гасцей і наадварот, — але як тут не згадаеш пра іх, калі пад Зоф'іным званком было яшчэ адно гукавое прыстасаванне (цудоўны працяг тэмы!) — ручны званок, які застаўся ад дзён Адама Станкевіча, і ён — сусед электрычных — дзейнічаў!

Трэба думаць, на яго Зоф'ін сын не адгукаўся, таму з дазволу гаспадыні я далікатна пацягнуў за пафарбаваны ў белы колер гузік жалезнага стрыжня, які навылёт праходзіў праз усю сцяну, і там, за дзвярыма, адразу ж паслужліва здрыганууся падвешаны на ланцугу звонік, і па кватэры пабегла чутнае званенне.

Ці не гэтак званілі айцу А. Станкевічу ў тыя трывожныя часы і свае, і чужыя...

Захавалася і яшчэ адна колішняя прылада — кавальскай работы падстаўка для газавай лямпы.

Прыўзнятая над падлогай недзе на метр і прымацаваная ў левым кутку ад дзвярэй паміж вушаком і бляшанымі блакітнага колеру паштовымі скрынкамі, падстаўка гэтая святлела, як сапраўдная музейная рэч!

Менавіта музейная!

На нейкае імгненне пад'езд уявіўся мне жывой істотай, якая валодала гандлярскай хітрасцю, таму ўмела паказаць свой тавар лепшым бокам, як і ўмела сказаць у вочы праўду...

Зоф'я тым часам адчыніла дзверы, за якімі цямнелі яшчэ адныя дзверы, паміж сабой надзейна злучаныя доўгай трывалай зноў жа кавальскай работы зашчапкай.

Жытло складалася з трох прасторных пакояў і мела высокую столю; у кожны пакой вялі такія ж, як і ўваходныя, старыя і моцныя, толькі пакрытыя белай фарбаю, дзверы.

Іх, дзякуй Богу, за доўгія дзесяцігоддзі не памянялі, яны засталіся ад айца А. Станкевіча.

З таго часу таксама засталася і выдатная (дошкі-пяцёркі!) роўная, без ніякіх шчылін падлога (яна пад нагамі і не думала рыпець!); захаваліся й дзве белыя кафляныя грубы з адмысловым шакаладным дэкорам пад самай столлю, і цагляная пліта на кухні з арнаментнымі каласамі на ўзорыстых верхніх большых і ніжніх меншых дзверцах — тры буйнейшыя злакі аздаблялі верхнія, а драбнейшы каласок ажыўляў ніжнія дзверцы.

А завяршаў гэту кухонную печ кафляны комін-выцяжка ў форме куба...

З таго часу дайшлі і дзве адзежныя васковыя па афарбоўцы шафы, — адна з іх як быццам выхвалялася вялікім, амаль да самай падлогі, люстэркам.

Агледзеў я і ссунутыя дзве кніжныя шафы колеру цемнаватага жолуда; Зоф'я паказала на бліжэйшую і паясніла: падарунак Янкі Шутовіча сваёй сястры Марыі, якая служыла ахмістрыняй у Адама Станкевіча.

Вось як — сястра Янкі Шутовіча вяла тут хатнюю гаспадарку!

І я ўспомніў словы Кузьмы Чорнага[1]:

«...Гэтая жанчына вельмі прыемная асоба, тыповая яшчэ нашаніўка...»[2]

Далей напішу пра той трывожны клопат, які прывёў Марыю Шутовіч да Кузьмы Чорнага, а пакуль вярнуся да свайго агляду.

Архіўна падрыхтаваны, я згадаў, што ўсяго было пяць кніжных шаф.

Існуе вопіс арыштаванай маёмасці, складзены на літоўскім бланку 13 красавіка 1949 года; над вопісам з чорным алоўкам гарбелі падпалкоўнік Масленікаў і два старшыя лейтэнанты — Казлоўскі і Сакалоў.

У 25-м пункце адзначана: «...книжные шкафы, опечатанные с книгами под стеклом — 5 (пять штук)...»[3]

Трох шаф не хапала, і на маё пытанне: «Дзе яны могуць быць?» — Зоф'я адказала: «Іх забралі пляменнікі Марыі Шутовіч у Павільнюс...»

Я не ўдакладніў, калі забралі — трэба думаць, пасля спачыну спадарыні Марыі, — то-бок пасля 1975 года.

Дарэчы, згаданы 25-ы пункт абведзены чырвоным кружком, — іншыя пункты (а іх усяго трыццаць пяць) не абведзены; вядома, гэты выразны чырвоны кружок трэба ўспрымаць як знак таго, што на кнігі (найбольш на беларускія!) звярталася асаблівая ўвага.

Калымскі вязень Масей Сяднёў[4] у сваім творы «Раман Корзюк» невыпадкова заўважыў:

---

[1] Кузьма Чорны (1900–1944) — беларускі празаік, аўтар майго любімага рамана «Сястра» (1927–1928); з 14 кастрычніка 1938 г. па 8 чэрвеня 1939 г. знаходзіўся ў чырвонай катоўні.

[2] Дзённік. Запіс ад 11 кастрычніка 1944 г. Кузьма Чорны. Збор твораў у шасці тамах. Том пяты. Мінск, «Мастацкая літаратура», 1990 г.; с. 381. Далей: Кузьма Чорны. Збор твораў. 1990 г.

[3] LYA, f. K - 1, ap. 58, b. P - 12505, t. b., l. 1 ap.

[4] Масей Сяднёў (1913–2001) — беларускі паэт, празаік; аўтар яркай аповесці пра даваеннае жыццё ў БССР «Раман Корзюк» (1985) і адметнага рамана пра Другую сусветную вайну «І той дзень надышоў» (1987); у 1936 г. М. Сяднёва арыштавалі і этапіравалі на Калыму, перад

«...кнігі на беларускай мове забіралі, не гартаючы, усе, колькі было...»[1]

Але пазней, пасля вайны, забіралі, здаецца, толькі тую літаратуру, якую лічылі антысавецкай і якую маглі з карысцю для свайго следства «падшыць» у справу.

Цікава й тое, што працавітыя аўтары вопісу даволі старанна вызначалі колькасць і якасць арыштаванай маёмасці; у адпаведнай графе адзначалі, скажам: «...1. Костюм (тройка) черный шевиот — один — старый[2]... 16. Туфли мужские черные хромовые — одна пара — новые[3]...»; часцей жа крэслілі скарочанае «б/у»[4].

І 25-ы пункт завяршылі гэтым сухім «б/у» — тым самым паказалі, што шафы не новыя, не ўчора зробленыя.

Дарэчы, толькі ў двух радках вопісу не было ацэнкі рэчаў:

«32. Картин разных в рамах разных размеров — 15 (пятнадцать).

33. Пояс кожаный с пряжкой желтого металла — один[5]...»

Пра карціны, што яны «б/у», зразумела, не скажаш — усётакі творы мастацтва, а што да скуранога пояса, то, вывучаючы яго, мусіць жа, разышліся ў ацэнцы — стары ён ці новы...

Разабраўшыся з шафамі, Зоф'я ўсё адно як пахвалілася, паказаўшы на стол з точанымі ножкамі і белай стальніцай авальнай формы, а таксама на два лёгкія венскія крэслы побач — маўляў, і стол, і крэслы памятаюць свайго гаспадара.

У гэтым жа пакоі ля акна знаходзілася засланае адамашкавым абрусам бюро; гаспадыня адкінула доўгі абрус, і я ўбачыў файны арэхавы столік, — зноў жа колеру цемнаватага жолуда, — з адной тумбай на дзве шуфлядкі.

самай вайной вярнулі ў Менск на перагляд справы; з 1944 г. паэт на эміграцыі.

[1] М. Сяднёў. Раман Корзюк. 1985 г.; с. 173.

[2] LYA, f. K - 1, ap. 58, b. P - 12505, t. b., l. 1.

[3] Тамсама, l. 1 ap.

[4] «Б/у» (скарачэнне ад *рус.* — бывшее в употреблении) — ужыванае.

[5] LYA, f. K - 1, ap. 58, b. P - 12505, t. b., l. 2.

— Гэта бю́рко[1]! — Зоф'я ўспомніла, як Марыя Шутовіч расказвала, што Адам Станкевіч любіў за гэтым «бю́рком» пісаць свае творы.

Трэба думаць, не толькі пісаў ад рукі, але й друкаваў (ці яму друкавалі!), бо меў жа і дзве машынкі фірмы «Рэмінгтон».

Як сказана ў вопісе (пункты 23, 24)[2]: першая машынка — партатыўная з футаралам — серыі В № 376746, а другая — з металічнай накрыўкай — серыі 3 № 202743...

Памяць рэчаў моцная...

Ручны званок, падстаўка для газавай лямпы, дзверы, падлога, кухонная пліта, грубы, шафы, стол, крэслы, бюро — я верыў: памяць рэчаў мацнейшая за чалавечую памяць!

А быў жа яшчэ і дубовы стол з пяццю прыстолкамі, і мармуровы чарнільны прыбор на ім, і зялёная плюшавая канапа, і кніжная сасновая этажэрка[3]!

Магчыма, таксама пляменнікі забралі...

А тыя пятнаццаць карцін?!

Што гэта за творы і дзе яны цяпер?

Мо здадзены ў музей?!

Музейных квітанцый у справе няма, але, што цікава, ёсць іншыя квітанцыі...

Тады, 13 красавіка 1949 года, Масленікаў і ягоныя лейтэнанты, пішучы ўжо блакітным атрамантам (чорны аловак, напэўна, спісаўся), склалі яшчэ і пратакол вобыску на сямнаццаць пунктаў, дзе пералічылі тыя прадметы, якія з кватэры Адама Станкевіча перавезлі ў МДБ ЛССР; між іншых рэчаў там былі і такія:

«...12. Золотая монета достоинством 15 (пятнадцать) рублей дореволюционной чеканки — одна.

13. Кольцо из желтого металла с гравировкой: 1908 год — одно...»[4]

Бясспрэчна, «кольцо из желтого металла» — залаты пярсцёнак.

---

[1] Biurko (*пол.*) — пісьмовы стол.
[2] LYA, f. K - 1, ap. 58, b. P - 12505, t. b., l. 1 ap.
[3] Тамсама, l. 1 ap.
[4] Тамсама, l. 5.

14 красавіка 1949 года капітан Трубачыстаў[1] на адвароце згаданага пратакола цьмяным алоўкам чыркнуў: пашпарт А. Станкевіча, ягонае пасведчанне, асабістае ліставанне, фотаздымкі, рукапісы, газеты, брашуры, нататнікі, часопісы, кнігі, газетныя выразкі і г.д. ён, Трубачыстаў, атрымаў за выняткам пярсцёнка і залатой манеты[2].

Не, названыя капітанам каштоўнасці не згубіліся, і іх не ўкралі, як укралі Луцкевічавы 24 злотыя (аб чым я расказаў у тым жа сваім апавяданні «Не знаць перад карай страху»), — пярсцёнак і залатую манету здалі ў банк ці ў нейкі фінансавы аддзел дзяржбяспекі, аб чым і сведчыць квітанцыя № 00879: «...кольцо желтого металла, внутри цифра 1908...» прыняў скарбнік Каўбаеў[3].

У другой квітанцыі, нумар якой 00878, можна прачытаць: «...золотая монета царской чеканки достоинством 15 рублей...» прынята тым жа Каўбаевым[4].

Адам Станкевіч меў бібліятэку на 2000 тамоў, і багата цікавага было ў ягоным шматмоўным кніжным зборы — ад працы Сталіна «Марксізм і нацыянальнае пытанне» на польскай мове і да нейкага (на жаль, у пратаколе вобыску не сказана, што гэта за томік!) асобнага выдання па-нямецку, якое 1 снежня 1919 года падараваў маёр Ружанцоў[5].

Па той ці іншы навуковы матэрыял да айца А. Станкевіча звярталіся этнографы, музыказнаўцы, гісторыкі.

А вось з набыткаў Мамоны ксёндз меў толькі адзін залаты пярсцёнак і толькі адну залатую манету...

Зоф'я адцягнула мае думкі ад архіўных успамінаў; з прыкметным захапленнем і адначасова з такім жа прыкметным расчараваннем сказала пра кафляныя грубы — ім больш за сто

---

[1] Старшы следчы 1-га аддзела следчай часткі МДБ ЛССР.

[2] LYA, f. K - 1, ap. 58, b. P - 12505, s. b. (196), l. 5 ap.

[3] Тамсама, l. 12.

[4] Тамсама, l. 13.

[5] Аляксандр Ружанцоў (1893–1966) — беларускі вайсковы дзеяч, літаратар, вучыўся ў Маскоўскім універсітэце; у 1919 г. — камандзір Беларускага асобнага батальёна ў літоўскім войску; памёр у ЗША.

гадоў, некалі давалі здаровае цяпло, а цяпер ужо не служаць, таму ў кватэры праведзена газавае ацяпленне.

Гаспадыня памяняла і вокны, замест колішніх драўляных рам, якія, напэўна ж, за доўгі свой век збуцвелі, усталявала сучасныя шклопакеты.

А што да саміх сцен, то яны ўражвалі сваім выглядам; у аконных прахонах я ўбачыў іхнюю, па сутнасці, цытадэльную моц шырынёю больш за метр.

Фундаментальныя сцены!

7. ГАВОРКА НА КУХНІ

Пакуль я, прыцмокваючы языком, аглядаў звыштрывалыя сцены, Зоф'я за папяровай шырмай хутка пераапранулася, агародны халат памяняла на святочны, завяла мяне на кухню і пачаставала кавай з мёдам.

А я ўспомніў пра свой гасцінец.

Ідучы на Полацкую, на ўсякі выпадак паклаў у шырокую кішэню сваёй вандроўнай камізэлькі пушачку цукерак — і от жа недарма тое зрабіў, цукеркі спатрэбіліся, — здаецца, неблагі падарунак прыветнай гаспадыні.

За кухонным сталом пачалася тая частка нашай гаворкі, з якой даведаўся, як Зоф'я апынулася тут, на беразе рачулкі Вільні, і як стала ўладальніцай ладнай кватэры.

Калі карыстацца скупой анкетнай мовай, то карціна складвалася такая: нарадзіўшыся ў 1938 годзе, Зоф'я гадавалася на хутары Алёкса, што на беразе Віліі, вучылася ў Пабрадзе, — пасля вайны скончыла там сем польскіх класаў.

Чамусьці ўдакладніла, падсоўваючы бліжэй да мяне блакітны сподак з мёдам:

— Тады мне думалася, што галоўнай мовай будзе польская, але ж не, выйшла не так...

Мне спадабалася такое жыццёвае паясненне, у ім жыла простая непасрэднасць, і я слухаў далей з немалой цікавасцю.

Зоф'ін бацька Чэслаў Ермаковіч быў муляpам з Кемелішак, а дзед-каваль меў сваю кузню.

Кладучы грубу ці печ ці выводзячы падмурак пад чыю-небудзь будучую хату, бацька мог раптам адкласці кельню ўбок, закурыць і сказаць: «Хітрыя ўсе... Нават і тыя хітрыя, якія як быццам і няхітрыя...»

І дзед, перацягваючы, скажам, якое-небудзь кола, мог таксама адкласці яго, сесці ля кавадла і задумацца, нягледзячы на пільны клопат.

«І пра што думаў дзед?» — гадала ўнучка і не магла ўгадаць, і бегла з двара да дзічкі, якую трусілі хлопцы, і кулём кідалася ў траву па дробныя грушкі, каб хаця ўварваць якую...

А стары каваль мог думаць пра ўсё: пра сваё кавальства, напрыклад, якім займаўся з маладога веку, і пра тое, як і калі паміраць давядзецца, а мо і такое наплывала думанне (хто знае?!): спачуванне — тая ж цяжкая работа, і калі чалавек не спачувае чалавеку, які варты спачування, то ён лайдак...

Словам, і бацька, і дзед у Зоф'і былі крыху і філосафамі, а вось маці мела найбольш практычную натуру; яна не хацела, каб дачка засталася ў калгасе, і летам 1955 года адправіла яе ў Вільню да сваёй стрыечнай сястры Марыі Шутовіч — тобок у дом Адама Станкевіча...

Ішоў якраз шосты год, як гаспадара дома не было ў ліку жывых, але шмат што абуджала памяць аб ім, і перш за ўсё (паводле Зоф'і) апламбаваныя кніжныя шафы і тая немалая рэшта кніг, якая была ўроскід звалена ў адрыне, што стаяла ў двары; літаратура, выкінутая ў адрыну, мусіць жа, на думку магільшчыкаў, не мела для крымінальнае справы ніякага значэння.

Спадарыня Марыя ці не штодня шэптам загаворвала пра айца А. Станкевіча, а яшчэ (бачна было па яе тужлівых вачах) успаміналя і моўчкі.

Так, толькі шэптам і толькі моўчкі, па-іншаму нельга было, бо з 1949 года жыла не адна, у кватэру з намерам падсялілі сям'ю нейкіх Ташкевічаў.

Здаецца, правільней будзе не Ташкевічаў, як сказала Зоф'я, а Тышкевічаў — прынамсі, такое напісанне гэта прозвішча мае ў тым жа вопісе арыштаванай маёмасці; у дакуменце адзначана, што ён складзены ў прысутнасці хатняй гаспадыні Шутовіч Марыі Іосіфаўны і Тышкевіч Сцепаніды Міхайлаўны[1], а на

[1] LYA, f. K - 1, ap. 58, b. P - 12505, t. b., l. 1.

другой старонцы ёсцека і даволі чытэльны подпіс, а менавіта праз «ы»: С. Тышкевіч[1]...

Колькі было гэтых Тышкевічаў, я не высвятляў; людзі, відаць па ўсім, падазроныя, яны, не хаваючыся, не адзін год сачылі за ахмістрыняй, аднак жа калі ўлада страціла вострую цікавасць да спадарыні Марыі, мусілі былі выбрацца на нейкую іншую кватэру, а мо і наогул пакінулі места...

Адразу ж па асталяванні Зоф'я пайшла на свой хлеб, — знайшла працу ў ваенным шпіталі, адкуль яе накіравалі на курсы медсясцёр, на якіх знаходзілася восем месяцаў, а тады ўжо на іншых курсах вывучылася і на радыётэлеграфістку.

Як бачна, уся ў маці, пераняла яе практычнасць.

Тут, у Вільні, і выйшла замуж, узяўшы сабе прозвішча мужа-беларуса — Лось, а ў 1975 годзе, калі Марыя Шутовіч памерла, Зоф'я і стала гаспадыняй кватэры.

Такі вось нескладаны — а мо і складаны, хто ведае! — жыццяпіс...

Мы яшчэ трохі паразмаўлялі пра спадарыню Марыю...

У 1937 годзе яна адлічыла на гранітны помнік Ядвігіну Ш.[2] тры злотыя, і, дарэчы, гэтак заўсёды і жыла — ад прыватнага ахвяравання грашыма да неабходнасці ахвяраваць сваім каханнем, часам, сямейным шчасцем і спакоем.

І (варта памятаць!) доўгія гады знаходзілася пад савецкім прымусам.

Улада прымушала ў якасці сведкі прысутнічаць (разам з нейкім «Дюняшевым») пры вобыску[3] (што й казаць, не адзін быў такі вобыск!); улада цягала па страшных калідорах і кабінетах, загадвала адказваць на недарэчныя пытанні, падпісваць нязвыклыя паперы, у выніку чаго трэ было спаўняць у сваёй жа хаце бязглуздыя патрабаванні...

---

[1] LYA, f. K - 1, ap. 58, b. P - 12505, t. b., l. 2.

[2] Ядвігін Ш. (*сапр*. Лявіцкі Антон Іванавіч; 1869–1922) — беларускі пісьменнік, вучыўся ў Маскоўскім універсітэце, аўтар рамана «Золата» (1920). Ядвігін Ш. пахаваны ў Вільні на могілках Росы. Маё любімае ягонае апавяданне «З маленькім білецікам» (1912).

[3] LYA, f. K - 1, ap. 58, b. P - 12505, b. b., l. 9.

«Сохранная расписка

гор. Вильнюс, 13 апреля 1949 года.

Я, Шутович Мария Иосифовна, прожив. в гор. Вильнюс по ул. Полоцкой д. 9, кв. 4, даю органам МГБ ЛССР настоящую сохранную расписку в том, что беру под свою сохранность все вещи и имущество, указан. в описи имущества от 13 апреля 1949 года, лично принадлежащее арестованному Станкевичу Адаму Викентьевичу, проживающему по ул. Полоцкой 9, кв. 4, и обязуюсь последнее сохранить, не портить и не продавать.

Об ответственности за нарушение расписки предупреждена.

M. Šutowič (Шутович)[1]».

Чыноўная рука бойка накрэсліла распіску блакітным атрамантам, спадарыня Марыя пакінула пад ёй уласны подпіс — лацінскімі літарамі...

Жанчына не саступіла са свайго шляху, — да апошняга клапацілася пра Адама Станкевіча.

3 траўня 1949 года ў заяве на імя начальніка турмы прасіла прыняць для арыштаванага падаянку, у якой сярод мізэрных дазволеных грамаў мяснога і салодкага і такіх жа дазволеных мізэрных грамаў харчовага тлушчу былі яшчэ — зубны парашок, чатыры цыбуліны і дзесяць цыгарэцін.

Лічбы б'юць проста ў сэрца!

Які ж гэта чулы чырванасцяжнік, майстар мяняць гаршкі на гліну, склаў дырэктыўку, паводле якой кінутаму за краты дастаткова мець толькі чатыры цыбуліны і толькі дзесяць цыгарэт, а, скажам, на адну штуку болей — гэта ўжо занадта?!

Зрэшты, дазволілі яшчэ і мучное, сухары і булку, разам — амаль чатыры з паловай кіло.

Дзякуй і за гэта.

Дарэчы, пра курыва, — папяросы за кратамі патрэбны былі для абмену: я табе, мой сябар па няшчасці, даю тытунь, а ты мне месца ля акна, каб хоць трохі вальней падыхаць...

---

[1] LYA, f. K - 1, ap. 58, b. P - 12505, t. b., l. 3.

Раптам з лёгкай прастадушнасцю ў голасе Зоф'я адкрыла сапраўдную таямніцу: у Марыі Шутовіч быў раман са спеваком Міхасём Забэйдам-Суміцкім[1].

О, а гэта файны паварот размовы!

І сярод тых пятнаццаці канфіскаваных карцін самым большым было, напэўна ж, адлюстраванне спевака?!

П. Мядзёлка невыпадкова адзначыла: першае, што ёй кінулася ў вочы, калі ўпершыню трапіла ў кватэру Адама Станкевіча, — вялізны на сцяне алейны партрэт М. Забэйды-Суміцкага[2]; артыстка не назвала аўтара партрэта, але, мяркуючы па ўсім, гэта быў твор Пётры Сергіевіча[3]...

Спявак часта выступаў у сталіцы Заходняй Беларусі, і Марыя Шутовіч бывала на ўсіх ягоных творчых імпрэзах.

Аднойчы ён падараваў ёй фота, нібы дадатак да алейнага партрэта:

«Вельмі паважанай пані Марыі Шутавічанцы на памятку аб канцэрце 8 мая 1938 г. у Вільні. М. Забэйда. 15.V.1938»[4].

Подпіс даволі стрыманы.

На здымку артыст акружаны моладдзю; сярод усмешлівых дзяўчат і яна — Марыя Шутовіч, а сярод хлопцаў найбольш пазнавальны Максім Танк.

Як бачна, канцэрт адбыўся 8 траўня, а здымак падараваны праз тыдзень, 15 числа, — значыць, у траўні 1938 года спявак і Марыя сустракаліся як мінімум двойчы.

Зоф'я ўздыхнула: праз гэтае сваё каханне яна так і не выйшла замуж...

---

[1] Міхась Забэйда-Суміцкі (1900–1981) — беларускі спявак, тэнар, з майстэрствам і любоўю выконваў нашы народныя песні, у 1930-я гады стажыраваўся ў міланскім оперным тэатры «Ла Скала». Пахаваны ў Празе на Альшанскіх могілках.

[2] П. Мядзёлка. Сцежкамі жыцця. 2018 г.; с. 466.

[3] Пётра Сергіевіч (1900–1984) — беларускі мастак, вучыўся ў Вольнай школе малюнку і жывапісу ў Вільні, у Акадэміі мастацтваў Віленскага ўніверсітэта, у Кракаўскай акадэміі мастацтваў. У 1938 г. мастак падарожнічаў па Італіі, памёр і пахаваны ў Вільні на могілках, што на Антокалі.

[4] Паведамленне ў фэйсбуку С. Панізніка ад 21.04.2018.

Аднак жа і М. Забэйда-Суміцкі ўсё сваё доўгае жыццё заставаўся адзін і памёр у адзіноце!

Што яму не дало ўзяць шлюб з Марыяй?

Не кахаў яе?!

Ці тое, што яна была ўсяго толькі ахмістрыняй?!

А мо ён меў іншую, да якой не стрымліваў пачуццяў?!

Калі верыць эмацыянальнай Ларысе Геніюш[1], спявак са сваім каханнем набіваўся да яе — замужняй жанчыны!

У 1963 годзе М. Забэйда-Суміцкі выступаў у Мінску, і Марыя Шутовіч, узяўшы Зоф'ю, прыехала з Вільні, каб хоць на хвіліну пабачыцца.

Так яно й сталася, на сустрэчу й выпала кароткая хвіліна — спатканне адбылося ў ліфце!

— У ліфце?! — я ажно вочы вялікія зрабіў.

— А па-іншаму й нельга было, бо за панам Міхалам пільна глядзелі!

— А ў якім ліфце? У якім будынку? — хацеў я даведацца.

— А ўжо й не памятаю дзе... У гатэлі, мусіць... Пакуль той ліфт ехаў, мы ўтраіх у ім так і прастаялі...

— Хоць слова якое сказалі?!

— Хіба што слова...

І такімі спатканні бываюць...

На мой адыход Зоф'я зноў правяла мяне па кватэры і расказала, што кнігі, якія ляжалі ў адрыне, паехалі ў Мінск (гэта яе слова: «паехалі»), іх забралі нашы навукоўцы.

Пачутае праясню: у свой час Адам Мальдзіс[2] параіў кіраўніцтву бібліятэкі нашай Акадэміі навук набыць у Марыі Шутовіч уцалелыя кнігі і рукапісы, кіраўніцтва добрай

---

[1] Ларыса Геніюш (1910–1983) — беларуская паэтэса, аўтар вершаваных зборнікаў «Ад родных ніў (1942), «Невадам з Нёмана» (1967), «На чабары настоена» (1982). Асаблівую цікавасць у чытачоў набыла кніга ўспамінаў паэтэсы «Споведзь» (1993). Л. Геніюш жыла ў Празе, у 1947 г. па загаду з СССР была арыштавана, доўгія гады знаходзілася ў лагерах Комі і Мардовіі.

[2] Адам Мальдзіс (1932 г. н.) — беларускі гісторык і пісьменнік, аўтар мноства змястоўных твораў, у ліку якіх прываблівае чытачоў і цікавае даследаванне «На скрыжаванні славянскіх традыцый» (1980).

рады паслухалася, кнігі і рукапісы набыло і заснавала фонд А. Станкевіча.

Зоф'я ўспомніла таксама Сержука Вітушку[1], які некалькі разоў наведваў яе, і падказала, як дзейнічаць мне далей — завітаць у блізкі адсюль касцёл Святога Барталамея, бо ксёндз, які служыць там, можа расказаць пра айца Адама значна больш, чым расказала яна.

Праўда, сёння позна ўжо, касцёл на замку, і, мусіць, таму, што храм замкнуты, а такому дапытліваму госцю, як я, хочацца ўслужыць, хочацца яшчэ нешта памыснае прапанаваць, — Зоф'я раптам зусім па-свойску кранула мяне за локаць:

— Калі жадаеце, то можаце забраць гэта!

І паказала на ўсё той жа гарнітур мэблі — на стол з точанымі ножкамі і белай стальніцай авальнай формы і на два лёгкія венскія крэслы побач.

— Шчыра дзякую... — толькі й адказаў я, не збіраючыся тлумачыць, што забраць гэтыя памятныя рэчы пакуль не маю ніякай магчымасці...

Моўчкі ацэньваючы маю разгубленасць, Зоф'я, пэўна, зразумела, што паспяшалася крыху са сваёй шырокай прапановай.

Я ж тым часам думаў ужо пра іншае...

Згадка пра М. Забэйду-Суміцкага кранула мяне; айцец А. Станкевіч любіў слухаць спевака, высока цаніў яго, называў Праметэем[2] — гэта значыць, выдатнейшым дзеячам, — натхнёна пісаў пра ягоную творчасць, а на допытах у снежні 1944-га мусіў быў прызнацца, што і ў «Беларускім голасе»[3] змясціў дзве рэцэнзіі на канцэрты артыста[4]...

---

[1] Сяржук Вітушка (1965–2012) — беларускі грамадскі дзеяч, гісторык, кіраўнік таварыства «Талака».

[2] А. Станкевіч. З Богам да Беларусі. 2008 г.; с. 319.

[3] «Biełaruski hołas» — штотыднёвая газета, выходзіла ў Вільні лацінскімі літарамі ў 1942–1944 гг. пад кіраўніцтвам Францішка Аляхновіча.

[4] LYA, f. K - 1, ap. 58, b. P - 12505, b. b., l. 175 ap.; пратакол допыту ад 9 снежня 1944 г.; допыт вялі — начальнік аддзялення 2-га аддзела НКДБ ЛССР капітан дзяржбяспекі Голасаў і старшы оперупаўнаважаны 2-га аддзела НКДБ ЛССР старшы лейтэнант дзяржбяспекі (прозвішча нечытэльнае).

Аднак мы выйшлі з кватэры ў пад'езд, і я яшчэ раз агледзеў ручны званок — такія званкі бачыў толькі ў кіно! — і зноў жа палюбаваўся падстаўкай для газавай лямпы...

А ў двары плыло ўжо лёгкае змярканне...

Нейкі мужчына ў фетравым капелюшы, стоячы плячыма да «форда» і выцягнуўшы перад сабою правую руку, фатаграфаваў самога сябе.

— Мой добры сусед, — шапнула Зоф'я, — любіць здымацца...

Паздароўкалася з ім па-літоўску, а мне зноў шапнула: «Усякі выглядае хлапчуком, калі фатаграфуе сябе...»

Я ўсміхнуўся: а Зоф'я пайшла не толькі па маці, пераняўшы яе практычнасць, а ўзяла яшчэ і філасофскага таленту ад бацькі і дзеда!

Умее трапна сказаць!

Бо гэта ж праўда: той, хто здымае сябе, вельмі часта выглядае смешным, але... выглядае самавітым, калі яго фатаграфуюць гвалтам...

І я не мог не ўспомніць турэмныя фотаздымкі Адама Станкевіча...

— А што там, за домам? — на астачу разабрала мяне і такая цікавасць.

— А там ляжыць мой гарод...

Задаволеная гаспадыня павяла мяне, паслухмянага і цікаўнага, паказаць свае грады.

Па даволі стромым беразе Вілейкі агарод, лежачы, спускаўся да самай вады, а з таго боку рачулкі, якая па-дзявочы сакатала, прыкметна ўзвышаўся цьмяны, нібыта пакрыты сасновай карой, купал закінутага касцёла візітак.

Максім Багдановіч[1] у апавяданні «Марына» сказаў пра жвавую Вілейку, што яе зеленаватая вада падмывала гарыстыя берагі.

Як мала цяпер вады (вераб'ю па калена!), а некалі гэтая плыткая рэчка сапраўды мела неспакойны хвосткі нораў.

---

[1] Максім Багдановіч (1891–1917) — беларускі пясняр, прысвяціў Вільні шэраг твораў; увёў нашу паэзію ў сусветную літаратурную прастору.

Вясною 1931 года газеты паведамлялі пра «...нябывалае разводзьдзе ў нашым краі...»:

«...малая, але бурная Вялейка нарабіла больш шкодаў, чым вялікая, але павальнейшая Вільля. Падмыўшы пяшчаныя горы, яна зруйнавала цэлы рад дамоў — драўляных і каменных, сярод якіх і адну камяніцу ў 3 паверхі — на вуліц[ах] Зарэчнай, Бекешовай, Піярскай, Сафіянавай...»[1]

Гэты ж будынак, у якім знаходзілася кватэра ксяндза (трывалая мукамольня!), устояў, страшнай вадой у 1931 годзе яго не змыла, і наогул пра вуліцу Полацкую ў тым газетным допісе не згадалі.

Заклаўшы падмурак дома на крутым рачным схіле, архітэктар здабыў пэўны эфект, таму камяніца мела адсюль, з агарода, не два, а тры паверхі...

А змялелая Вілейка тым часам не змаўкала, і я ўспомніў радкі Якуба Коласа:

...У берагах сваіх высокіх,
Па камянях, бы тая змейка,
Вілася шумная Вілейка
І, закруціўшыся дугою,
Знікала зараз за гарою...[2]

Уніз да яе вечаровай вады можна было сысці і па старых каменных сходах.

— Гэта сходы Адама Станкевіча, — Зоф'ін голас прагучаў надзвычай прыгожа, — а тут, дзе мае соткі, у вайну хадзілі козы...

— Козы?

— Пры немцах Адам Станкевіч трымаў коз...

---

[1] «Беларускі звон», Вільня, 30 красавіка 1931 г., № 10; с. 1.

[2] Радкі з паэмы «Новая зямля» (раздзел XXIX «На Замкавай гары»).

8. ПРЫ НЕМЦАХ

Ніхто са старэйшых людзей і ў маім Давыд-Гарадку пра акупацыю 1941–1944 гадоў не казаў: жылі пры Германіі ці пры Нямеччыне; заўсёды гаварылі так, як сказала Зоф'я: пры немцах.

Пра польскае панаванне, заўважу, казалі: жылі пры Польшчы, ці за Польшчай, а не пры паляках.

Што да расійскай улады, то існаваў гэткі выраз: жылі за царом, а не за Расіяй, пры Сталіну, а не пры СССР, аднак жа — во моўнае дзівацтва! — не пры Пілсудскім, а пры Польшчы і не пры Гітлеры, а пры немцах...

Дык вось, пры немцах Адам Станкевіч увайшоў у Беларускі камітэт, на кароткі час узначалены доктарам медыцыны Станіславам Грынкевічам[1].

Чым займаўся згаданы камітэт?

Абараняў інтарэсы беларусаў, клапаціўся пра іхні быт, выдаваў усялякія рэкамендацыі і пасведчанні, праводзіў перапіс насельніцтва; думалі ў камітэце і пра дзяцей школьнага ўзросту — гэта значыць, думалі пра нацыянальную школу, таму пераглядалі старыя падручнікі, рыхтавалі да друку рукапісныя вучэбныя дапаможнікі, але, паводле ксяндза Адама, так нічога і не выпусцілі; у 1943 годзе выйшла «Беларуская граматыка для школ» Б. Тарашкевіча, але аб выданні гэтай кнігі паклапацілася, здаецца, іншая арганізацыя, і з'явілася граматыка не ў Вільні, а ў Мінску...

---

[1] Станіслаў Грынкевіч (1902–1945) — беларускі пісьменнік, перакладчык, навуковец, грамадскі дзеяч; скончыў медыцынскі факультэт Пазнанскага ўніверсітэта; 30 ліпеня 1944 г. арыштаваны савецкай спецслужбай. Кузьма Чорны і Максім Танк прасілі за С. Грынкевіча, але ўсё марна — праз год беларускага патрыёта расстралялі.

Падкрэслена грамадскі (не палітычны) характар дзейнасці доўжыўся месяцы тры, у лістападзе 1941 года С. Грынкевіч перадаў кіраванне камітэтам Вацлаву Іваноўскаму[1] і Баляславу Грабінскаму[2] — работа з уладай стала больш цеснай, і Адам Станкевіч выйшаў з арганізацыі, бо ў яго «...какой-либо симпатии к немцам, каких-либо надежд на немцев не было...»[3]

Да партрэта ж Б. Грабінскага дадам неабходную рысу — ён быў шчодрым чалавекам.

«...Слухалі... 2. Даклад А. Луцкевіча аб атрыманьні ад доктара Грабінскага цэннага дэпазіту: арнату, пашытага са слуцкага пояса... ...Пастанавілі... 2. Дэпазіт прыняць з падзякай...»[4]

Неўзабаве В. Іваноўскі заступіў у Мінску на пасаду бургамістра, і Б. Грабінскі, застаўшыся ў кіраўніцтве адзін, дзейнічаў паводле таго, што прыносілі абставіны.

А па-іншаму ж і нельга было, таму Б. Грабінскі, не забываючы пра цывільны люд і школы, рабіў яшчэ і нешта іншае — скажам, сфарміраваў будаўнічы батальён, адкрыў вярбовачны пункт, прызначаў сваіх людзей на розныя пасады, заступаўся за арыштаваных, даваў паведамленні ў «Беларускі голас»...

А што ксёндз Адам?

Акупацыйныя парадкі хоць у малой ступені, але давалі магчымасць весці неабходную работу, і ён карыстаўся такой магчымасцю, — пісаў і друкаваў артыкулы, працуючы ў беларускай гімназіі, займаўся выхаваннем моладзі, выкладаў беларускую мову ў каталіцкай семінарыі, служыў у касцёле Святога Міхала, клапаціўся пра захаванасць музея імя Івана Луцкевіча...

---

[1] Вацлаў Іваноўскі (1880–1943) — беларускі палітычны дзеяч, доктар тэхналагічных навук; скончыў Санкт-Пецярбургскі тэхналагічны інстытут, заснаваў Беларускую рэвалюцыйную партыю, міністр асветы ва ўрадзе БНР, прафесар Варшаўскага політэхнічнага інстытута; з 1942 г. — бургамістр Мінска.

[2] Баляслаў Грабінскі (1899–1991) — беларускі грамадскі дзеяч, скончыў медыцынскі факультэт Віленскага ўніверсітэта, пасля вайны жыў у ЗША.

[3] LYA, f. K - 1, ap. 58, b. P - 12505, b. b., l. 184.

[4] LCVA, f. 281, ap. 2, b. 20, l. 12. Пратакол № 13, 23 кастрычніка 1938 г. Пратаколы Беларускага навуковага таварыства за 1938 год.

У лістападзе 1942 года немцы параілі не ўжываць у касцёле польскую мову.

— У храм прыходзяць не толькі беларусы, палякі таксама! — адказаў святар.

У траўні 1943 года зноў паклікалі на гаворку, цікавіліся, дзеля блізіру, ягоным жыццём і ягоным кнігазборам (магчыма, заходзіла мова і пра тое нямецкае выданне, якое падараваў маёр Ружанцоў!), і раптам папракнулі, што ён ухіляецца ад нацыянальнай работы.

— Я ўхіляюся ад палітыкі! — адказаў святар...

У снежні 1943 года ў Мінску тэрарысты забілі В. Іваноўскага.

Адам Станкевіч атрымаў загад ехаць на пахаванне, яму падпісалі дазвол на праезд, паведамілі ў Мінск, і там ужо чакалі, падрыхтавалі нумар у гатэлі, на вакзал нават паслалі машыну, аднак святар не паехаў, вынаходліва спаслаўся на тое, што біскуп М. Рэйніс[1] забараніў яму, каталіцкаму пастыру, удзельнічаць у хаўтурах, бо нябожчык В. Іваноўскі з'яўляўся пратэстантам — кальвіністам...

У чэрвені 1944 года прапанавалі ехаць у Мінск на кангрэс Беларускай Цэнтральнай Рады; святар адмовіўся: я не ўдзельнічаю ў палітычных мерапрыемствах!

Бальшавіцкаму следству паведаміў, што меў сувязь з партызанамі, што асабістыя рэчы адной віленскай камуністкі (відаць жа, па яе просьбе) захоўваў у сябе дома на Полацкай.

І, здаецца, найбольш акцэнтаваў на тым, што ездзіў у Ашмяны абараняць камсамольцаў, якіх немцы збіраліся знішчыць.

Ды ўсё дарэмна.

Капітан Трубачыстаў наслініў аловак:

«...Во время оккупации Литовской ССР немцами выступал [Адам Станкевіч] в костеле с чтением антисоветских пасторских посланий епископа Вильнюсской епархии Рейниса...»[2]

---

[1] Мечыслаў Рэйніс (1884–1953) — біскуп рыма-каталіцкай царквы, скончыў імператарскую духоўную акадэмію ў Пецярбурзе, магістр філасофіі, вучыўся ў Страсбургскім універсітэце; у 1925–1926 гг. з'яўляўся міністрам замежных спраў Літвы. Знішчаны сталінскім рэжымам.

[2] LYA, f. K - 1, ap. 58, b. P - 12505, b. b., l. 32. Пастанова аб прад'яўленні абвінавачання ад 28 красавіка 1949 г.

А яшчэ раней свой аловак насліні́ў лейтэнант Бушуеў:

«...Станкевич з разрешения немецких властей создал в городе Вильнюс “Белорусский национальный комитет”, где проводил свою антисоветскую националистическую деятельность, добиваясь от немцев создания “Независимого буржуазного Белорусского государства”.

За сотрудничество с немцами Станкевич немецкими оккупационными властями намечался к выдвижению на пост генерального викария белорусской католической церкви...»[1]

Так, Адама Станкевіча меркавалі вылучыць і на вікарыя, і на біскупа, толькі не акупанты клапаціліся аб тым, а нашы падзвіжнікі.

Яны думалі пра выхаванне маладых святароў, таму імкнуліся адкрыць у Мінску духоўную семінарыю і намагаліся вярнуць з-за мяжы сваіх ксяндзоў — асабліва друйскіх айцоў марыянаў, якія спазналі цкаванне Варшавы.

Спрабуючы зменшыць на вернікаў уплыў чужога духавенства, нашы патрыёты жадалі ўвесці ў храмы родную мову.

15 жніўня 1941 года з’явіўся пісьмовы зварот беларускіх рыма-католікаў Вільні, адрасаваны Апостальскаму пасаду і, вядома ж, накіраваны і ў акупацыйную адміністрацыю[2].

Паведамлялася, што ў Беларусі аднавіла сваю дзейнасць грэчаская царква, а раз так, то павінна аднавіцца й рымская царква (з касцельнай службай па-беларуску).

Гаварылася пра неабходнасць місіянерства сярод праваслаўнага люду, і рабіўся акцэнт: у Мінск трэ прызначыць біскупаў рымскага і ўсходнеславянскага абрадаў; на пасаду першага і быў названы Адам Станкевіч. А яшчэ выказвалася жаданне мець у Вільні свайго арцыбіскупа, які б загоіў раны, прычыненыя нашаму касцёлу шавіністам Р. Ялбжыкоўскім[3]...

---

[1] LYA, f. K - 1, ap. 58, b. P - 12505, s.b. (196), l. 2. Пастанова на арышт ад 16 сакавіка 1949 г.

[2] Тамсама, b. b., l. 223 — 26, 27; «Зварот беларускага народа да Папы Рымскага». На нямецкай мове. Дакумент канфіскаваны 30 чэрвеня 1949 г. — LYA, f. K - 1, ap. 58, b. P - 12505, b. b., l. 11 (пункт 13).

[3] Р. Ялбжыкоўскі (1876–1955) — царкоўны дзеяч Польшчы, віленскі арцыбіскуп; праводзіў антыбеларускую палітыку.

Тут варта даць невялікае тлумачэнне, і пачну са станоўчага.

Віленскі мітрапаліт Р. Ялбжыкоўскі — сама цвёрдасць, перад небяспекай не згінаўся, за свой светапогляд не баяўся пайсці на пакуту, падтрымліваў і антынямецкі, і антысавецкі рух; за мітрапалітам неаднойчы зачыняліся брамы нацысцкіх і бальшавіцкіх турмаў.

Касцёл з'яўляўся для яго ўсім: і небам, і зямлёй, і агнём, і вадой, але (дадатнае тут канчаецца) служыў архіпастыр больш палітыцы, чым веры, і для нас гэты доктар тэалогіі вядомы перш за ўсё з благога боку — не кіем, дык палкаю выганяў з храма беларускую мову.

А яшчэ з радасцю хваліўся, што «...ў ягонай дыяцэзіі за пяць гадоў "місійнай працы" ўдалося перавярнуць з праваслаўя на каталіцтва звыш 60 000 душ...»[1]

Ялбжыкоўскі забараняў ксяндзам удзельнічаць у выбарах у Сейм і Сенат, заклікаў каталікоў не ўступаць у БХД, не браць у рукі «Беларускую крыніцу» і не працаваць у рэдакцыі гэтага выдання.

Беларусаненавісніцтва — ягоная закаранелая звычка, і ён жыў і дзейнічаў акурат паводле яе: то не дазваляў у Віленскай духоўнай семінарыі выкладаць нашу мову, то для паланізацыі дзяўчат і юнакоў засноўваў усялякія таварыствы каталіцкай моладзі.

Няўжо не разумеў — паланізацыя штурхае моладзь у чырвоную пастку?!

Адмовіўся Ялбжыкоўскі прызнаць і беларуска-літоўскі камітэт, створаны 4 траўня 1930 года; дзеячы, якія ўвайшлі ў гэты орган, марна прасілі ўвесці ў беларускіх парафіях у дадатковыя набажэнствы беларускую мову, а ў літоўскіх парафіях — літоўскую.

Што да Уніяцкай царквы ў Заходняй Беларусі, то яна для мітрапаліта была «ўсходняй схізмай», таму ён выступаў супраць уніяцтва і караў тых нашых святароў, якія праводзілі службу ва ўсходнім абрадзе.

---

[1] Газета «Наша праца» № 1, Вільня, субота 1 кастрычніка 1927 г.; с. 3.

Агульнавядомы ўдзел утрапёнага пана Ялбжыкоўскага і ў разгроме кляштара беларускіх айцоў марыянаў у Друі.

У ліку іншых духоўных дзеячаў ад такога цемрашальства цярпеў і Адам Станкевіч, які быў упэўнены: сваім нацыяналізмам Ялбжыкоўскі знішчае каталіцызм і наогул «...Сьмярдзіць старым польскім казлом. Каталіцызму ў ім не чуваць...»[1]

Адам Станкевіч не баяўся народных дакладных слоў і не толькі выказваўся імі ў сваім патаемным сшытку, а дзейнічаў — скажам, восенню 1944 года папрасіў Марыю Шутовіч паведаміць Кузьму Чорнаму пра вялікую шкоду, якую робіць Беларусі зацяты мітрапаліт.

Сам убачыцца з пісьменнікам не мог, быў, як вядома, пад пільным наглядам.

І вось у тыя трывожныя дні Кузьма Чорны адзначаў:

«...7 кастрычніка заходзіла да мяне невядомая мне дагэтуль Марыля Шутовіч з Вільні. <...> Яна прыехала ў Мінск, каб дайсці тут якое-небудзь рады: <...> пілсудчык Ялбжыкоўскі садзіць усюды па Беларусі на парафіі палякаў ксяндзоў, якія і прапаведуюць з амбоняў, што ўсе беларусы каталікі ёсць чыстыя палякі. <...> Да мяне прыйшла [Марыя Шутовіч] з просьбай надаць усяму гэтаму не рэлігійны, а палітычна-нацыянальны характар і так падаць у адпаведныя рэспубліканскія органы...»[2]

Ужо арыштаваны, у студзені 1945 года Адам Станкевіч даводзіў следству пра апантанага царкоўніка:

«...Всех белоруссов католиков он считал поляками...»[3]

Дык вось, у жніўні 1941 года нашы вернікі прасілі замест ненавіснага **чужога** даць ім роднага архіпастыра і называлі імя Андрэя Цікоты[4], які ў тыя дні з'яўляўся Апостальскім адміністратарам у далёкім Харбіне.

---

[1] «Каляндарныя нататкі». Запіс ад 7 жніўня 1944 г. А. Станкевіч. З Богам да Беларусі. Збор твораў. 2008 г.; с. 848.

[2] Дзённік. Запіс ад 11 кастрычніка 1944 г. Кузьма Чорны. Збор твораў. 1990 г.; с. 381.

[3] LYA, f. K - 1, ap. 58, b. P - 12505, b. b., l. 200.

[4] Андрэй Цікота (1891–1952) — беларускі рэлігійны дзеяч, скончыў Пецярбургскую мітрапалітальную духоўную каталіцкую акадэмію; з

Дарэчы, каб Ватыкан адклікаў свайго адміністратара з Маньчжурыі, то, магчыма, выратаваў бы яго, а так архімандрыт Андрэй Цікота быў арыштаваны ў снежні 1948 года кітайскімі камуністамі, перададзены ў СССР і ў лютым 1952 года згінуў у Сібіры...

А яшчэ нашы вернікі прасілі даць магчымасць вывучаць у Віленскай духоўнай семінарыі беларускую мову, літаратуру, гісторыю і адкрыць беларускае каталіцкае выдавецтва.

Праз год, 11 жніўня 1942 года, узнік новы пісьмовы зварот пад умоўнай назвою «Становішча каталіцкай царквы ў Беларусі»[1], паводле якога: польскія святары ў сваёй большасці з'яўляюцца польскімі нацыяналістамі, па-сутнасці — палітычнымі прадстаўнікамі Варшавы[2]; заместа іх у нашых касцёлах павінны служыць нашы ксяндзы, заместа польскіх павінны гучаць нашы рэлігійныя песні, і наогул каталіцкой царквой мусіць кіраваць беларуская адміністрацыя, якую неабходна стварыць.

Кіраўнічы клопат якраз і меркавалася ў ліку іншых святароў ускласці і на Адама Станкевіча, яго імя ў дакуменце згадваецца двойчы — у якасці кандыдата на пасаду беларускага біскупа і ў якасці кандыдата для генеральнага вікарыята ў Баранавічах[3].

Асобным пунктам прапісана просьба адкрыць у Мінску духоўную каталіцкую семінарыю[4].

Зварот ад 11 жніўня 1942 года — жорсткі, мэта яго відавочная — карыстаючыся нямецкай акупацыяй, знішчыць варшаўскі ўплыў.

---

21 ліпеня 1933 г. — генерал ордэна айцоў марыянаў. Замардаваны ў сталінскім канцлагеры.

[1] LYA, f. K - 1, ap. 58, b. 12505, l. 223 — 38. Мяркуючы па адзнаках на першай старонцы, дакумент быў накіраваны ў аддзел III B камендатуры паліцыі бяспекі і СД у Мінску.

[2] LYA, f. K - 1, ap. 58, b. 12505, l. 223 — 40.

[3] Тамсама, l. 223 — 41.

[4] Тамсама, l. 223 — 42.

Польскія ксяндзы называюцца ў дакуменце адкрытымі агентамі генерала Сікорскага[1]; пра іх рашуча заяўлена, што яны праводзяць шкодную варожую работу, таму павінны быць зараз жа высланы з Беларусі[2]...

Магчыма, пазней за іншых, але і нашы самаадданыя працаўнікі зразумелі: будзь жорсткі з тым, хто век быў жорсткі з табой!

---

[1] Уладзіслаў Сікорскі (1881–1943) — польскі ваенны і палітычны дзеяч, з 16 снежня 1922 г. па 26 траўня 1923 г. узначальваў польскі ўрад. Паводле Б. Тарашкевіча, палітыка Сікорскага была беспраграмная, у «…яго былі шчырыя намеры, не хапала толькі грамадзянскай мужнасці…». А яшчэ Б. Тарашкевіч заяўляў у Сейме, што ўрад Сікорскага прынёс беларусам шматлікія беды. У 1939–1943 гг. генерал У. Сікорскі з'яўляўся кіраўніком польскага ўрада ў Лондане. Загінуў 4 ліпеня 1943 г. у авіякатастрофе над Міжземным морам. У тым самалёце знаходзілася і ягоная дачка Зоф'я Лесьнёўская.

[2] LYA, f. K - 1, ap. 58, b. 12505, l. 223 — 43.

9. КАБ ЖА САПРАЎДНАЕ ШАНЦАВАННЕ...

Адам Станкевіч, сын Вінцэнта і Антаніны, гадаваўся ў сялянскай сям'і, якая мела восем дзесяцін ворнай зямлі, каня, карову і сваю хату з гумном і адрынай.

У такіх працавітых сем'ях звычайна існавала правіла адвечнага самаабмежавання: ці багата з'ясі, ці мала з'ясі, ці багата вып'еш, ці мала вып'еш, а ўсё роўна — слава адна і тая ж, а раз так, то лепей менш есці і менш піць, а больш работу рабіць.

Словам, жылі ад клопату і да клопату, на сілу адціраючыся ад бяды; ведалі: разумны чалавек не разрываецца, робіць усё спакваля, ходзіць у касцёл ці ў царкву, а неразумны адразу хапаецца і за кош, і за цэбар, і адразу прэ і ў касцёл, і ў царкву, ды яшчэ хоча заскочыць у сінагогу з мячэццю...

Такое жыццё, далейшае навучанне і духоўная служба, як і палітычны выбар на карысць Краю, прывялі Адама Станкевіча да запаветнага разумення: каб дасягнуць **свайго**, трэба цяжка працаваць, трэба стаяць за **сваё** і да канца змагацца як з паланізацыяй, так і з русіфікацыяй.

Даволі рана адкрылася яму галоўнае: народу нанесена духоўнае калецтва!

Кім?

Заходнім суседам і суседам усходнім...

Спачатку маленькі Адась вучыўся паблізу роднай вёскі Арляняты (у Барунах, Гальшанах і Ашмянах) — у тых царскіх школках, у якіх дым русіфікацыі выядаў дзіцячыя вочы.

Ксёндз Язэп Германовіч[1] (сябар Адама Станкевіча) у сваіх успамінах згадваў пра вучобу ў Гальшанах:

[1] Язэп Германовіч (1890–1978) — беларускі каталіцкі святар, больш вядомы як пісьменнік Вінцук Адважны; скончыў Віленскую духоў-

«...Нашая мова ў хаце і ў школе была беларуская, але настаўнік не сказаў ніколі ні аднаго слоўца папросту, і мы змушаны былі адказваць па-расейску, нам убілася ў душу такая казёншчына на ўсё жыццё! <...> Вось што значыць чужацкая школа з чужой мовай: так цар-бацюшка мары́ў нашых дзяцей і забіваў народную душу!»[1]

Язэп Германовіч згадаў таксама і аб тым, як давялося яму на апошнім іспыце расказваць на памяць доўгі верш Івана Нікіціна[2] «Русь»:

Под большим шатром
Голубых небес —
Вижу — даль степей
Зеленеется...

Расказаць расказаў, але на ўсё жыццё ў душы засталося непаразуменне:

«...Аж дасюль, больш як семдзесят гадоў, я добра не мог адрозніць "голубого" колеру, пакуль у слоўніку не знайшоў, што "голубой|" значыць "блакітны"...»[3]

Дарэчы кажучы, твор І. Нікіціна «Русь» з царскай школкі перайшоў у савецкую.

Памятаю, як я, трэцякласнік, завучваў яго, раз-пораз падглядваючы ў чытанку «Родная речь», а калі запінаўся, ці, як сказаў бы Язэп Германовіч, капыціўся, мяне тут жа выручала маці, падказвала патрэбны радок.

«Русь» яна вывучыла ў канцы 1939-га, калі ў Давыд-Гарадок прыйшла камуністычная ўлада...

ную семінарыю, служыў у Друі ў ордэне марыянаў, быў місіянерам у Харбіне, кіраваў Беларускім марыянскім домам студэнтаў у Вільні, прайшоў сталінскія лагеры, памёр у Лондане; аўтар неверагодна цікавай кнігі «Кітай, Сібір, Масква» (1962).

[1] Вынятка з выдання: Вінцук Адважны. Выбраныя творы. Укладанне, прадмова, каментар Ірыны Багдановіч. Мінск, «Кнігазбор», 2011 г.; с. 515. Далей: В. Адважны. Выбраныя творы. 2011 г.

[2] І. Нікіцін (1824–1861) — рускі паэт з Варонежа.

[3] В. Адважны. Выбраныя творы. 2011 г.; с. 516.

Падкрэслю, нікіцінскі твор — непрыхаваны ўзор вялікадзяржаўнага шавінізму!

...Это ты, моя
Русь державная,
Моя родина
Православная.
<...>
Ты на жизнь и смерть
Вела спор с Литвой
И дала урок
Ляху гордому.
<...>
Но лишь кликнул царь
Свой народ на брань —
Вдруг со всех концов
Поднялася Русь...

У той маёй хрушчоўскай чытанцы гэтых радкоў, здаецца, не было, і ў матчыным сталінскім падручніку, трэба думаць, таксама не было — пільны галоўліт не дапускаў ухвалення царскай дзяржаўнасці і праваслаўя.

Але тады, калі Язэп Германовіч і Адам Станкевіч праходзілі сваю школьную навуку, названыя радкі гучалі, як сказаў бы Якуб Колас, голасам моцы.

Дадам — голасам імперскай сілы!

Я не сцвярджаю, але вельмі верагодна тое, што Якуб Колас у 1910 годзе сваім вершаваным прамаўленнем «Дуб» даў водпаведзь нікіцінскай «Руси» менавіта як шавіністычнаму прадукту:

Сілачом стаіць
Дуб разложысты,
І здалёк відаць
Пышны верх яго.
<...>

Комель — слуп-скала,
Дыша сілаю,
А ўгару зірнеш —
Шапка валіцца.
<...>
Налятаў віхор
З навальніцаю,
Ды не гнуўся ты
Перад бураю!..

Гэй ты, дуб стары,
Вартаўнік лугоў!
Аддае твой шум
Спевам-музыкай...

Знарок узяўшы нікіцінскі рытм, наш паэт усё адно як супакоіў сваіх чытачоў: мы — людзі моцныя, нас відаць здалёк, і ніколі іхняя навальніца не знішчыць нас...

І ці не ад гэтага супакаення, ці не ад гэтай водпаведзі варонежскаму творцу Якуб Колас для Адама Станкевіча стаўся давеку любімым песняром?

Дзякуючы Коласавай песні, юнак Адам пайшоў не па чужым, а па родным шляху, аб чым і засведчыў у артыкуле «У “палоне” паэзіі Якуба Коласа».

Нацыянальна акрэсліцца дапамагла таксама і творчасць Францішка Багушэвіча[1], як і падтрымка ксяндза Адама Лісоўскага[2].

---

[1] Францішак Багушэвіч (1840–1900) — беларускі паэт, вучыўся на фізіка-матэматычным факультэце Пецярбургскага ўніверсітэта, удзельнік паўстання 1863–1864 гг., скончыў у Нежыне юрыдычны ліцэй; як адвакат, абараняў сялян і мяшчан у Віленскім акруговым судзе. Аўтар паэтычных зборнікаў «Дудка беларуская» (1891) і «Смык беларускі» (1894).

[2] Адам Лісоўскі (1884–1929) — беларускі рэлігійны дзеяч, рымска-каталіцкі святар, вучыўся ў Вільні, Пецярбурзе, Інсбруку, Мюнхене, адзін з заснавальнікаў беларускага хрысціянскага руху; на нашу мову пераклаў кнігі Новага Запавету.

З добрым адчуваннем роднага грунту юнак Адам адчыніў дзверы Віленскай каталіцкай семінарыі; жаданне вывучыцца на святара надало характару неабходнай цвёрдасці, таму й быў заўсёды ўпэўнены: сваё не пойдзе намарна.

Па вучобе ў Вільні 30 жніўня 1914 года стаў выхаванцам рымска-каталіцкай духоўнай акадэміі ў Петраградзе і займеў жыццё ў асноўным характэрнае тым, што ў імперскай сталіцы нацыянальныя мары даводзілася падначальваць больш строгай дысцыпліне, таму запаветнае заставалася глыбока ў душы.

У расійскай сталіцы адбылася для яго і такая значная падзея — ад біскупа Яна Цепляка[1] прыняў сан каталіцкага святара[2]; дарэчы, гэты мужны архіпастыр там жа, у Петраградзе, рукапалажыў у святары і Кастуся Стаповіча (Казіміра Сваяка).

Нашчадкі святых апосталаў (маладыя хлопцы!) шчыра верылі: Бог паможа роднай зямлі стаць незалежнай, і дапамогуць іхнія малітвы, а таксама ж людзі, якія прыйдуць у касцёл і пачуюць з амбона беларускую мову.

Аднак жа, разумелі яны, не толькі маліцца і спадзявацца, а трэба яшчэ й дзейнічаць — неабходны грамадзянскі чын!

Адсюль і пачынаўся шлях у палітыку...

Заўважу: рэлігійнасць Адама Станкевіча, можна сказаць, ад пачатку скіравалася да беларускай палітыкі, а ягоная ўпэўненасць мела ўплыў на людзей, і каб жа сапраўднае шанцаванне, то за ім будаваць нацыянальную царкву рушылі б не толькі каталікі, а таксама праваслаўныя і пратэстанты...

А час між тым быў пякельны, крывавы, ішла вялікая вайна, якая пачалася ў тым памятным для яго 1914 годзе, і калі з’яўлялася радасць, то вельмі кароткая, і быць пры гэтай радасці хацелася за ўсякую цану, разумеючы: жыццё шпарка пасоўваецца да смерці, але гэта нічога — галоўнае, каб вынік вайны быў памысны для Беларусі як для асобнай дзяржавы...

---

[1] Ян Фелікс Цяпляк (1857–1926) — біскуп рымска-каталіцкай царквы, мітрапаліт Віленскі; адміністратар Магілёўскай архіепархіі; за сваю духоўную дзейнасць быў асуджаны бальшавікамі на смерць, але, дзякуй Богу, да расстрэлу не дайшло — біскупу дазволілі выехаць у Польшчу.

[2] Адам Станкевіч быў рукапаложаны ў святары 28 снежня 1914 года (ст. ст.).

29 красавіка 1918 года (у Савецкай Расіі!) Адам Станкевіч скончыў поўны курс ужо не імператарскай акадэміі, а праз некалькі дзён, 3 траўня, за подпісам рэктара прэлата Радзішэўскага[1] яму, як святару Віленскай епархіі, уручылі атэстат.

Можна сказаць, паспелі ўручыць, бо магло таго і не адбыцца — якраз у гэтыя тыдні пад ціскам ленінскай палітыкі акадэмія мусіла была спыніць сваё існаванне ў Петраградзе, і прэлат Радзішэўскі, як руплівы гаспадар, ужо праводзіў эвакуацыю ўстановы ў Люблін...

Адам Станкевіч любіў вучыцца і вучыўся ўсё жыццё; быў прагны да любых ведаў — гістарычных, філасофскіх, рэлігійных, грамадскіх, кнігазнаўчых, палітычных, моўных (тут не магу не згадаць ягоны артыкул «З літуанізмаў у беларускай мове»).

Варта ўвагі й тое, што ён, атрымаўшы ў акадэміі ступень кандыдата кананічнага права, прайшоў яшчэ ў 1921 годзе два курсы на юрыдычным факультэце адроджанага Віленскага ўніверсітэта[2], з якога (паводле Арсеня Ліса[3]) таксама пачыналася беларуская ідэя...

Адам Станкевіч цікавіўся ўсім карысным, унікаў у любую неабходную з'яву, якая, на яго думку, рабіла яснейшым роднае неба.

11 студзеня 1925 года на сходзе БНТ зрабіў даклад «...аб цэлым радзе слоў для азначэньня адарваных (?) паняцьцяў больш тэолёгічна-філязофічнага адценьня...» — і сход, на якім за старшыню быў А. Луцкевіч, а сакратаром Б. Тарашкевіч,

---

[1] Ідзі Бенядзікт Радзішэўскі (1871–1922) — каталіцкі святар, прафесар філасофіі, рэктар Імператарскай рымска-каталіцкай духоўнай акадэміі ў 1913–1918 гг.

[2] LYA, f. K - 1, ap. 58, b. P - 12505, b.b., l. 17.

[3] Арсень Ліс (1934–2018) — беларускі даследчык, лаўрэат Дзяржаўнай прэміі БССР (1986), доктар філалагічных навук, аўтар грунтоўных даследаванняў, частка якіх уключана ў ягоны збор твораў «Gloria victis!» (2010).

пастанавіў: «...Абгавораны спісак слоў далучыць да матэрыялаў...»[1]

А 26 красавіка 1925 года на пасяджэнні БНТ разглядалі пытанне аб выданні беларускага календара на 1926 год, і ў пратакол сакратар сходу Б. Тарашкевіч упісаў: «Выслухаўшы прапазыцыю кс. А. Станкевіча, згадзіліся даць фірму Таварыства (БНТ. — *Л. Д.-М.*) на каляндар, уважаючы, што гэтае выданьне можа прынесьці пэўны заробак Т-ву (Таварыству. — *Л. Д.-М.*). Засьцераглі, што літаратурны матэрыял календара будзе складацца выключна з легальных крыніц, якія знаходзяцца ў кніжным гандлёвым абароце. Правядзеньне пастановы ў жыцьцё даручана кс. А. Станкевічу...»[2]

Што да засцярогі, то яна адзначана ў пратаколе невыпадкова: у ранейшым календары змясцілі маленькі, на адну старонку, матэрыял, які не прайшоў цэнзуру, і з-за адной (!) старонкі быў канфіскаваны ўвесь ужо надрукаваны тыраж.

Пазней з цяжкасцю тыраж удалося выбавіць з арышту, а тады ўжо мусілі замест забароненай тэрмінова шукаць і спешна ўстаўляць у каляндар новую старонку.

Словам, клопату сабе нарабілі шмат...

У раздзеле «Жыццё без адпачынку» я гаварыў з захапленнем пра абсяг дзейнасці Адама Станкевіча, пісаў пра тое, што ён не цураўся ніякай работы.

Здаецца, меў час на ўсё!

Клапаціўся пра сірот, забіраў іх у прытулак, уладкоўваў у Вільні сваіх пляменнікаў, даваў гімназістам грошы на аплату вучобы, вянчаў маладых, рэдагаваў чужыя кніжкі, рыхтаваў да іх прадмовы, займаўся перакладамі, асэнсоўваў спадчыну Казіміра Сваяка, натхняў на новую творчасць Максіма Танка і Вінцука Адважнага, пісаў і выдаваў свае творы і (Божа мой!) цікавіўся нават вуснай народнай творчасцю.

Пра апошняе паведаміў у сваёй рукапіснай заяве фальклярыст Антон Рафалавіч Янкоўскі[3] — жыхар вёскі Адамчукі.

---

[1] LCVA, f. 281, ap. 2, b. 9, l. 18. Пратаколы Беларускага навуковага таварыства.

[2] Тамсама, l. 19. Пратаколы Беларускага навуковага таварыства.

[3] Антон Янкоўскі (1901–1982) — беларускі народны спявак, збіральнік фальклору.

Дарэчы, пра гэту вёску і, напэўна ж, пра сваякоў Антона Янкоўскага ды іхніх суседзяў ёсць адметная згадка ў брашуры А. Луцкевіча «Польская акупацыя ў Беларусі»; А. Луцкевіч цытуе заяву БНК ад 26 траўня 1920 года:

«...24 траўня (мая) г.г. у вёсцы Адамчукі гміны Міцкуны Віленскага пав. арыштаваны былі грамадзяне Франук, Рафал[1], Бэрнард Янкоўскія, Адам, Мацей, Антось, Дамінік, Людвіг, Міхал, Уладак Стафановічы і Броніcь Тарашкевіч за тое, што Янкоўскі, як вясковы солтыс, ня мог выслаць фурманак дзеля таго, што фурманкі былі высланы і ў той час не вярнуліся. Калі хацелі арыштаваць Рафала Янкоўскага, то другія сказалі: "Арыштуйце і нас". Тады арыштавалі ўсіх адзінаццаць чалавек, засадзілі ў склеп, дзе іх моцна пабілі і адправілі ў Вільню. Юльян Янкоўскі прыйшоў у Вільню з другімі сялянамі, каб даведацца, дзе знаходзяцца арыштаваныя, і спаткаў у Вільні на Полацкай вул. таго самага камэнданта жандармэрыі пастарунку ў Лаварышках, які арыштаваў і Юльяна Янкоўскага і адправіў у жандармэрыю...»[2]

А заява Антона Янкоўскага такая:

«Министру Внутренних Дел Лит. ССР.

г. Вильнюс.

от гр. Янковского Антона Рафаиловича,

прожив. дер. Адамчуки, Вильнюсского р-на,

п/о Лаворишки

Заявление

Я много лет занимался сбором фольклора в окрестностях г. Вильнюса. Папка с этими материалами (народные песьни[3], сказки, легенды, загадки и другие материалы) находились у известного свойго[4] времени белорусского ксендза Адама Станкевича, прожив. в г. Вильнюс. Во время культа Сталина его арестовали, и папка эта была взята вместе с его материалами. В настоящее время я имею возможность издать эти материалы как фольклор окрестности Вильнюса. Прошу ве-

---

[1] Вельмі верагодна, што гэта бацька Антона Янкоўскага.

[2] А. Луцкевіч. Барацьба за вызваленьне. 2009 г.; с. 209.

[3] Слова напісана з мяккім знакам.

[4] Так напісана ў лісце.

рнуть эти материалы (обыкновенная канцелярская папка, а в ней сшиты рукописи).

15 июня 1963 г. Янковский Антон»[1].

Сапраўды, А. Янкоўскі збіраў народныя творы паблізу Вільні і ў сваёй роднай вёсцы Адамчукі; яго імя, дарэчы, сустракаецца ў томе «Балады»[2], які ў свой час выйшаў у серыі «Беларуская народная творчасць».

Невядома, дзе і калі А. Янкоўскі сустракаўся з «известным белорусским ксендзом»; зрэшты, не гэта галоўнае — галоўнае тое, што, відаць па ўсім, Адам Станкевіч зацікавіўся працай народнага спевака, узяў ягоныя запісы для азнаямлення і, пэўна што, спрыяў таму, каб яны з'явіліся ў друку.

У заяве А. Янкоўскага мне спадабалася цвёрдасць:

«Прошу вернуть эти материалы...»

Даволі смелы зварот.

Як і ягоны бацька, як і ягоныя сваякі з суседзямі — не баязлівым быў народны спявак!

Але ці хутка яму адказалі?

Хутка.

Праз два тыдні, 29 чэрвеня, нейкі выканаўца Ташланаў на машынцы адстукаў паперку за № 10/1–6283:

«...На Ваше заявление сообщаем, что действительно у Станкевича Адама были изъяты рукописи, но за давностью времени они не сохранились.

Начальник отдела КГБ при СМ ЛССР Мыльников...»[3]

З 1949-га мінула ўсяго толькі чатырнаццаць гадоў, але ў 1963-м гэта ўжо, на іхняй мове, значыла «...за давностью времени...»

Хутчэй за ўсё, фальклорныя запісы Антона Янкоўскага, як і шмат якія рукапісы Адама Станкевіча, былі спалены.

---

[1] LYA, f. K - 1, ap. 58, b. P - 12505, l. 5. Назіральная справа № 2661.

[2] Балады. У дзвюх кнігах. Кніга 1. Мінск, «Навука і тэхніка», 1977 г.; с. 716.

[3] LYA, f. K - 1, ap. 58, b. P - 12505, l. 9. Назіральная справа № 2661.

10. БІЦЦЁ ПА НЕРВАХ

Касцельны амбон паволі ператвараўся ў нацыянальную трыбуну, — рэлігійныя прамаўленні ўсё глыбей жывіліся грамадзянскімі нотамі.

У друку выказваў няхай летуценную, але даволі цвёрдую думку: беларусы не згодзяцца на залежнасць ад Варшавы і Масквы, бо прыродна адчуваюць сваю няпольскасць і сваю нерасейскасць.

Варшава і Масква (кожная па-свойму і ў розны час) адпомсцілі за гэта.

Помста першай прымушала нервавацца, жыць наогул неспакойным, трывожным, а то і зусім нервозным жыццём.

«Спрыт польскай палітыкі»[1] выяўляўся і ў тым, што Варшава западозрыла антыленінца Адама Станкевіча ў сімпатыях да камунізму; ход варшаўскіх разважанняў тырчаў, як іржавы цвік з плота: бароніш людзей ад паліцэйскага гвалту — значыць, камуніст!

8 траўня 1924 года сказаў слова ў абарону простага люду на сходзе ў мястэчку Даўгінава Вілейскага павета, за што завялі судовую справу, якую, праўда, скасавалі[2], і невядома, дарэчы, што тут больш дапамагло — духоўнае званне ці дэпутацкі імунітэт?!

1 жніўня 1926 года віленскі ваявода не даў магчымасці яму, паслу Адаму Станкевічу, прамовіць на мітынгу ў Жодзішках; да слова сказаць, у той дзень у Жодзішках забаранілі выступіць В. Рагулю і В. Багдановічу...

Цкаванне доўжылася, — 10 снежня 1928 года айцец А. Станкевіч атрымаў пісьмовы загад Р. Ялбжыкоўскага пакі-

---

[1] Словы Адама Станкевіча.

[2] LYA, f. K - 1, ap. 58, b. P - 12505, b.b., l. 156 ap.

нуць працу ў газеце «Беларуская крыніца» і выйсці з партыі БХД.

Мусіў быў падначаліцца[1], бо ратунку ніякага не было, не меў магчымасці абараніцца і пры гэтым не страціць сан.

А ў 1933 годзе ксяндза звольнілі і з Віленскай беларускай гімназіі...

Узнікалі таксама цэнзурныя перашкоды — так, Віленскае староства забараніла (пазней, аднак, дазволіла[2]) прачытаць лекцыю пра Міхася Баброўскага[3].

Калі ўлада прыпыніла выхад «Беларускай крыніцы», то 28 лістапада 1936 года паліцыя правяла ў кватэры на Полацкай вобыск і канфіскавала паасобныя кнігі і дакументы, а таксама рукапісы; дарэчы, у гэты дзень паліцыя арыштавала ў Вільні архівы ці не ўсіх беларускіх установ!

Польская дзяржава паказвала кіпцюры, аднак жа пакуль не пхала ў спіну, і да канца 1938 года Адам Станкевіч жыў у Вільні, служыў вікарным ксяндзом у дамініканскім касцёле Святога Духа.

Жыў, як той казаў, не трацячы надзеі, але 12 снежня 1938 года яму, як небяспечнай для дзяржавы асобе, загадалі на пяць гадоў пакінуць родную Вільню.

Праз тры дні, 15 числа, зрабіў занатоўку: «Кс. Адам Станкевіч, кс. Ул. Талочка[4] і інж. Ад. Клімовіч[5] загадам вая-

---

[1] LYA, f. K - 1, ap. 58, b. P - 12505, b.b., l. 157.

[2] «Лекцыя. Кс. Ад. Станкевіч 7.III сёл. ў Т-ве Прыяцеляў Беларусаведы ў VI залі галоўнага будынку Віленскага Унівэрсітэту прачытаў лекцыю на тэму: «Праф. М. Баброўскі, яго жыцьцё, дзейнасьць і беларускасьць»: часопіс «Шлях моладзі» № 3 (102), Вільня, сакавік, 1937 г., с. 22; раздзел «Хроніка. З беларускага жыцьця».

[3] Міхась Баброўскі (1784–1848) — беларускі славіст, адзін з заснавальнікаў беларусазнаўства, доктар тэалогіі, вывучаў спадчыну Францішка Скарыны, прафесар; з Вільні быў сасланы ў Жыровіцы.

[4] Уладзіслаў Талочка (1887–1942) — беларускі рэлігійны дзеяч, публіцыст; вучыўся ў каталіцкім універсітэце ў Інсбруку, удзельнік Беларускай канферэнцыі ў Вільні ў 1918 г. Пахаваны на віленскіх Росах.

[5] Адольф Клімовіч (1900–1970) — беларускі грамадскі дзеяч, інжынер; у 1922 г. пачаў вучыцца на філалагічным факультэце Пражскага ўніверсітэта, а тады перайшоў на агранамічны факультэт Пражскай палітэхнікі. Вучобу завяршыў у 1928 г. Рэдагаваў гаспадарчы часопіс

воды Бацянскага[1] выселены з Вільні і агулам з «пагранічнага паса». Прычыны не паданы. Дагадацца лёгка: наша беларуская культурная праца...»[2]

Ваявода з абразлівай велікадушнасцю прапанаваў Адаму Станкевічу самому выбраць месца, дзе жыць, і ён спыніўся, можна сказаць, амаль на месцы высылкі свайго ўлюбёнага прафесара М. Бабронскага — выбраў у Навагрудскім ваяводстве павятовы Слонім, 27 снежня 1938 года прыбыў туды і ў якасці капелана асталяваўся ў кляштары сёстраў непакалянак.

Максім Танк пісаў:

«...Заходзіў стары мой сябра Д. Ён толькі што прыехаў са Слоніма. Бачыўся там з ксяндзом Адамам Станкевічам. Прысутнічаў у касцёле “Святых сясцёр непакалянак” на яго пропаведзі...»[3]

Беларускім дзеячам у той час нельга было жыць паблізу мяжы з БССР, таму і айцоў марыянаў высялялі з Друйскага кляштара — скажам, Браслаўскае павятовае староства забараняла законніку марыяніну Язэпу Германовічу заставацца ў Друі і яшчэ ўлетку 1938 года ён паехаў у Рым...

Выходзіць, нельга было заставацца і ў Вільні, вядомых беларусаў па чарзе высылалі і выслалі б усіх!

Не паспелі...

Адам Станкевіч звяртаўся ў Варшаву, прасіў скасаваць загад Л. Бацянскага, але Варшава не ўлічыла просьбу[4].

Высылалі ксяндза на пяць гадоў, такое было пакаранне за беларускасць, але ход падзей, які пачаўся раніцай 17 верасня 1939 года, зменшыў згаданы тэрмін да дзесяці месяцаў, а праз дзесяць гадоў наогул забраў жыццё.

«Самапомач», выкладаў у Віленскай беларускай настаўніцкай семінарыі, быў старшынёй «Беларускага цэнтра ў Літве». У 1953 г. прысуджаны бальшавікамі да расстрэлу, які быў заменены на 25 гадоў няволі.

[1] Л. Бацянскі (1892–1970) — паланізатар, віленскі ваявода ў 1935–1939 гг.; меў чын палкоўніка. Памёр у Лондане.

[2] Каляндарныя нататкі: Адам Станкевіч. З Богам да Беларусі. 2008 г.; с. 842.

[3] «Лісткі календара», запіс ад 13 студзеня 1939 г.

[4] Пастанова Міністэрства ўнутраных спраў ад 14 жніўня 1939 г. (№ AP. 122/484).

За сваё духоўнае служэнне Адам Станкевіч, здаецца, не атрымаў ад касцельнай улады ніякіх узнагарод; праўда, ва ўмовах польскай дзяржавы застаўся жывы, а жыццё, вядома, найбольшая ўзнагарода.

11. БІЦЦЁ ПА КРЫВІ

Так, Варшава біла па нервах, а Масква па крыві — то-бок адразу пхала за краты, а то і ў безыменную магілу пад нумарам.

Зрэшты, не — бывала, што і не адразу...

У верасні–кастрычніку 1939-га, калі органы НКУС дзейнічалі пад кантролем так званага Часовага кіраўніцтва, ксяндза Адама Станкевіча не арыштавалі, і ён пакінуў Слонім:

«...Я, як... літоўскі грамадзянін... пераехаў у Вільню...»[1]

Добры лёс адвёў бяду?

Магчыма.

А мо канстытуцыя вусатага каўказца паспрыяла, паводле якой гарантавалася недатыкальнасць асобы?!

Жартую, канешне.

А памагло тут, здаецца, наступнае.

Перад тым, як Чырвоная армія рушыла ў Заходнюю Беларусь, 15 верасня 1939 года Л. Берыя[2] выпусціў дырэктыву, у якой між іншага выразна бліснула й такое:

«...Аресты духовных лиц пока не производить, особенно католиков...»[3]

Сталінізм сваімі ворагамі лічыў амаль усіх — і вайскоўцаў, і цывільных, і духоўных, і свецкіх людзей (ці не любое саслоўе?!), аднак жа адразу і ўсіх загнаць за дрот, вядома ж, бракавала сіл, таму крывасмокі дзейнічалі хітра і паступова,

---

[1] А. Станкевіч. З Богам да Беларусі. 2008 г.; с. 331.

[2] Л. Берыя (1899–1953) — народны камісар унутраных спраў СССР у 1938–1945 гг.

[3] Вынятка з выдання: Эмануил Иоффе. Лаврентий Цанава: Его называли «Белорусский Берия». Мінск, «Адукацыя і выхаванне», 2016 г.; с. 56. Далей: Э. Иоффе. Лаврентий Цанава: Его называли «Белорусский Берия». 2016 г.

пільнаваліся свайго чорнага графіка, вось чаму і ўзнікла яно: «...аресты духовных лиц пока (!) не производить, особенно католиков...»

Як бачна, перад служыцелямі іншых культаў прадстаўнікі рымскай царквы займелі некаторую перавагу, і пэўна ж таму Л. Берыя даў ім такую прывілею — адтэрмінаваў арышт і знішчэнне, што іх, каталіцкіх святароў, было больш.

А вялікія лічбы — для катаў асаблівы клопат!

Праўда, гэтая перавага доўжылася толькі дзесяць месяцаў:

«...“В связи с борьбой с повстанческими контрреволюционными организациями” все ксендзы в июле 1940 года были взяты “в активную агентурную разработку”...»[1]

У сакавіку 1941-га Адама Станкевіча двойчы выклікаў на гутарку Сяргей Аляксандравіч Мікалаенка.

Пад такім імем святар запомніў свайго першага чэкіста, аднак жа правільнае прозвішча гэтага лейтэнанта — Мікулаенкаў («Никулаенков»)[2].

Так, гэта былі яшчэ, здаецца, не допыты, а проста гутаркі, можа нават і за шклянкай гарбаты з лімонам.

Пра што размаўлялі?

Аб тым кропля інфармацыі ёсцека ў дзённіку:

«25.III.1941. Я ў НКВД як сьведка ў справе Клімовіча. Мяне пратрымалі ў прыёме 5 гадзін...»[3]

Так, Мікулаенкаў распытваў пра інжынера Адольфа Клімовіча, і святар, само па сабе, абараняў інжынера, свайго сябра па БХД.

А. Клімовіча мардавалі ўжо не адзін месяц, і, каб выйсці з турмы, ён ашукаў сваіх мучыцеляў самым простым спосабам — пераканаў іх у тым, што нібыта прыняў іхнюю прапанову на філёрства.

---

[1] Э. Иоффе. Лаврентий Цанава: Его называли «Белорусский Берия». 2016 г.; с. 79.

[2] Старшы оперупаўнаважаны 2-га аддзялення Віленскага гарадскога ўпраўлення НКДБ.

[3] Каляндарныя нататкі: Адам Станкевіч. З Богам да Беларусі. 2008 г.; с. 846.

А яшчэ Мікулаенкаў пытаўся, чаму ён, Адам Станкевіч, дапускаў у друку антысавецкія выступленні[1].

Святар мусіў быў апраўдвацца: маўляў, тыя ягоныя выступленні — горкі плён прыблізнага ведання жыцця ў СССР.

Лейтэнант ці не па-хатняму «ўшчуваў»: хіба можна было так неразумна і неабачліва пісаць — і тлумачыў гуманную сутнасць камуністычнай сістэмы[2]...

Лейтэнант вёў звыклую агідную гульню, і ягоная гульня, магчыма пад звон чайнай лыжкі, вядома ж, была подступам да вярбоўкі.

Якраз у гэтыя дні Мікулаенкаў падвёў рысу (так яму здавалася!) у справе Адольфа Клімовіча.

Інжынера арыштавалі ў ліпені 1940-га, а 19 сакавіка 1941 года Мікулаенкаў на паперы прасіў маёра дзяржбяспекі Быкава[3] даць яму дазвол на вярбоўку арыштаванага.

Пэўна ж, дазвол атрымаў.

23 сакавіка 1941 года А. Клімовіч, які відавочна ўмеў пачуцці падначальваць розуму, «афіцыйна» згадзіўся на супрацоўніцтва і недзе праз месяц, у канцы красавіка[4], выйшаў на волю.

Праўда, ён, беларускі патрыёт (скажу пра гэта наперад!), даўшы падпіску, тут жа знік з вачэй сатаны, не выканаў ніводнага задання і доўгія гады ўдала пазбягаў новай пасткі...

А што да сустрэч з Адамам Станкевічам, то да іх Мікулаенкаў, можна сказаць, рыхтаваўся вельмі старанна.

Пэўна ж маючы вольны час, у лістападзе 1940 года лейтэнант накідаў план агентурна-аператыўных мерапрыемстваў па выдуманай (іншай і быць не магло!) справе «Хадэкі».

Калі гаварыць коратка, Мікулаенкаў далажыў Быкаву пра існаванне «Цэнтра беларускай дзейнасці», шэрагі якога, вядома ж, запоўнілі нацыяналісты, а падмуркам стала БХД.

Лёгка здагадацца: мэта згаданага «Цэнтра» — стварэнне самастойнай, незалежнай ад Масквы, Беларускай дзяржавы,

---

[1] LYA, f. K. - 1, ap. 58, b. P - 12505, b.b., l. 159.

[2] Тамсама, l. 183.

[3] Намеснік начальніка Віленскага гарадскога ўпраўлення НКДБ ЛССР.

[4] «1.V.1941. Клімовіч на волі…»: Каляндарныя нататкі: Адам Станкевіч. З Богам да Беларусі. 2008 г.; с. 846.

а раз так, то кіраўнікі гэтай арганізацыі праз берліна-варшаўскую групу (гучыць даволі салідна!) ужо просяць у немцаў зброю для змагання супраць саветаў, а сярод кіраўнікоў першым названы ён — ксёндз Адам Станкевіч!

Колькі такіх «Цэнтраў» за сталінскі час наляпілі чэкісцкія галовы — нават не ведаю, ці магчыма злічыць усе!

Абаротлівыя ж выпаўзні Лубянкі вельмі любілі гэтае слова — **цэнтр**, заўсёды карысталіся ім у сваім павучыным сеткапляценні...

Мікулаенкаў падагульняў: каб адразу прасачыць за ўсімі сувязямі нацыяналістаў, у «Цэнтр беларускай дзейнасці» трэба ўкараніць А. Клімовіча, выпусціўшы яго з турмы, а каб кантраляваць «работу» А. Клімовіча, трэба завербаваць Б. Грабінскага, а для атрымання інфармацыі пра ўсіх варта ўцягнуць у павуціну П. Сергіевіча.

Слаўныя нашы людзі (А. Клімовіч, Б. Грабінскі, П. Сергіевіч...), што яны перажылі тады!

Уяўляю маёра Быкава, які, ухваляючы «творчасць» Мікулаенкава, задаволена спраўляў рогат...

І вось 25 сакавіка 1941 года (дзень, як бачым, невыпадковы!) Мікулаенкаў, мусіць жа, разважаў-думаў, што лепей, што выгадней: вербаваць ксяндза або арыштоўваць?!

Напэўна ж, таксама звяртаўся да свайго патрона, усё таго ж маёра Быкава...

Бальшавіцкія служкі відавочна прабавілі час (тры месяцы!); правалаводзіліся яны ажно да самай вайны з немцамі, бо адразу нешта не склалася ў іхнім паскудным пасьянсе.

Д'яблу трэ было, каб яшчэ мінула больш за тры гады, — толькі ў лістападзе 1944-га на Полацкую па святара прыйшлі...

Не, не д'ябал — Бог даў гэты час Адаму Станкевічу на пісьменніцкую, выхаваўчую, асветніцкую і духоўную працу «пры немцах»; Бог даў гэты час і на стварэнне вельмі неабходнага падручніка «Расказы з гісторыі Беларусі для школы і народу».

У гэтым вучэбным дапаможніку, напісаным у размоўным стылі, Адам Станкевіч сказаў дзецям ды іхнім бацькам не толькі пра мінулы час і вялікія мінулыя падзеі, але і пра галоўных ворагаў Беларусі.

12. ТРУПАЖЭРЫ

23 чэрвеня 1944 года пачалася наступальная аперацыя «Баграціён» — Чырвоная армія даволі хутка йшла па Беларусі, вызваляла ад немцаў месты і вёскі, набліжалася да Мінска і Вільні, а ўслед, хаваючыся за спінамі чырвонаармейцаў, упэўненая ў сваёй беспакаранасці, паўзла дзяржбяспека «вялікага шкодніка»[1].

Сунулася тлустая зборня службістаў, выканаўцаў злачыннай палітыкі, работнікаў плахі — сапраўдная саранча жаху.

Кузьма Чорны натаваў:

«...Апарат НКГБ і тысячы чыноўнікаў займаюць увесь горад — яны ўмеюць і любяць рваць адзін аднаго і ўсіх за горла, а я гэтага не ўмею...»[2]

Так было ў Мінску, так было ў Вільні, так было скрозь...

Апарат НКДБ — крымінальнікі, апранутыя па форме і з адпрацаванай на допытах бандыцкай праграмай: спачатку ўгаворы, а тады (пры марнасці ўгавораў) ламанне рэбраў.

Шмат гадоў крымінальнікі ў форме ператваралі поле беларускай культуры ў прастору смерці.

Яны, майстры выняць душу, ведалі найперш адно: чалавек, якога катуюць, можа сказаць усё што заўгодна, таму жорстка мучылі няшчасных, — кажучы па-простаму, запускалі пад шкуру па пяць пальцаў.

Ім не была патрэбна ісціна, таму чарніла ў чарніліцы мела для іх большую цану, чым кроў у чалавечых жылах!

---

[1] Так пісьменнік Вінцук Адважны (ксёндз Язэп Германовіч) называў Сталіна.

[2] К. Чорны. Збор твораў. 1990 г.; с. 382.

Ім да па́ры былі іхнія жонкі, якія збывалі на чорным рынку амерыканскія харчовыя пасылкі, і толькі тое лендлізаўскае[1] багацце, якое не трапляла ім у наманікюраныя лапы, даходзіла чырвонаармейцам у акопы.

Таксама істоты без душы, хоць і жанчыны; яны не маглі глядзець у сваю душу, бо не было куды глядзець...

Прызнаюся — мяне бярэ абрыда, калі ўспамінаю, што сталінскія крыміналькікі пільнаваліся законнасці, старанна падводзілі юрыдычныя абгрунтаванні пад свае фабрыкацыі, клапаціліся, каб кожная пячатка была на адпаведным месцы, кожны подпіс займаў сваю графу, а яшчэ ім было вельмі важна вырваць з арыштаваных сабе кампліменты — маўляў, арыштоўваючы вас, мы паводзілі сябе шляхетна!

Вось як гэта паказана ў творы М. Сяднёва «Раман Корзюк»:

«...— Падпішэцеся, калі ласка, вось тут, што ў часе арышту з вамі абыходзіліся ветліва, — чалавек з НКВД даў Камоцкай алавік.

Камоцкая падпісалася ў адпаведным месцы пратаколу...»[2]

Нават смешна, пільнаваліся законнасці там, дзе не было ніякай законнасці, дзе існавалі толькі лозунгі для выгляду, над якімі залацелі сталінскія рызы і бармы — мундзір генералісімуса...

Я заўважыў — дзеці і ўнукі ветэранаў Вялікай Айчыннай вайны зазвычай хваляцца гэтак: «Мой бацька, ці мой дзед, быў лётчыкам... Мой танкістам... Мой пехацінцам... Мой сувязістам... Мой разведчыкам... Мой артылерыстам...»

І маюць права гэтак хваліцца, бо іхнія дзяды і бацькі — воіны!

Аднак жа ніхто (амаль ніхто!), прынамсі, я ніколі не чуў, каб нехта пахваліўся: «А мой бацька, мой дзед, служыў следчым у НКУС!»

---

[1] Лендлізаўскае — ад «ленд-ліз» (англ. lend — пазычаць, lease — здаваць у арэнду) — згодна з такой палітыкай ЗША ў час Другой сусветнай вайны забяспечвалі сваіх саюзнікаў харчаваннем, адзеннем, лекамі, зброяй, ваеннай тэхнікай.

[2] М. Сяднёў. Раман Корзюк. 1985 г.; с. 105.

Бо сорамна, бо няма чым/кім хваліцца, бо іхнія палахлівыя бацькі-дзяды сядзелі не ў акопах, а ў кабінетах, выконвалі волю палахлівых правадыроў.

Я не перабольшваю, а проста нагадваю: баязлівасць таксама поўніла і кроў іхніх вышэйшых карміцеляў, пачынаючы з партыйнага алімпа.

Скажам, як жа баяўся Ленін, вяртаючыся ў красавіку 1917-га з Еўропы ў Петраград, што на шведска-расійскай мяжы яго арыштуе Часовы ўрад!

А калі праз некалькі месяцаў, здаецца ў ліпені, Леніна паклікалі ў суд, то ён тут жа ўцёк з Петраграда і вярнуўся, як вядома, толькі тады, калі Часовага ўрада, які яго і хацеў судзіць, па сутнасці, ужо не існавала.

А пра баязлівасць вялікага Сталіна, якую ён паказаў у чэрвені–ліпені 1941-га, напісана не адна гістарычная старонка; тады ж умлелі ад страху і нашы непасрэдныя кіраўнічкі Панамарэнка і Цанава[1].

24 чэрвеня 1941 года яны — маладыя, саракагадовыя мужчыны! — не кінуліся з гранатамі насустрач нямецкім танкам, а, нічога не сказаўшы простым людзям, па-зладзейску нішкам пакінулі Мінск — уцяклі са сваімі сем'ямі і слугамі ў бяспечны глыбокі тыл.

Калі ж такіх засцігала бяда — лілі слёзы, і мозг у іхнім чэрапе ўмомант ператвараўся ў суцэльны страх, і тут плач Цанавы ў Бутырскім астрозе — ці не самы дакладны адлюстровак таго страху.

Ці хоць пакаяўся хто?

Здаецца, ніхто, нават на пісьме...

А калі хто і пакінуў мемуары, то дарма ў тым чытве шукаць аўтарскага пакаяння!

Той жа А. Арлоў[2], напрыклад, які ў 1938 годзе ўцёк у ЗША, на мностве старонак сваіх успамінаў даводзіў, што нікога не

---

[1] Л. Цанава (1900–1955) — наркам унутраных спраў БССР (1938–1941), наркам дзяржаўнай бяспекі БССР (люты–ліпень 1941), міністр дзяржбяспекі БССР (з красавіка 1946).

[2] А. Арлоў (*сапр.* Лейба Лазаравіч Фельдбін; 1895–1973) — старшы маёр дзяржбяспекі НКУС, што адпавядала армейскаму чыну генерал-

мардаваў, не катаваў і не знішчаў; ва ўсім вінаваты яны, Сталін, Ягода, Яжоў ды іхнія памочнікі, а ён, Арлоў, узышоў на самы верх лубянскай гары і не запляміў крывёю бязвінных людзей свой чэкісцкі фрэнч, і, вядома, гэткім жа чыстым анёлам адплыў хавацца ў Амерыку.

Мусіць жа, толькі ў мастацкай літаратуры чалавек на люднай вуліцы можа стаць на калені і прызнацца: я — вінаваты...

Як Раскольнікаў[1], напрыклад.

А вось аўтары мемуарнай літаратуры — не Раскольнікавы, яны, пішучы пра сябе, ніколі не прызнаюцца ў сваёй крывавай віне (у некрывавай таксама), таму зазвычай асноўны змест іхніх пісанняў — адкрытае ці прыхаванае самаапраўданне; словам, такія ўспамінальнікі Богу душою невінаватыя!

І прыкладаў тут можна прывесці мноства: маршал Ж. у сваіх успамінах амаль святы, генерал-фельдмаршал М. — таксама; тое ж і асы люфтвафэ — ніводзін з іх не напісаў пра сябе: «Гэта я скідваў авіябомбы на дзяцей...» — справа ясная, ягоныя бомбы заўсёды ляцелі толькі на варожыя ўмацаванні...

Зрэшты, чалавеку (не дзеючай асобе мастацкага твора!) уласціва хаваць сваю і вялікую, і малую віну.

маёра; аўтар кніжкі «Сапраўдны Сталін. Успаміны генерала НКУС» (1953).

[1] Галоўны герой рамана Хведара Дастаеўскага «Злачынства і пакаранне» (1865–1866).

13. ЛЁГКА СКАЗАЦЬ

Прадчуваючы бяду і нават прадчуваючы нешта большае за бяду, Адам Станкевіч рыхтаваўся да самага горшага; трывога ў тыя дні моцна забрала ягоныя думкі, таму 7 ліпеня 1944 года (немцы яшчэ знаходзіліся ў Вільні) склаў тастамент «Мая апошняя воля», у якім, нягледзячы на неспакой, па-сялянску дбайна распарадзіўся сваёй маёмасцю — адпісаў яе блізкім людзям.

Першы радок «апошняй волі»: «На выпадак прымусовага майго выезду із Вільні, або на выпадак сьмерці маей...»[1] выяўна сведчыць: радзіму пакідаць не збіраўся.

А шкада, трэ было дзеля ўласнага жыцця і далейшай працы сабрацца ў трывожную дарогу і рушыць у эміграцыю...

За кароткі час мінула некалькі наездаў-акупацый, і ўсе яны выбівалі беларускае жыта!

Польскі наезд у 1939-м рассыпаўся канчаткова.

З Варшавы часам чулася: «Польшча для палякаў!»

Так, палякі зневажалі, трымалі ў турмах, забіралі здароўе, але давалі дыхаць, пакідалі жывымі — дзякуй за такую мяккасць!

А **тыя** і **гэтыя** не проста гнаілі за кратамі — адбіралі жыццё, кідалі мільёны жыццяў у лёд Магадана і агонь Асвенціма; **тыя** і **гэтыя** забівалі хрысціянства, якое вучыла і такой мудрасці: «Не рабі сабе куміра...»

«Куміры мы!» — так прымушалі думаць пра сябе правадыры **тых** і **гэтых**...

---

[1] У апошніх радках айцец А. Станкевіч адзначыў, што дакумент складзены ў Вільні «…у дзень Апосталаў Славян святых братоў Кірылы і Мяфодзія».

Трэ было хавацца, бо шмат ведаў пра каменнае дзікунства абсалютных бязверцаў, чый жалезны прынцып: «Знішчай усіх — чужых і сваіх!» — наводзіў на зямлю жах; адчуваў: насоўваецца тая цемра, пры якой небяспечна нават думаць, а не тое што гаварыць пра нейкія там свае правы.

Восенню 1939-га сутыкнуўся з «таварышамі» ў Слоніме, але тады абышлося, а з ліпеня 1940-га і па чэрвень 1941-га, жывучы ў савецкай Літве, пралетарскую ўладу ў асобе Мікулаенкава спазнаў зблізку.

Няўжо не дыхнула смяротным холадам?!

Урэшце, чытаў жа ў Ф. Аляхновіча пра страшнага грузіна, і сам Аляхновічаў лёс, апалены салавецкім пеклам, вельмі акрэслена гаварыў, ад каго трэба ратавацца!

Але, мусіць жа, князь каталіцкай царквы, ці, больш дакладна, князь веры, не можа пакінуць алтар свой...

9 сакавіка 2018 года паэт Сяргей Панізнік[1] змясціў у фэйсбуку фота Ф. Аляхновіча з Уладзіславам Галубком[2] і даў такое паясненне:

«Здымак 1918 г., знойдзены ў львоўскіх архівах у 1966 г., я перадаў у рукі вучонага сакратара Літаратурнага музея Янкі Купалы. Алесь Есакоў[3] адразу ж папярэдзіў, каб копію я нікому больш не паказваў, бо могуць быць непрыемнасці. Пасля службы ў дзеючай арміі А. Есакоў трапіў у партызанскі атрад, байцы якога выконвалі спецзаданні; у Вільні, напрыклад, шукаючы кампрамат на Ф. Аляхновіча, нічога асаблівага не здабылі, але ў расстрэльных спісах ён значыўся, і прыйшлося выконваць загад на парозе яго дома...»

Цікава, і навошта было шукаць нейкі там кампрамат, калі драматургу ўжо быў вынесены самы страшны прысуд?!

---

[1] Сяргей Панізнік (н. 1942 г.) — беларускі паэт, публіцыст; аўтар дакументальнай аповесці «Браніслава» (1985).

[2] Уладзіслаў Галубок (1882–1937) — беларускі драматург, адзін з заснавальнікаў нашага тэатра, першы народны артыст БССР, аўтар шматлікіх твораў, у ліку якіх і камедыя ў трох актах «Пісаравы імяніны» (1917). У. Галубок забіты сталіністамі.

[3] Алесь Есакоў (1911–1985) — беларускі крытык, вучоны сакратар Літаратурнага музея Янкі Купалы; аўтар кнігі «Зерне да зерня: Абразкі з жыцця Янкі Купалы» (1977).

Дарэчы, Томас Венцлава[1] ў сваёй кнізе «Віленскія імёны»[2] назваў забойцу Ф. Аляхновіча — гэта савецкі тэрарыст Ёзас Сіманавічус, які нарадзіўся ў 1905-м, а памёр у 1984 годзе.

А яшчэ ў кніжцы Т. Венцлавы можна прачытаць, што Ф. Аляхновіч баяўся прыходу саветаў і моцна піў і што для маладой Беларусі ягоная творчасць дапамагала выхоўваць нацыянальныя пачуцці...

Вось пішу і не магу не думаць: Сіманавічус і Есакоў, магчыма, служылі разам і ў Вільні, на Полацкай ці на якой іншай вуліцы, маглі бачыць Адама Станкевіча, які не схацеў пакінуць сваіх парафіян і тым самым не падбаў пра ўласную бяспеку.

Застаўшыся дома, дачакаўся моманту, калі чырвоная лапа, моцна сціснуўшы, тузанула на сябе жалезны прэнт ручнога званка...

Так, трэ было рушыць у эміграцыю, трэба, — аднак жа лёгка сказаць, ды цяжка зрабіць.

---

[1] Т. Венцлава (н. 1937 г.) — літоўскі паэт, праваабаронца.
[2] T. Venclova. Vilniaus Vardai. R. Paknioleidykla. 2006 m.; p. 219.

14. ПЕРШЫ АРЫШТ. УДАКЛАДНЕННЕ ДАТЫ

13 ліпеня 1944 года ў Вільню ўвайшла Чырвоная армія, а праз два тыдні (памятаем!), 27 ліпеня, Адама Станкевіча наведаў Максім Танк...

Мінула лета, мінала восень...

У тыя дні, поўныя неспакойных думак, ксёндз Адам служыў у касцёле Святога Міхала...

Час непазбыўнай трывогі, час няпэўнага настрою — і вось вынік: «...7 снежня 1944 года... органы савецкага НКУС арыштавалі А. Станкевіча...»[1]

Аднак ці ў гэты дзень быў зняволены?

Варта ўдакладніць.

2 снежня 1944 года ваенны пракурор даў дазвол на пазбаўленне святара волі[2], а праз два дні, 4-га чысла, выпісалі ордар на арышт за нумарам 410[3].

Заместа народнага камісара дзяржбяспекі Гузявічуса ордар падпісаў (амаль па-сталінску чырвоным алоўкам!) яго намеснік палкоўнік Рудакоў; ніжэй бачны подпіс блакітным атрамантам афіцэра Шуцьева[4].

Кідаецца таксама ў вочы і двухмоўная — па-літоўску і па-руску — сіняга колеру круглая пячатка з гербам савецкай Літвы ўсярэдзіне; лацінскія літары пячаткі большыя за кірылічныя.

---

[1] А. Станкевіч. Выбранае. 2008 г.; с. 19.

[2] Паводле LYA, F. K - 1, ap. 58, b. P - 12505, s.b. (196), l. 23, арышт санкцыяніраваў памочнік ваеннага пракурора Дубровін.

[3] LYA, K. F - 1, ap. 58, b. P - 12505, b.b., l. 147.

[4] Капітан дзяржбяспекі, начальнік 3-га аддзялення 2-га аддзела НКДБ Літоўскай ССР.

З такім пісьмовым указаннем і заявіўся на Полацкую лейтэнант Пяткявічус[1], не адзін — з ім былі памочнікі з дзяржбяспекі Заварын і Васільева.

Ордар прад'явілі Марыі Шутовіч — на адваротным баку дакумента захаваўся даволі выразны алоўкавы надпіс лацінкай: Order čytała. M. Šutowič. 7.XII.1944»[2].

Але чаму гэту страшную паперку (запрашэнне ў пекла!) не паказалі самому Адаму Станкевічу?

Ды таму, што ён ужо быў арыштаваны і знаходзіўся ва ўнутранай турме НКДБ Літвы.

Мяркуючы па ўсім, яго забралі дзесяць дзён таму назад, — захаваўся рукапісны пратакол допыту ад 27 лістапада 1944 года[3]; допыт правёў старшы лейтэнант дзяржбяспекі Яратаў[4].

Склалася не зусім зразумелая карціна — чалавека забралі без ніякіх прадпісанняў!

Зноў паклікалі на «сяброўскую» гутарку?!

Магчыма.

Але гэтым разам не выпусцілі і толькі недзе праз тыдзень «спахапіліся», што «парушылі» працэдуру (напэўна ж, так яно й было?!), і запусцілі сваю канцылярыю, але не сталі, калі так можна сказаць, лістапад цягнуць у снежань — у выніку дата ўручэння ордара (7 снежня 1944 года) і зрабілася «рэальнай» датай арышту, на якую і спасылаюцца даследчыкі.

Цікавая, здаецца, і такая акалічнасць: чэкісты — «...людзі поўныя крыві, сытасці і сілы...»[5] — прыбылі на Полацкую не сярод ночы, як зазвычай рабілі, а сярод белага дня.

Але ў гэтым не аператыўным (арышт), а «канцылярскім» (уручэнне ордара) выпадку можна было заявіцца і ўдзень!

---

[1] Намеснік начальніка 4-га аддзялення 2-га аддзела НКДБ Літоўскай ССР.

[2] LYA, K. F - 1, ap. 58, b. P - 12505, b.b., l. 147 ap.

[3] Тамсама, l. 162. 27 лістапада 1944 г., як дзень свайго першага арышту, А. Станкевіч пазначыў і ў «Каляндарных нататках»: З Богам да Беларусі. 2008 г.; с. 849.

[4] Старшы оперупаўнаважаны 2-га аддзела НКДБ ЛССР.

[5] Так трапна пра сталінскую брацію напісаў Вінцук Адважны (ксёндз Язэп Германовіч) у кнізе «Кітай, Сібір, Масква».

Вядома, ордар маглі прад'явіць і самому арыштаванаму, скажам, у камеры ці ў кабінеце следчага, але чамусьці гэтак не зрабілі...

Тады ж, 7 снежня, Пяткявічус, Заварын і Васільева правялі вобыск, на якім прысутнічала прадстаўніца домакіраўніцтва — нейкая Валадзько Ніна Мацвееўна; яна распісалася ў пратаколе, вывеўшы сваё прозвішча таксама лацінскімі літарамі[1].

Ператрус доўжыўся тры гадзіны — з 13-й па 16-ю, забралі асабістую перапіску гаспадара кватэры, кнігі і ягоны савецкі пашпарт[2].

Дарэчы кажучы, гэты пашпарт не вярнулі, і ў сакавіку 1945 года Адам Станкевіч атрымаў новы дакумент[3], канфіскаваны падчас другога арышту ў красавіку 1949 года.

---

[1] LYA, K. F - 1, ap. 58, b. P - 12505, b.b., l. 151 ap.

[2] Тамсама, l. 151: пашпарт серыі 1-ТЭ, № 604171, выдадзены 22 траўня 1941 г. 5-м Віленскім аддзяленнем міліцыі.

[3] Тамсама, l. 17: пашпарт серыі ТЭ, № 670899, выдадзены 13 сакавіка 1945 г. 5-м Віленскім аддзяленнем міліцыі.

15. ДВАЦЦАЦЬ СТАРОНАК ЖЫЦЦЯПІСУ

На арыштаванага святара завялі следчую справу № 2661, залічылі яго за 2-м аддзелам НКДБ Літвы, 27 лістапада першы раз дапыталі і загадалі напісаць свой жыццяпіс.

Звыклая практыка.

Хай няшчасны сам пра сябе (ці, праўдзівей, сам на сябе!) напіша, а тады ўжо з такога літаратурнага практыкавання лягчэй выцягваць па абзацу, сказу, радку, а то й па слову патрэбную крамолу.

І 28 лістапада 1944 года святар склаў сціслы нарыс пад загалоўкам «Моя политическая и общественная автобиография»[1].

Спачатку шэсць старонак, — так сказаць, абеглы погляд на ўласнае жыццё...

Але, мяркую, следству мала было толькі біяграфічных звестак і звестак пра выданне кніг, як і той інфармацыі, што ў польскім парламенце пасол Адам Станкевіч працаваў на карысць беларускай школы, што ў 1938 годзе яго выслалі з Вільні і што ў кастрычніку 1941-га ён выратаваў у Ашмянах трох камсамольцаў, і наогул пры немцах у Беларускім камітэце ён знаходзіўся не ўсе тры гады акупацыі, а ўсяго толькі тры месяцы; дапускаю, што следству цікава было чытаць пра БХД, якое адстойвала незалежнасць Беларусі, але ў федэрацыі з суседзямі, а таксама ж следства магло ўзяць на заметку і тое, што ён, арыштаваны, іменаваў сябе перакананым федэралістам[2].

А наогул жа патрэбна было прызнанне ў акрэсленай антысавецкай дзейнасці!

---

[1] LYA, F. K - 1, ap. 58, b. P - 12505, b.b., l. 152.
[2] Тамсама, l. 153.

Нявыкрутка поўная, або, як сказаў бы М. Забэйда-Суміцкі: «...ані мне пяяць, ані яму слухаць...»

А раз так, то зняволены мусіў быў дадаць да гатовых шасці старонак яшчэ чатырнаццаць — і дадаў іх пад назваю «Вторичное изложение моей политической и общественной деятельности и выводы из этого»[1].

Земля дыхала пад нагамі, адчуваў сябе адгароджаным ад усяго свету, пакінутым на згубу, таму на турэмную паперу кідаў словы: о так, я развенчваў ідэю незалежнасці Беларусі на бальшавіцкі лад, крытыкаваў Савецкую ўладу за рэлігійную палітыку (а гэта і закрыццё храмаў, і знішчэнне духавенства, і арганізацыя антырэлігійных дэманстрацый); прызнаўся і ў тым, што не прыняў калектывізацыю і паставіў пад сумненне культурна-нацыянальную палітыку, якая зазвычай не абыходзілася без карных мер, накіраваных супраць інтэлігенцыі.

Нават акрэсліў і такую сваю «віну»: ягоная мадэль незалежнай Беларусі адпавядала мадэлі заходнееўрапейскай дэмакратыі, што з'яўлялася вынікам (мусіў гэтак тлумачыць!) моднага эгаістычнага нацыяналізму.

Абараняўся, нібыта засланяў рукою вочы ад зыркага святла, — маўляў, часам я знарок дапускаў антысавеччыну, каб мае творы лягчэй праходзілі цэнзуру, бо Варшава лічыла мяне блізкім да камуністаў.

Ці не спадзяваўся: а раптам ненасытныя істоты задаволяцца такімі самазабойчымі прызнаннямі, ягоная адкрытасць залагодзіць іх і пагібель адсунецца?!

А яшчэ (таксама ж ці не прастадушна!) прыкрываўся й такім шчытом: БССР мае дзяржаўны арганізм; БХД не ставілася варожа да савецкага ладу; ворагі СССР ніколі не былі ягонымі сябрамі.

Наогул жа (пераконваў следства) ягонае неразуменне савецкай улады доўжылася з сярэдзіны 1920-х па 1938 год, а ў час вайны з Гітлерам «...на темы политические, а тем более враждебные Советскому Союзу, я писать себе уже не разре-

[1] LYA, F. K - 1, ap. 58, b. P - 12505, b.b., l. 155.

шал... Во все время немецкой оккупации... имел контакты с партизанами...»[1]

Пры гэтым назваў паэта Валянціна Таўлая і віленскую камуністку А. Брант, чые рэчы захоўваў на сваёй кватэры, а таксама сказаў і аб тым, што ратаваў ад нацыстаў моладзь, а ў сябе дома даваў ратунак сялянам, якіх немцы западозрылі ў прыхільнасці да камунізму.

Словам, раскідаў жменямі яшчэ цёплы попел на коўзкі лёд...

Быў чалавекам, прагнуў жыць, хацеў, каб слабое здароўе яму яшчэ паслужыла, шукаў спосаб захаваць жыццё, таму і параўнаў сябе з блудным сынам, праўда, удакладніў у дужках, што блудны ён «...в некоторой степени...»[2], а маскоўскую ўладу параўнаў з велікадушным бацькам — словам, спадзяваўся на дараванне жыцця і свабоды.

Так і пісаў, што калі ў яго з'явіцца магчымасць захаваць унутраную свабоду, гонар беларуса (!) і святара, тады застанецца адданым роднай Беларусі і будзе лаяльным Савецкаму Саюзу.

І ў пякельных умовах на першае месца ставіў Беларусь!

Усё гэта крэсліў няроўным, дрыготкім, трывожным почыркам — пісьмом чалавека, які, вядома ж, і далей хацеў бачыць сонца.

Пісаў, адчуваецца, хутка, неахайна (як тут чалавеку дбаць пра акуратнасць у графіцы?!), скарачаў, нібыта ламаў, словы, драпаў пяром паперу, садзіў чарнільныя плямы — почырк адлюстроўваў страх перад небяспекай.

Не ведаю, можа, нейкае значэнне мае і такі факт: рукапіс пачаты выцвіла-блакітным, працягнуты чырвоным, а завершаны капусна-зялёным атрамантам...

«...Более двух миллионов белорусов-католиков заслуживают разрешения католического вопроса в этой исторической перспективе: Костел в Белоруссии — это родной и верный друг народа. Да поймет все это Великий Сталин!..»[3]

---

[1] LYA, F. K - 1, ap. 58, b. P - 12505, b.b., l. 160 ap.

[2] Тамсама, l. 161.

[3] Тамсама, l. 161 ap.

Такія яны, заключныя радкі «Вторичного изложения...», пад якімі дата — 6 снежня 1944 года.

Радкі грамадзяніна і дыпламата...

Цікава, ці ведаў, што назаўтра, 7 чысла, ён будзе «афіцыйна арыштаваны» і што дзеля гэтага да яго на кватэру накіруецца халерная хеўра — Пяткявічус з памагатымі?!

Напэўна ж, не, не ведаў...

16. ТРЫ ПРАТАКОЛЫ

За лістапад–снежань 1944 года захаваліся тры пратаколы допытаў (усе рукапісныя); першы (згадка аб ім ужо была) — ад 27 лістапада...

Адносна складання такіх, з дазволу сказаць, дакументаў трэба мець на ўвазе наступнае: іншы раз на допыце следчы рабіў толькі накід, прыблізны план пратакола; канчатковы змест (само па сабе, вельмі невыгодны для арыштаванага) папера набывала ў вышэйшым кабінеце; кіраўнік, якому падначальваўся следчы, мог упісаць у пратакол усё, што заўгодна, любую патрэбную яму, кіраўніку, і ягонаму начальству хлусню, і гэту хлусню няшчасным арыштаваным даводзілася — старонку за старонкай — падпісваць.

Вядома, праз такую працэдуру прайшоў і Адам Станкевіч.

Узяць хоць бы пратакол допыту (тут забягу наперад) ад 5 ліпеня 1949 года, у якім сярод іншага замацавана і тое, што ён, абвінавачаны А. Станкевіч, сказаў следчаму Пырыкаву:

«...В перечисленных книгах, которые были изъяты у меня на квартире и хранились в книжных шкафах, написанные лично мною, красной нитью проходило (!): отторжение Белорусской ССР от Советского Союза...»[1]

Ну не магло з вуснаў беларуса, ды яшчэ ў стрэсавым стане, на допыце, калі ён вымушаны гаварыць па-расійску, зляцець гэтае, не ўласцівае нашаму маўленню: «...красной нитью проходило...»

Я наўмысна звярнуў увагу на такую сінтаксічную драбязу — прыклад хоць і дробны, аднак жа красамоўны, з малой хлусні пачынаецца вялікая.

---

[1] LYA, F. K - 1, ap. 58, b. P - 12505, b.b., l.l. 118, 119.

Словам, не ўсяму напісанаму трэба верыць, у чэкісцкіх летапісах шмат страшных прыдумак...

А 27 лістапада 1944 года следчы Яратаў распытваў пра «Беларускі цэнтр у Літве» (БЦЛ) і даведаўся аб тым, аб чым, пэўна ж, ужо ведаў: летам 1940 года А. Станкевіч перадаў кіраванне БЦЛ інжынеру А. Клімовічу, які ў той час рэдагаваў яшчэ і газету «Крыніца».

А далей Яратаў распытваў пра Беларускі камітэт: якую антысавецкую дзейнасць у час нямецкай акупацыі праводзіла гэта арганізацыя...

Чалавек у небяспецы маўчыць, але часцей — бо выбару няма — гаворыць, і калі пачынае гаварыць, то гэта значыць: амаль заўсёды пачынае хлусіць.

Добра, калі хлусня дапамагае вылезці з бяды, і тое добра, што і ў небяспецы не знікае разуменне: не трэба, калі магчыма, братацца са злом, аднак жа калі засцігла бяда, то і злу паклонішся.

А раз так, то кланяйся.

Абмінаючы жывых, думай — апавядай д'яблу пра мёртвых і пра тых, якія далёка, да якіх не дацягнуцца; апавядай, каб здавалася праўдай (усё-ткі называеш некага!); толькі ўпэўнена апавядай, бо ў гэтым няхай малы, але ёсць ратунак.

Таму і прагучала імя Ф. Аляхновіча (ён загінуў восем месяцаў назад), а ў пратаколе з'явілася атэстацыя Яратава, ці ягонага начальніка, што Ф. Аляхновіч: «...ярый фашист...»[1]

Для мяне відавочна: паклёп на выдатнага драматурга гвалтоўна ўкладзены ў вусны зняволенаму!

Аднак жа трэба далей басанож ісці па тоўчаным шкле, і ў выніку натуецца: маўляў, у газеце «Беларускі голас», якую, як вядома, рэдагаваў той жа Ф. Аляхновіч, Беларускі камітэт друкаваў допісы, накіраваныя проці сталінскай палітыкі[2], а яшчэ камітэт выпускаў улёткі, у якіх заклікаў змагацца супраць Чырвонай арміі[3].

---

[1] LYA, F. K - 1, ap. 58, b. P - 12505, b.b., l. 164 ap.

[2] Тамсама, l. 165.

[3] Тамсама, l. 165 ap.

Пра гэта можна гаварыць, таму што пра гэта следства і само ведала: што-што, а кожнае выданне, якое выходзіла ў гады акупацыі, уважліва прачытвалася і вывучалася ад першай літары да апошняй кропкі.

Можна таксама назваць кіраўнікоў камітэта, бо доктар Грабінскі, дзякаваць Богу, на чужыне, а прафесар Іваноўскі год таму спачыў[1].

Названы, як адзін з кіраўнікоў, і Станіслаў Грынкевіч, — на той час ён ужо быў арыштаваны, і тайная служба і без таго знала, чым ён займаўся ў камітэце.

Аднак зноў жа не вельмі зразумела — ці імя С. Грынкевіча згадаў змардаваны вязень, ці яго ўпісаў у дакумент[2] сам Яратаў...

Другі пратакол, ад 9 снежня 1944 года[3], выразным почыркам накрэслены на літоўска-рускім бланку — гэта вялікага памеру канцылярскі твор, у якім 22 старонкі і які сведчыць, што допыт вялі некалькі следчых, але прозвішча расчытваецца толькі адно — Голасаў[4].

З канцылярскага твора можна даведацца, — абвінавачаны між іншага прызнаўся (ці прымусілі прызнацца!):

«...В своих сочинениях я... заявлял, что Советская власть мало уделяет внимания белорусскому народу и белорусской национальной культуре, что колхозы в Советском Союзе создаются насильственным путем...»[5]

Шмат пыталіся пра партыю БХД, і высветлілі: мэта БХД — незалежная беларуская дзяржава і наогул аб'яднанне Беларусі, і партыя імкнулася ажыццявіць свой ідэал паступова[6].

Чалавек быў як у агні, аднак жа — светлая галава! — з апошніх сіл пільнаваўся, адкрываў толькі тыя таямніцы, якія можна было адкрыць.

---

[1] LYA, F. K - 1, ap. 58, b. P - 12505, b.b., l. 164.

[2] Тамсама, l. 166.

[3] Тамсама, l. 169.

[4] Капітан дзяржбяспекі, начальнік 4-га аддзялення 2-га аддзела НКДБ ЛССР.

[5] LYA, F. K - 1, ap. 58, b. P - 12505, b.b., l. 170 ap.

[6] Тамсама, l. 172 ap., 173.

Зноў жа патрабавалі імёнаў[1], і зноў згадваў, каго можна было згадаць (Люцыян Хвецька[2], Вінцэнт Гадлеўскі, Ян Пазняк[3], Баляслаў Бабарыка[4], Альбін Сянкевіч[5], Язэп Малецкі[6]); упамянуў і Мікалая Дварэцкага[7] — мусіць жа, ведаў, што ў той час, у снежні 1944-га, М. Дварэцкі знаходзіўся ў Нямеччыне — то-бок далёка ад савецкай небяспекі...

На пытанне, ці ён, Адам Станкевіч, заснаваў БХД, адказаў — БХД не ствараў, але распрацаваў ідэалогію, праграму і статут партыі[8], а таксама ж арганізоўваў партыйныя гурткі[9]; палічыў мэтазгодным успомніць кіраўнікоў двух такіх гурткоў, якія дзейнічалі ў мястэчку Жодзішкі і ў вёсцы Шальціны[10].

Зрабіў так — значыць, быў упэўнены: і з гэтымі людзьмі бяда не здарыцца, бо яны ў бяспецы, ім нішто не пагражае; астатніх жа кіраўнікоў не назваў.

Часам спасылаючыся на ягоную «аўтабіяграфію» ад 28 лістапада 1944 года, следчыя ўдакладнялі ранейшыя паказанні,

---

[1] LYA, F. K - 1, ap. 58, b. 12505, b.b., l. 171.

[2] Люцыян Хвецька (1889–1944) — каталіцкі святар, магістр тэалогіі, адзін з актыўных заснавальнікаў «Хрысціянскай дэмакратычнай злучнасці». Рэктар Місіянерскага інстытута ў Любліне.

[3] Ян Пазняк (1887–1939) — беларускі палітык, публіцыст, удзельнік хрысціянска-дэмакратычнага руху; рэдагаваў газету «Беларуская крыніца» і часопіс «Хрысціянская думка». Забіты сталіністамі.

[4] Баляслаў Бабарыка — узначальваў беларускі рух у Будславе; у 1939 г. арыштаваны НКУС, але ў 1942 г. шчасліва трапіў у польскае войска.

[5] Альбін Сянкевіч — дзеяч ЦК БХД. Забіты немцамі ў 1942 г. у Докшыцах.

[6] Язэп Малецкі (1906–1982) — беларускі грамадскі дзеяч, лекар, скончыў медычны факультэт Віленскага ўніверсітэта, адзін з кіраўнікоў БНК; з 1935 г. працаваў у Варшаве, з 1944 г. у эміграцыі. Памёр у Аўстраліі.

[7] Мікалай Дварэцкі (1903–1988) — узначальваў беларускі рух на Браслаўшчыне, віцэ-старшыня БХД, у Іказні кіраваў гуртком БІГК, у 1944 г. эміграваў; у друку выступаў як Мікола Базылюк. У жніўні 1939 г. прывітаў А. Станкевіча вершам, прысвечаным 25-м угодкам свяшчэнства і беларускай працы святара.

[8] LYA, F. K - 1, ap. 58, b. P - 12505, b.b., l. 171 ap.

[9] Тамсама, l. 172.

[10] Тамсама, l. 172 ap.

спрабавалі выцягнуць новыя звесткі і ў выніку чулі — напрыклад, у 1919 годзе БНК абараняў перад палякамі палітычныя правы беларусаў, а ў 1941-м адноўлены пры немцах камітэт у асноўным займаўся вырашэннем бытавых патрэб насельніцтва[1].

А што, не было пранямецкіх акцый?

Былі.

Камітэт агітаваў юнакоў запісвацца ў берлінскую школу шафёраў[2].

А трэці пратакол, дата якога – 20 снежня 1944 года[3], на першай старонцы засведчыў: айца А. Станкевіча дапытваў ужо новы следчы — нейкі Капкоў (ці Хапкоў?)[4].

Ён таксама браў на бога, яму аж пякло даведацца, калі (з якога года!) зняволены стаў антысаветчыкам.

І Адам Станкевіч з прыхаваным здзекам акрэсліў: з 1926-га — маўляў, менавіта ў гэтым годзе найбольш узмацнілася змаганне за адарванне Беларусі ад Масквы, але праз два гады ён адышоў ад палітычнай дзейнасці і заняўся пытаннямі гісторыі, навукі і культуры.

Уцяміў Капкоў-Хапкоў ці не, што ў 1926 годзе Адам Станкевіч і ягоныя аднапартыйцы жылі ў Польшчы і з'яўляліся грамадзянамі Польскай рэспублікі і адарваць Беларусь маглі (ну, хоць бы ў марах!) толькі ад Польшчы, а не ад Савецкага Саюза?!

Аднак малодшы лейтэнант задаволіўся адказам і, здаецца, не звярнуў увагу на тое, што БХД выхоўвала народ у нацыяналістычным духу.

А навошта звяртаць увагу, калі гэта фармулёўка ці не яго ўласнага гатавання!

А вось тым, што БХД выступала супраць польскіх шавіністаў, варта зацікавіцца, бо шавіністы гэтыя нікуды ж не дзелі-

---

[1] LYA, F. K - 1, ap. 58, b. P - 12505, b.b., l. 173 ap.

[2] Тамсама, l. 174.

[3] Тамсама, l. 167.

[4] Малодшы лейтэнант дзяржбяспекі, старшы оперупаўнаважаны НКДБ ЛССР.

ся, яны ёсць, яны схаваліся, яны ў падполлі, і следчы пачаў выпытваць пра польскае падполле.

Адам Станкевіч паведаміў, што сувязі з гэтым падполлем не меў (як, дарэчы, і з Арміяй Краёвай!), але, па чутках, падполле, вядома ж, існуе і выконвае дырэктывы свайго эміграцыйнага ўрада, і тутэйшыя палякі падтрыліваюць яго.

Вопытны палітык гаварыў аб тым, аб чым НКДБ і без яго добра ведаў!

Аднак жа ізноў паўстала ліпучае пытанне пра імёны, і святар сцвердзіў: імёнаў назваць не можа, але тут, у турме, чуў ад вязня К., што кіраўнікі падполля арыштаваны.

Заўважу: падазрона дасведчаны быў гэты гаваркі таварыш К.!

Так проста, можна сказаць, амаль па-сяброўску, узяў і назваў у камеры тых польскіх дзеячаў, якіх перад гэтым у Вільні (і, магчыма, не толькі ў Вільні) накрыла НКДБ!

Словам, Адам Станкевіч не мог не вярнуць квазіследству падкінутую яму праз таварыша К. «інфармацыю»...

Пасля чаго — а, няхай хоць увесь вялікі свет абсмяе цябе, а ты рабі сваё — дазволіў сабе, бо меў дальнабачны план, такі дадатак:

«...моя а/с[1] деятельность вызвана была моей служебной деятельностью, как служителя культа, злобы к Сов. власти я не имею и, как белорусский патриот, я бы мог еще поработать на пользу Сов. власти. <...> Врагов Сов. Союза я не считаю своими союзниками...»[2]

Меў савецкі пашпарт, а называў сябе беларускім патрыётам!

---

[1] А/с — антисоветская.

[2] LYA, F. K - 1, ap. 58, b. P - 12505, b.b., l. 168 ap.

17. ДОХ

Гэты раздзел аповесці — апавяданне «Пашпарт серыі 1-ТЭ, № 604171...»

Чаму раптам апавяданне (мастацкі твор!), а не далейшая дакументальная плынь?

А каб крыху парушыць паслядоўны паказ падзей; каб тое, што адбывалася на працягу месяцаў і гадоў у розных кабінетах, сціснуць-змясціць у дзве-тры гадзіны і ўвесці ў адзін пакой, каб пазнейшае зрабіць ранейшым, таму выбачай, храналогія; выбачай, дакладнасць з адпаведнасцю таму ці іншаму віленскаму месцу!

У лістападзе–снежні 1944 года Адама Станкевіча дапытвалі не толькі афіцэры Яратаў, Голасаў, Капкоў (ці Хапкоў?), а яшчэ і нейкі генерал; праўдзівей — не дапытваў, а кантраляваў работу гэтых следчых.

З айцом Адамам генерал сустракаўся і ў студзені 1945-га; выклікаў на гутаркі і ў наступныя гады.

Уважліва чытаючы пратаколы, дваццаць старонак жыццяпісу і стэнаграмы за студзень 1945-га, хітры дападкі генерал прапускаў міма вачэй высновы сваіх падначаленых накшталт — хоць ад палітыкі абвінавачаны А. Станкевіч і адышоў, аднак жа антысавецкую дзейнасць праводзіў у сваіх артыкулах.

Маючы пэўны план дзеяння (заснаванне ў БССР псеўдакаталіцкай дыяцэзіі, пры дапамозе якой льга было б лацвей сачыць за вернікамі!), генерал, мяркую, ухапіўся за наступныя святаровы словы:

«...Более двух миллионов белорусов-католиков заслуживают разрешения католического вопроса в этой исторической перспективе: Костел в Белоруссии — это родной и верный друг народа. Да поймет все это Великий Сталин!..»

Так, духоўны клопат айца Адама (вывад касцёла з-пад польскай апекі) і хцівы генералаў план, здаецца, на нейкі гістарычны момант супалі.

Варта згадаць тут і ксяндзову занатоўку ад 4 красавіка 1945 года:

«...З успамінаў з турмы: справа беларускага біскупства ў БССР: гутаркі з генэралам у сьнежні месяцы 1944 і ў студзені 1945. Мой праект і ініцыятыва аб гэтым. Адносіны іх да гэтага. Аб гэтым я там напісаў...»[1]

Адам Станкевіч разумеў: **ім** верыць нельга, таму свайго настырнага візаві іменаваў «Меф-іст», «меф», «м-сто» — гэта значыць, Мефістофель, чорт — словам, той злы дух, ад якога ніколі дабра не чакай, але (бо абставіны прымушаюць!) гешэфтаваць трэба.

Дарэчы, у маім Давыд-Гарадку на чорта кажуць дох, таму ў гэтым апавяданні я так і назваў генерала...

Ён чорт і, пэўна, смерць сама!
І землякі як здорава:
«Ах, Доха на цабэ німа!» —
Гавораць так пра ворага...[2]

«ПАШПАРТ СЕРЫІ 1-ТЭ, № 604171...»

Дох сядзеў за круглым сталом, які быў засланы белым абрусам і на якім ляжала чырвоная папка і стаяла вялікая крыштальная ваза, поўная аранжавых апельсінаў, і сядзеў ён не пад звыклым партрэтам Сталіна, а пад карцінаю «Гракі прыляцелі».

Робячы ўсё з намерам, Дох загадаў прывесці падследнага не ў кабінет, а ў пакой адпачынку.

«Ён што, яшчэ і аматар жывапісу?!» — атрымаўшы дазвол сесці і пакрысе авалодваючы сабою, падследны з трывожным здзіўленнем апусціўся ў мяккае крэсла.

---

[1] Каляндарныя нататкі: А. Станкевіч. З Богам да Беларусі. 2008 г.; с. 850.

[2] Страфа з майго верша «Дох» (2006).

Зрэшты, ці не ўсё адно (аматар жывапісу ці не аматар!), галоўнае, што пачатковай мэты ён, падследны, здаецца, дасягнуў, таму сёння (на Новы год!), мяркуючы па ўсім, будзе не допыт, а нешта блізкае да гаворкі, магчыма нават з дамешкам дыпламатыі з абодвух бакоў.

Трэба думаць, Дох уважліва прачытаў ягоны праект беларускага каталіцкага біскупства, далажыў па камандзе, і там зрабілі памысныя высновы — словам, у апошні дзень 1944 года гутарка стане падобнай на абмеркаванне.

І гэта вельмі добра, што прачытаў менавіта ён, — з усіх іх найбольш адукаваны і з выгляду нешта чалавечае мае, хаця ў маладосці, пэўна, быў такім жа, як і ўсе яны...

Ці не пачынаў з таго, што каля цаглянага муру, перад тым як ціснуць на курок, завязваў рот асуджаным на расстрэл, каб яны перад смерцю не крычалі, а калі пайшоў канвеер, то паблізу расстрэльнага муру, заглушаючы галасы няшчасных, запускаў рухавік: бясконцым ахвярам завязваць раты — рукі адваляцца!

Здатнасць да катаўскай работы зазвычай і выводзіць у вялікія начальнікі, — ці не праўда?!

І здатнасць да правакацый — вялікіх і малых!

— Вашу дзейнасць фінансаваў і штаб Дзянікіна[1]? — аднойчы, нібыта мімаходзь, Дох укалоў бязглуздым пытаннем.

— Ніякіх кантактаў са штабам Дзянікіна я ніколі не меў!

— А ў пратаколах Беларускага навуковага таварыства адзначана, што ў 1922 годзе ў вас і ў Браніслава Тарашкевіча было на руках 10 000 рублёў дзянікінскіх папяровых грошай!

— Божа мой, якія гэта грошы?! Музейныя экспанаты! І тады, у 1922 годзе, мы з Тарашкевічам і перадалі іх у Беларускі музей, што і засведчана было ў адным з пратаколаў нашага навуковага таварыства!

— Аднак жа гэтыя экспанаты, — з яхіднасцю ўдакладняў Дох, — трапілі да вас у той час, калі Дзянікін наступаў на Маскву?! Дык як яны аказаліся ў вас?

---

[1] Антон Дзянікін (1872–1947) — расійскі генерал-лейтэнант, адзін з кіраўнікоў Белага руху, кіраваў Поўднем Расіі ў 1918–1920 гг.

— Я не магу прызнаць, што яны трапілі менавіта ў той час, бо не памятаю ўжо, калі дакладна трапілі, але сітуацыя даволі простая... Каталіцкія сем'і вярталіся з поўдня Расіі ў Вільню і ахвяравалі на касцёл дзянікінскія грошы, бо іншых не мелі...

Так ён, арыштаваны ксёндз, адказаў тады правакатару, які меў вялікія пагоны, аднак жа досыць...

Трэба сабрацца і з думкамі, і са словамі, а галоўнае — з духам, бо і гэты пакой, дзе на сцяне заместа выявы правадыра мастацкі твор, а на стале заместа пратакола чырвоная папка і спакуслівa залацеюць апельсіны, таксама — пекла.

Але як супакоіцца, калі гняце адсутнасць заўсёды неабходнага спакою?!

Пад балотным позіркам Доха надзея выжыць не павялічвалася — наадварот, мізарнела, страх узмацняўся, і душу апаноўвала расчараванне.

Хрысціянін не павінен расчароўвацца, але з дня арышту, і нават раней, адпала ахвота жыць, бо ў галаве смылела: трапіў у пастку назаўсёды!

Так, зараз пойдуць не проста пытанні, якія ўжо былі (...імя ...калі і дзе нарадзіўся ...дзе жывеш ...хто бацька і маці ...колькі ў іх было зямлі ...дзе вучыўся ...да якой партыі належаў ...у якіх выданнях друкаваў антысавецкія артыкулы...), — зараз пачнецца торг, і, даючы адказы, трэба трапіць у тон.

А сіл амаль нестае, і сатана ж ніколі не спіць, таму, каб не сесці макам, хочаш не хочаш, а неабходна патрапіць пад густ...

Ты і палітык, і царкоўны дзеяч, але найперш ты — летуценнік, нацыянальны фантазёр: у роднай гісторыі па-ранейшаму хочаш бачыць, як павінна быць, а не як было, і нават у сённяшнім сваім горкім існаванні спадзяешся іншы раз на тое, на што нельга спадзявацца.

Дарэчы, доўгія гады меў надзею, што ўсё складзецца, ды не склалася, а калі й склалася, то не зусім так, як хацелася, таму й застаецца пакуль адно, калі трапіў у кіпцюры, — будзь хітрэйшы за саму хітрасць...

Палякі хоць судзілі, гублялі час на выслухоўванне нейкіх там адвакатаў, а гэтыя знішчаюць без ніякага суда; праўда, могуць на апельсіны зазваць і вывесіць гракоў на сцяне...

На сумотным палатне, якое ў гэты момант з'яўлялася праўдзівым увасабленнем ягонага расчаравання, бліжэй былі паказаны непрыгожыя крывыя дрэвы (здаецца, бярозы), з невыразна-чорнымі несамавітымі на выгляд гнёздамі-кубламі і птушкамі (гракамі), якія таксама выглядалі несамавіта.

І тут падследнага ўсё адно як страпянула ўсяго:

«А гэта ж і ёсць яно, сапраўднае жыццё, і яно амаль заўсёды непрывабнае, таму на палатне й паказана бліжэй, наближана да чалавечых вачэй! А што ад вачэй адсунута? Прычым знарок! Адсунута царква...»

Дох тут жа прачытаў зрух яго душы, угадаў ягоныя думкі:

— Вы і раз, і два сумна паглядзелі на рэпрадукцыю з саўрасаўскай карціны...

— Я паглядзеў на царкву, — як зачараваны, падследны ўздыхнуў.

— Вось я і хачу сказаць пра царкву! — падхапіўшы патрэбнае яму слова, Дох пачаў, нібыта лектар. — У царкве ўвесь час гавораць аб тым, чаго ў жыцці няма, і толькі таму, што яго няма, гавораць і гавораць... Просяць: не забі, бо забіваюць штодня і штоночы... Заклікаюць: не крадзь, бо зноў жа крадуць і штодня, і штоночы... Галосяць: не сведчы хлусліва, бо навокал усе набожныя і ненабожныя — манюкі, кожны праведнік і няправеднік — хлус... Царква заўсёды вучыць, як трэба жыць, але вось бачыце...

Паказаў на карціну:

— ...мастак адсунуў царкву, змясціў яе на заднім плане, каб тым самым, напэўна, выдзеліць сваю патаемную думку: царква мае другарадную ролю ў жыцці чалавека, а мо і наогул не патрэбна, бо чалавек не хоча вучыцца і слухацца, а хоча жыць так, як жывецца...

Дох быў задаволены тым, што выклаў, і скончыў сваю імгненную лекцыю, строга трымаючы яе, як жывую істоту, у такой струне:

— А чалавек... А чалавек наогул убогі, як убогія на карціне дрэвы, гнёзды і птушкі... Зрэшты, яны хоць намаляваны, а чалавека на карціне зусім няма, што вельмі сімвалічна... І гэта добра, што яго няма...

«Каб ты спрах, старанны дзеяч Лубянкі! Як жа ты хітра ўсё разабраў!» — арыштаваны ажно сцяўся ўвесь, і мяккае крэсла здалося яму цвёрдым.

Апусціў на хвіліну вочы, гэтак схаваў кароткую злосць: не, ніяк не скажаш, не падумаеш нават, што ён — ніжні пільшчык, звычайны прапагандыст, высновы ж свае догмамі не абмяжоўвае...

Варухнуўшы густымі зоркамі на плячах, начытаны Дох і далей паказваў дасведчанасць у царкоўным жыцці; з яго скупых разважанняў не адкрыта, прыхавана, аднак даволі выяўна чулася: няхай сабе мастакі й адсоўваюць царкву на задні план, але гэтая інстытуцыя ўсё ж патрэбна...

«О, мастакі вінаватыя... У іх заўсёды нехта вінаваты... А самі... Па ўсёй зямлі столькі храмаў пусцілі ў паветра, столькі святароў знішчылі, а тут раптам — царква патрэбна...» — падследнага ажно ў пот кінула.

Выціраючы лоб рукавом і трохі счакаўшы, мякка прамовіў:

— Людзям патрэбна вера ў Бога...

— Вы кажаце: людзям патрэбна вера? — голас Доха бліснуў, як соль. — Адна толькі вера?!

— Яна адна, але вялікая, як само жыццё! — арыштаваны разумна насцярожыўся і выйшаў за грань рэлігійнай тэмы. — Напрыклад, нашы песняры верылі ў народ, у свой край і кожны верыў у самога сябе, а таксама ж і сваім мазалям...

— Для пратакольнай паўнаты трэба верыць і яшчэ ў нешта! — абыякава зірнуўшы на чырвоную папку, Дох наўмысна зрабіў паўзу, па-гаспадарску пазяхнуў і плюснуў адсутным поглядам. — Трэба верыць, скажам... Ну, хоць бы ў рэлігію Эйнштэйна[1]!

Ён умеў здзіўляць, — на мінулым допыце нечакана зайшоў у кабінет і спытаў пра евангелічнага пастара Вэсэля, які разам з кайзераўскім войскам у верасні 1915 года прыбыў у Вільню.

---

[1] Альберт Эйнштэйн (1879–1955) — нямецкі і амерыканскі фізік-тэарэтык, стваральнік тэорыі адноснасці спецыяльнай (1905) і агульнай (1916); лаўрэат Нобелеўскай прэміі (1921).

Падследны такога пастара не знаў і адказаў, што на могілках у Закрэце[1] нямецкія святары хавалі, праводзілі ў апошнюю дарогу сваіх забітых салдат, — магчыма, там чытаў малітвы і пастар Вэсэль.

«Магчыма...» — неяк зусім па-прасцецку згадзіўся Дох і тут жа выйшаў.

Калі дзверы зачыніліся, капітан, які вёў допыт, паясніў, што гэты пастар быў бацькам Хорста Вэсэля[2] — сябра Гімлера...

Так, Дох умеў здзіўляць, часам нават выклікаў прыхільнасць да сябе; мог, нібыта ўспамінаючы самае запаветнае, паведаміць, што яго хрысцілі ў папа, і змалку маці вадзіла яго маліцца ў царкву, у гімназіі ён вельмі добра вучыўся і па літаратуры, і па фізіцы, і што каб жыў у Польшчы, то не дарос бы да такіх чыноў, бо ведае: палякі не давалі праваслаўным працаваць на дзяржаўнай службе, а ў сталінскай Расіі ён прыхаваў сваю праваслаўнасць і займеў высокае званне.

А наогул жа, каб не рэвалюцыя, то яму ад бацькі ў спадчыну перайшла б фуражачная майстэрня...

І от жа, гэты ўдачлівы сын шапачніка, зноў здзівіў, агаласіўшы вестку пра нейкую там рэлігію Эйнштэйна.

— А што, ёсць і такая рэлігія?!

— Ну, чаму ж няма, ёсць... Рэлігія ад якой разнявольваецца душа...

Трохі збіты з тропу, але не трацячы рэштку спакойнасці, падследны памеркаваў, падумаў, ускінуў стомленае аблічча ўгару і ўдакладніў:

— Душа ўсё ж павінна супакойвацца, а не разнявольвацца...

— Так, няхай сабе й так! — па-дзіцячы проста такнуў Дох. — Тут галоўнае тое, што можна верыць у час і прастору!

— У якім сэнсе?!

— А ў тым, што яны паасобку не існуюць, бо час — гэта бачная прастора, а прастора — гэта нябачны, але адчувальны час!

«О-о, ды ты мяне заблытваеш...» — падследны ніяк не чакаў пачуць такое з вуснаў сталінскага служкі.

---

[1] Закрэт — парк у Вільні.

[2] Хорст Вэсэль (1907–1930) — нямецкі штурмавік, аўтар нацысцкага гімна.

Ягоная хітрасць, замешаная на слізкай гульні, палохала, таму трэба пільнавацца...

Зрэшты, ці варта настройвацца на нейкую яшчэ большую пільнасць, бо як толькі яны з’явіліся — з таго часу ён і пільнаваўся, як умеў, ды, як бачна, кепска пільнаваўся.

Там, за гэтым снежаньскім акном, на якім няма жалезных кратаў, пільнуецца ўся Вільня, увесь край, увесь прыгнечаны люд; пільнуецца кожны — і ў каго ёсць ежа, і каму бракуе грошай на кавалак хлеба; там, за акном, у кожнага забіраюць гвалтам спакой і ў любы момант могуць забраць жыццё.

Пільнуецца таксама зняважаная і скатаваная царква; яна яшчэ пакуль мае сілы шаптаць змучанаму кожнаму: «Будзь паслухмяны — і трапіш у рай...», а навокал у поўны голас з любога слупа вучаць яны: «Будзь паслухмяны — і трапіш у камунізм...»

А змучаны чалавек хоць і паслухмяны, а не верыць ні ў рай, ні ў камунізм, а толькі ў сваю хату...

У пакоі ўсталявалася на момант вострая цішыня, і хоць арыштаваны быў гатовы да галоўнага ў гаворцы — яно, тое галоўнае, не проста прагучала, а жахнула, як бліскавіца.

— А вы хітры, пан-ойча!

— Хітры?!

— Ды яшчэ які хітры! Вы ж вельмі своечасова склалі свой праект! — Дох паказаў на чырвоную папку.

— Своечасова?! — падследнаму закалола пад сэрцам.

— У Маскве якраз вырашаюцца вялікія рэлігійныя пытанні...

— На жаль, не маю акрэсленай інфармацыі аб тым...

— Не маеце інфармацыі?! — Дох нібыта ўсумніўся. — А вы неблагі дыпламат... Але добра, я вам скажу... Праз месяц пройдзе памесны сабор рускай праваслаўнай царквы, на якім выберуць патрыярха маскоўскага і ўсяе Русі!

— Я рады за праваслаўных братоў!

— А праваслаўныя браты, магчыма, парадуюцца і за вас?! — няпэўна абнадзеіў Дох.

Зусім трохі памаўчалі.

— Тое каталіцтва, якое было, заняпала. Касцёл трэба пераўтварыць. Ён павінен стаць на народны падмурак, таму хачу ў новым часе па-новаму служыць народу, — падследны вальней варухнуўся ў крэсле.

— Разам з намі хочаце, разам з уладай...

— Разам...

— Вы былі дэпутатам і ў польскім Сейме выступалі за тое, каб улада не ўмешвалася ў рэлігійнае жыццё! — Дох рагатнуў.

— Я не быў прыхільнікам той улады, а ў Сейме перш за ўсё адстойваў нацыянальныя правы свайго народа!

— Як палітык, вы ўхіляліся ад супрацоўніцтва з камуністамі... Чаму?

— Я сустракаўся з камуністамі, вёў з імі перамовы і ратаваў іх, калі тут былі немцы...

— Вы абачлівы, вы не верылі актывістам з КПЗБ, і, дарэчы, правільна рабілі... Вялікі Сталін зразумеў, што яны — слугі дэфензівы і авантурысты!

— Іхняе жаданне падняць паўстанне, каб далучыць Заходнюю Беларусь да БССР, сапраўды з'яўлялася чыстай авантурай! — ажывіўся арыштаваны.

— У 1917 годзе вы часта выступалі перад сялянамі і заклікалі іх не ўдзельнічаць у сацыялістычнай рэвалюцыі! — Дох лёгка пераскочыў на іншую тэму.

— Я заклікаў сялян не збівацца з правільнай дарогі. Я ўгаворваў іх не чыніць разбой і вучыў правільна ўспрымаць свабоду, — такі быў адказ.

— Зрэшты, гэта ўжо гісторыя, — тон Доха заставаўся памяркоўны. — А вось ваш праект — дзень сённяшні. Паперу вы напісалі талкова. Так, вам патрэбна ўласная дыяцэзія. Але якая далей, на вашу думку, мае быць тактыка?

— Трэба выклапатаць згоду Рымскага пасада!

— Гэта згода непатрэбна!

— Я ж каталіцкі святар...

Спахмурнеўшы, Дох звыклым жэстам разгарнуў чырвоную папку, крыху пашукаў у ёй і дастаў пашпарт:

— Я прачытаю вам, што ў гэтым дакуменце напісана... Пашпарт серыі 1-ТЭ, № 604171, выдадзены Адаму

Вікенцьевічу Станкевічу 22 траўня 1941 года 5-м Віленскім аддзяленнем міліцыі... Гэта ваш дакумент?

— Так, гэта мой пашпарт! Вашы людзі яго канфіскавалі, калі забіралі мяне! — падследны недаўменна ўзвысіў голас.

— Усе гады нямецкай акупацыі вы захоўвалі яго, і гэта вельмі добра! — Дох паклаў дакумент у папку. — Дык вось, перш за ўсё вы савецкі грамадзянін, а пасля ўжо каталіцкі святар!

— Але...

— А раз так, то цяпер замест Рыма ў вас Масква!

— Масква — Трэці Рым, — міжвольна сухім голасам, нібыта самому сабе, асуджана прамовіў падследчы.

— Можаце пакуль і гэтак жартаваць... Але не гэта галоўнае, а галоўнае тое, што ваш праект кіраўніцтву спадабаўся, кіраўніцтва прызнала вашу рацыю і мяркуе з часам закласці новы беларускі касцёл, але, зразумела, без удзелу Ватыкана... Гэта будзе народны касцёл!

«Касцёл незалежны ад Апостальскай сталіцы?! Нешта неверагоднае! Які ж гэта тады касцёл?! Усё адно што званіца без звона! Не, такога не павінна быць! З'ява немагчымая... Касцёл мусіць быць незалежны, але незалежны ад Масквы і Варшавы...» — так няшчасны арыштаваны падумаў, а збалелым голасам акрэсліў, што людзі не прызнаюць такі «народны» касцёл.

— Людзі ўсё прызнаюць, калі ім загадаюць! — катэгарычна заявіў Дох. — І вы станеце для іх новым духоўным кіраўніком і будзеце служыць у тым віленскім храме, у якім захочаце! І да вас пойдуць каталікі з усіх куткоў Беларусі, і служыць будзеце па-беларуску... Палякі ж не дазвалялі вашай мовы?

— Дазвалялі ў касцёле Святога Мікалая...

— А немцы?

— Дазвалялі больш...

— І вы супрацоўнічалі з немцамі?! — Дох пачаў нібыта зацягваць пятлю.

— Мая пастырская дзейнасць далёкая была і ад такога супрацоўніцтва, і ад нацысцкай ідэалогіі!

— Добра. На сёння хопіць ужо, нагаварыліся... Аднак жа хай і глухі пачуе: народнаму касцёлу непатрэбна блаславенне рымскага пераемніка апостала Пятра...

Дох біў як у бубен, і ад раптоўнай стомы ў падследнага з'явіліся матылі ў вачах, і на нейкі момант, як жаданне шчаслівага адпачынку, ва ўяўленні чамусьці паўстаў зімовы святочны кірмаш...

На гэтым ажыўленым стракатым базары коні, накрытыя каляровымі гунькамі, елі з торбаў авёс, а вясёлыя гандляркі ў белых цесных халатах, нацягнутых паверх паліто, прадавалі вянкі смачных абаранкаў.

А яшчэ тут можна было купіць і лубачныя карціны, і калыскі, і драўляных конікаў, і дзіцячыя вазкі на гумавым ходу; прадаваліся нават і нейкія галасістыя птушкі ў клетках...

Ён ачуўся, матылі з вачэй зніклі, гракі на сцяне зрабіліся нібыта большымі, а Дох, падводзячы ў гаворцы канчатковую рысу, схаваў у шуфляду чырвоную папку, а да яго пасунуў, камечачы белы абрус, вялікую крышталёвую вазу, поўную апельсінаў, — частуйся, арыштант!

З пакоя адпачынку стомлены вязень вынес вялізны круглы аранжавы апельсін, на хаду ў калідоры вымяркоўваючы: у іхні касцёл служыць не пойдзе, а там, у агульнай камеры, з гэтай рэдкай заморскай смакаты, канечне, выйдзе сем хлябоў.

18. БІЛЕТ НА ВОЛЮ, АБО ДАВЕДКА МІХЕЕВА

7 лютага 1945 года старшы лейтэнант Заварын[1] склаў пастанову аб спыненні крымінальнай справы і вызваленні Адама Станкевіча з турмы, бо:

«...конкретных фактов, изобличающих Станкевича в антисоветской деятельности в период немецкой оккупации добыть не представилось возможным...»[2]

Пастанову зацвердзіў Гузявічус[3].

А Заварын гэты, да слова сказаць, у ліку іншых два месяцы таму назад быў на Полацкай з ордарам на арышт, а 7 лютага, як бачым, выканаў ужо гуманны загад — склаў згаданую пастанову.

Тады ж, 7 лютага 1945 года, справу № 2661 спынілі[4], і праз тры дні, 10-га числа, Адама Станкевіча адпусцілі.

Чаму так адбылося?

Рэлігійнага пісьменніка, арыштаванага па артыкуле 58-10 (контррэвалюцыйная дзейнасць!)[5], які ў сваіх творах дапускаў антыбальшавіцкія высновы, ксяндза, які настройваў парафіян супраць камунізму — узнагародзілі свабодай!

---

[1] Старшы оперупаўнаважаны 2-га аддзялення 2-га аддзела НКДБ Літоўскай ССР.

[2] LYA, F. K - 1, ap. 58, b. P - 12505, s.b. (196), l. 24.

[3] У 1945 г. з'яўляўся народным камісарам дзяржаўнай бяспекі Літоўскай ССР.

[4] LYA, F. K - 1, ap. 58, b. P - 12505, b.b., l. 7 ap. (Даведка 1-га Спецаддзела МУС Літоўскай ССР ад 8 ліпеня 1949 г. за подпісам начальніка 1-га аддзялення 1-га аддзела МУС ЛССР Качэргіна). Фактычна справа № 2661 скончана 8 лютага 1945 г, а 16 чэрвеня 1947 г. здадзена ў архіў за нумарам 3001/3 — LYA, F. K - 1, ap. 58, b. P - 12505, b.b., l. 143.

[5] Артыкул Крымінальнага кодэкса РСФСР.

Дзіўна...

П. Мядзёлка пісала, што за Адама Станкевіча «...заступілася жыдоўскае грамадства, засведчыўшы, што ў часе нямецкай акупацыі кс. Адам хаваў у сябе жыдоўскіх жанчын і дзяцей. Пасля камсамольская арганізацыя...»[1]

Пра заступніцтва габрэйскага грамадства згадка будзе наперадзе, а пакуль скажу пра заступніцтва перадавой моладзі.

Так, ёсць версія, што дапамаглі камсамольцы (мелі, відаць, уплыў на віленскае НКДБ); камсамольцам у 1941 годзе Адам Станкевіч даў ратунак, пра гэта (памятаем!) расказала Максіму Танку жонка Валянціна Таўлая Кіра.

І ў сваіх паказаннях айцец Адам сведчыў (таксама памятаем!), што ў канцы 1941 года ў Ашмянах ён заступіўся за юнакоў, якіх немцы збіраліся расстраляць; сярод тых юнакоў і былі два камсамольцы[2].

Не ведаю, ці падтрымліваў гэту версію Уладзімір Конан[3] і ці наогул быў з ёю знаёмы, але ён падаў такую здагадку: бальшавікі «...павінны былі лічыцца з літоўскай адміністрацыяй горада (Вільні. — *Л. Д.-М.*)...»[4], таму і выпусцілі святара з турмы.

Тое, што літоўцы вельмі шанавалі нашага ксяндза, факт вядомы, і, здаецца, самае змястоўнае таму сведчанне — паказанні памочніка віленскага мітрапаліта біскупа М. Рэйніса.

5 студзеня 1945 года яго ў якасці пакуль яшчэ сведкі дапытаў маёр дзяржбяспекі Тодэсас[5].

М. Рэйніс паведаміў:

«...ксендз Станкевич всегда стоял ближе к литовскому, чем к польскому духовенству... Станкевич... при польской власти... высказывался... что Вильнюсский край должен принадлежать Литве. Станкевич, как ксендз, всегда вел себя сдержанно и корректно, и пользовался уважением моим и других литовских ксендзов за свое необычайное трудолюбие и то, что он, не-

---

[1] П. Мядзёлка. Сцежкамі жыцця. 2018 г.; с. 466.

[2] LYA, F. K - 1, ap. 58, b. P - 12505, b.b., l. 186.

[3] Уладзімір Конан (1934–2011) — беларускі філосаф, гісторык, літаратурны крытык, лаўрэат Дзяржаўнай прэміі БССР (1984).

[4] А. Станкевіч. Выбранае. 2008 г.; с. 19.

[5] Намеснік начальніка 2-га аддзела НКДБ ЛССР.

смотря на преследования польских властей, всегда проводил свою белорусскую национальную линию...»[1]

Тады, у студзені 1945-га, М. Рэйніса адпусцілі — узялі ў чэрвені 1947-га; даведаўшыся пра гэта, Адам Станкевіч пакінуў патаемны запіс:

«21.VI <...> арыштаваны арцыбіскуп М. Рэйніс. Занадта выдатная пад кожным углядам асоба, каб камуністы ды пакінулі яго на волі. Усе верныя Віленскай дыяцэзіі, бяз розьніцы народнасьці, душой зь ім...»[2]

Дарэчы, у красавіку 1949 года Адама Станкевіча абвінавачвалі і ў тым, што пры немцах ён чытаў у касцёле антысавецкія пастарскія пасланні біскупа М. Рэйніса!

Пад ціскам зняволены даводзіў, што проста выконваў біскупаў наказ — заклікаў у касцёле вернікаў маліцца за людзей, якія загінулі ў змаганні супраць **бязбожнага бальшавізму**, а пасланняў (саміх тэкстаў) не чытаў, бо не атрымліваў іх[3].

Зноў жа адзначу: словазлучэнне «бязбожны бальшавізм», якое з'явілася ў пратаколе, — відавочны след чэкісцкай рэдактуры.

Мусіць жа, пра мужнага літоўца М. Рэйніса, які спрыяў беларусам, добра ставіўся да нашай мовы, гаворка павінна быць шырэйшай, але гаворка тая — тэма для іншага твора, таму напастатку скажу: у кастрычніку 1944 года насуперак мітрапаліту Ялбжыкоўскаму М. Рэйніс высвяціў на ксяндза Уладзіслава Чарняўскага[4] — выхаванца Друйскага кляштара марыянаў...

Але хто ж усё-ткі дапамог айцу А. Станкевічу пакінуць катоўню ў лютым 1945-га?

Ашмянскія юнакі?!

Літоўская адміністрацыя Вільні?!

---

[1] LYA, F. K - 1, ap. 58, b. P - 12505, b.b., l.l. 204 ap, 205.

[2] Каляндарныя нататкі: А. Станкевіч. З Богам да Беларусі. 2008 г.; сс. 859, 860.

[3] LYA, F. K - 1, ap. 58, b. P - 12505, b.b., l. 35 (пратакол допыту ад 28 красавіка 1949 г.; допыт вёў капітан дзяржбяспекі Трубачыстаў).

[4] Уладзіслаў Чарняўскі (1916–2001) — беларускі каталіцкі святар, пра адраджэнскую дзейнасць якога ўпершыню я пачуў ад Міхала Дубянецкага.

Уплывовыя габрэі?!

Сапраўды, пры немцах Адам Станкевіч даваў ратунак няшчасным, на чыім адзенні жаўцела шасціканцовая зорка...

А мо яшчэ нешта паспрыяла, дапамагло вярнуцца па віленскіх драўляных тратуарах на Полацкую?!

Можна ўявіць, як ішоў-хістаўся нядаўні вязень дадому, і яму, страшэнна змардаванаму, на хвіліну здавалася, што жыве не ў Вільні, а нібыта за Вільняй, а праўдзівей — паміж прыкрымі думкамі і неспакоем, невыразным спадзяваннем і роспаччу.

Так, хрысціянская душа не павінна кідацца ў роспач, аднак пасля таго, што сталася, а галоўнае — перад заўтрашняй няпэўнасцю і хрысціянская душа магла б спытацца ў самой сябе: «А мо варта сысці?»

Зрэшты, не, смерці не трэба дапамагаць — хай сама робіць сваю работу, як і ўсё астатняе хай робіць, чаго не могуць людзі, а можа толькі час...

«Сов. секретно[1].

Справка

Агент «Белорус»[2] — Станкевич Адам Викентьевич, 1891 года рождения[3] завербован в январе 1945 года на[4] компрометирующих материалах, как один из организаторов и руководителей белорусского буржуазно националистического движения, направленного на отторжение Белоруссии от Советского Союза и создания «независимого» буржуазного белорусского государства.

За время работы с органами МГБ Лит. ССР с января 1945 года по апрель 1949 года агент «Белорусс»[5] показал

---

[1] Словы падкрэслены машынапісным спосабам.

[2] Напісанне з адным «с».

[3] Гісторык Анатоль Сідарэвіч удакладніў: Адам Станкевіч нарадзіўся паводле юліянскага календара 24 снежня 1891 г., а паводле новага стылю — 5 студзеня 1892 г.

[4] Словы «…завербован в январе 1945 года на…» падкрэслены ад рукі блакітным атрамантам.

[5] Напісанне з двума «с».

себя с отрицательной[1] стороны. Располагая обширными связями среди белорусской интеллигенции, а так же польского и литовского католического духовенства, материалов заслуживающего[2] оперативного внимания не давал, вел себя неискренне, двурушничал, от выполнения конкретных заданий по выявлению вражеского элемента из среды католического духовенства отказывался. Кроме того саморасшифровался перед Управляющим Вильнюсской епархии и другими служителями курии.

Зам. начальника 1-го отд-я отд. «О» МГБ ЛССР ст. лейтенант Михеев.

6.07.1949 г.»[3]

Вось такая надрукаваная на машынцы, але з датаю ад рукі, характарыстыка; выходзіць, каб вырвацца з катоўні, вязень пайшоў на кампраміс — прынамсі, так можна падумаць, прачытаўшы гэту міхееўскую даведку.

І калі вязень так зрабіў, то і добра, што так зрабіў!

У адным дакументальным фільме чылійскі святар прызнаўся: пасля 11 верасня 1973 года ці не ўсе чылійскія ксяндзы рабілі тое, што ім загадвала дзяржава, бо адчувалі каля скроні піначэтаўскі пісталет.

І хто можа асудзіць за гэта чылійскіх ксяндзоў?

Мабыць, той, хто сам не быў пад пісталетам...

Наогул жа сакрэтным супрацоўнікам можа лічыцца толькі суб'ект, які па сваёй (!) волі захацеў стаць сакрэтным супрацоўнікам!

А ў тым выпадку, калі чалавека гвалтам вярбуюць, сілком цягнуць у бруд і пры гэтым выкручваюць рукі, пагражаюць жыццю, то, мяркую, сам Бог дазволіць такому чалавеку «згадзіцца» на так званую тайную работу, каб толькі аддаліць сваю смерць...

---

[1] Словы «…За время работы с органами МГБ Лит. ССР с января 1945 года по апрель 1949 года агент “Белорусс” показал себя с отрицательной…» — падкрэслены ад рукі блакітным атрамантам.

[2] Відавочна трэба: «…заслуживающих…»

[3] LYA, F. K - 1, ap. 58, b. P - 12505, b.b., l. 225 — 1.

Аднак жа нехта скажа: «Не варта друкаваць такія дакументы!»

А мо і сапраўды не варта?

Даследчыкі часта апынаюцца на раздарожжы.

Скажам, гісторыкі А. Валахановіч і У. Міхнюк падрыхтавалі да друку аўтабіяграфію Б. Тарашкевіча і задумаліся:

«...Мы доўга разважалі: публікаваць яе без купюр ці ўрыўкамі?

Адзін з навукоўцаў, якога мы пазнаёмілі з жыццяпісам Б. Тарашкевіча, заявіў так:

— Публікаваць не трэба. Ён не ў лепшым святле паказвае аўтара першай “Беларускай граматыкі для школ”...»[1]

А праблема тут вядомая: у снежні 1933 года лубянская інквізіцыя загадала Б. Тарашкевічу напісаць аўтабіяграфію, асобныя абзацы якой, выснова, а найперш палітычныя характарыстыкі знакамітых беларусаў накрэслены пад дыктоўку.

Неўзабаве гэтыя матэрыялы інквізітары скарысталі для сваіх паклёпніцкіх выдумак і смяротных выракаў.

А. Валахановіч і У. Міхнюк урэшце правільна пастанавілі: жыццяпіс друкаваць трэба без ніякіх скарачэнняў, бо «...Б. Тарашкевіч, апынуўшыся па сутнасці ў духоўным і фізічным палоне, не мог не прыняць жорсткія і ультыматыўныя правілы палітычнай гульні...»[2]

А мо папера Міхеева — ліпа, фабрыкацыя, наўмысна падкінутая ў справу?

Уласнаручнай падпіскі ж айца Адама (згоды на супрацоўніцтва) ці яе копіі я не знайшоў...

Зрэшты, калі нават і не фабрыкацыя, то чалавек, які заўсёды высока трымаў галаву, меў права на такі рызыкоўны ход; яму навязалі небяспечную дамову, і ён (усё ж такі палітык!) прыняў яе, каб займець жаданую свабоду для сваёй працы.

Скажаце: змовіўся з д’яблам!

---

[1] А. Валахановіч, У. Міхнюк. Споведзь у надзеі застацца жывым. Аўтабіяграфія Браніслава Тарашкевіча. Мінск. БелНДІДАС. 1999 г.; сс. 9, 10.

[2] Тамсама, с. 10.

Але, аказваецца, можна «змовіцца» з д’яблам і захаваць душу, застацца чалавекам, не прадаць ні людзей, ні ўласных ідэй, каб урэшце супакоена прамовіць: анічуць я ім не пасадзейнічаў, анічым я ім не паспрыяў!

Падпіска ж у тых пякельных умовах — гэта адзіны білет на волю, а выйшаўшы на волю, можна і не супрацоўнічаць!

І Бог даў сілу — больш за чатыры гады замазваць вочы сатане!

І тут я магу сцвердзіць: святар Адам Станкевіч ступіў на шлях інжынера Адольфа Клімовіча, якому ў гэтым сэнсе Бог даў не чатыры гады, а значна больш часу...

Даведка ж Міхеева, дарэчы, найлепшая ацэнка героя маёй аповесці:

«...показал себя с отрицательной стороны ...от выполнения конкретных заданий... отказывался... саморасшифровался перед Управляющим Вильнюсской епархии и другими служителями курии...»

Словам, беларускі грамадзянін перамог і пасмяяўся з апрычнікаў, пакінуў іх у дурнях, а такое не даруецца, таму даведка Міхеева — гэта яшчэ і пашпарт смерці!

Так, сапраўды: жыццё — плата за высокую мэту...

19. ЯЗЭП ГЕРМАНОВІЧ. КОПІІ ПРАТАКОЛАЎ ДОПЫТУ З ДАЛЁКАЙ ЧЫТЫ

Такое не даруецца, гэта праўда, і няўхільная кара тут адна — другі арышт у красавіку 1949-га.

Да помслівай акцыі рыхтаваліся некалькі месяцаў, прычым не толькі ў Вільні.

У далёкай забайкальскай Чыце маёр Іваноў[1] выбіваў паказанні на айца Адама з працаўніка Харбінскай каталіцкай місіі ксяндза Язэпа Германовіча.

Тры друкаваныя копіі пратаколаў допыту Я. Германовіча падшыты ў справу А. Станкевіча (у Вільню іх пераслалі з Забайкалля!); падшыта і яшчэ адна копія пратакола допыту ад 10 лютага 1949 года[2], але імя айца Адама тут не згадваецца.

У той дзень, 10 лютага, маёра Іванова цікавілі больш агульныя пытанні — скажам, колькі разоў, калі і з якою мэтаю Я. Германовіч наведваў Рым, як дзейнічае папская калегія «Русікум»[3], хто з’яўляецца яе рэктарам, з якіх асоб складаецца адміністрацыя і хто вучыцца ў «Русікуме»...

Але трэ паясніць, як Я. Германовіч апынуўся ў Чыце.

22 снежня 1948 года ён, кіраўнік Харбінскага ліцэя святога Мікалая, у ліку іншых рэлігійных дзеячаў быў гвалтоўна кітайскімі камуністамі вывезены ў мёрзлым вагоне на памеж-

---

[1] Гэты тып меў падвойнае прозвішча — Іваноў-Міхайлаў і з’яўляўся намеснікам начальніка следчага аддзела ўпраўлення МДБ па Чыцінскай вобласці.

[2] LYA, F. K - 1, ap. 58, b. P - 12505, b.b., l. l., 128, 129, 130.

[3] Каталіцкая навучальная ўстанова ў Рыме, якая рыхтуе святароў усходняй традыцыі.

ную станцыю і перададзены саветам, — узнікла следчая справа № 2788 па абвінавачанні Цікоты, Германовіча ды іншых...

У кнізе «Кітай, Сібір, Масква» Я. Германовіч (ужо як пісьменнік Вінцук Адважны) апісаў маёра Іванова: «...чырвоны быў наскрозь — і целам, і духам, і здаравенны, як буржуйскі бык...»

Дык вось, гэтага чыцінскага плебея, вядома ж, па ўказцы зверху, надта ж цікавіла асоба Адама Станкевіча.

Дапытваючы, маёр Іваноў умеў з людзей выцягваць жылы, і кожны з няшчасных, марнеючы ў такім становішчы, усведамляў: ягонае цяперашняе жыццё — ад калюгі да яругі!

Магчыма, у чыцінскай яме ксёндз Я. Германовіч успамінаў, як яны разам з Адамам Станкевічам вучыліся, а мог згадаць і аб тым, як 5 чэрвеня 1937 года па чарзе прамаўлялі да пілігрымаў у Віленскай кальварыі, а мо проста думаў: калі б яго, гімназічнага выкладчыка латыні і святара Я. Германовіча, перад вайной не выселілі з Друі, то ён апынуўся б на зэдлі, прыкручаным да падлогі, перад такім Івановым-Міхайлавым значна раней!

20 студзеня 1949 года у пратакол упісана: рэдактар «Хрысціянскай думкі»[1] Адам Станкевіч у 1932 годзе даручыў місіянеру Я. Германовічу даслаць з Маньчжурыі для друку вандроўныя нататкі пра Савецкі Саюз; доўгая ж дарога апошняга ў Харбін ляжала праз тэрыторыю СССР[2], таму часу было дастаткова, каб уважліва прыгледзецца (няхай сабе і з вагоннага акна) да нязвыклага жыцця.

Калі верыць надрукаванаму ў пратаколе: Я. Германовіч даслаў толькі два матэрыялы — 1). Праводзіны з Вільні; 2). Пераезд савецкай мяжы; надалей адмовіўся дасылаць артыкулы пра СССР, а таксама і пра Маньчжурыю, бо лічыў, што тут неабходна закранаць палітыку, а яму, святару, гэтага рабіць не хацелася[3].

[1] «Хрысціянская думка» — віленскі беларускі часопіс, выдаваўся з 1928 па 1939 г.; адстойваў нацыянальныя каштоўнасці, выступаў супраць паланізацыі.

[2] LYA, F. K - 1, ap. 58, b. P - 12505, b.b., l. 122.

[3] Тамсама, l. 123.

Згадка пра СССР падкрэслена ў дакуменце чорным алоўкам — крэслілі, відавочна, віленскія адмыслоўцы.

А самога Я. Германовіча маёр абвінавачваў, лавіў на тым блізкім, што ляжала пад ягонай чэкісцкай лавай, — маўляў, сваіх ліцэістаў вы настройвалі супраць бальшавікоў!

Абвінавачаны мусіў быў адхрышчвацца — не, я не настройваў ліцэістаў супраць, а проста ў сваіх казаннях, як чалавек залежны, мусіў быў выконваць загады Святога Пасада, паводле якіх бальшавікі з'яўляюцца душыцелямі царквы.

Трэба думаць, маёр Іваноў прагнуў большага, таму 28 студзеня 1949 года ён махануў аглобляй: вы, абвінавачаны, атрымлівалі ад Адама Станкевіча шпіёнскія заданні[1]!

Я. Германовіч рашуча адкінуў пачутае і, пэўна ж, далей гаварыў у тым сэнсе, што ягоны сябар з тых нацыянальных падзвіжнікаў і палітычных дзеячаў, якія не баяцца называць сябе свядомымі беларусамі.

У выніку ў пратаколе з'явіўся запіс, таксама ж падкрэслены чорным алоўкам: «...Ксендз Станкевич по своим политическим убеждениям... белорусский националист...»[2]

Дарэчы, Я. Германовіча абвінавачвалі ў дапамозе міжнароднай буржуазіі, у падрыхтоўцы контррэвалюцыйных злачынстваў, а найперш — у шпіянажы!

І дзе было браць сілы, каб выцерпець усё?

У малітве хіба ды беларускай мове...

17 лютага 1949 года Іваноў дапытваўся (ці ўдаваў, што дапытваецца!) пра палітычную, а найбольш пра антысавецкую дзейнасць айца Адама; зрэшты, і без Я. Германовіча Іваноў ведаў, што трэба занатаваць: Адам Станкевіч імкнуўся заснаваць незалежную (вядома, гэта слова ўзята ў двукоссе!) буржуазна-дэмакратычную дзяржаву[3].

І вось, атрымаўшы такую «грунтоўную» падтрымку з Чыты, засведчанную малодшым лейтэнантам Паповай[4], віленскія пацукі вылезлі з нары...

---

[1] LYA, F. K - 1, ap. 58, b. P - 12505, b.b., l. 126.

[2] Тамсама, l. 127.

[3] Тамсама, l. 132.

[4] Сакратарка следчага аддзела ўпраўлення МДБ па Чыцінскай вобласці.

20. ДРУГІ АРЫШТ.
СЛЕДЧАЯ СПРАВА № 15896

Тэрор, замах на чалавечае жыццё, часты вынік якога смерць, — вось асноўнае ў іхняй палітыцы.

Яны запалохвалі выклікамі на «бяседы»; яны вербавалі, наганялі страх арыштам, вобыскам, бясконцымі допытамі, шантажом, катаваннямі, турмой, высылкай, этапам, канцлагерам.

А калі чалавек, які быў у іх на падазрэнні, яшчэ знаходзіўся на волі, то за ім сачылі ці не штодня.

Скажам, і 3 красавіка 1947 года, прагнучы трапіць на след інжынера А. Клімовіча, не спускалі з вачэй ягоную жонку, якую ў сваіх рэляцыях называлі мянушкай — «Лиса».

У гэты дзень за «Лисой» віжавалі каля віленскай крамы «Рута» на Антокальскай вуліцы, у касцёле Пятра і Паўла, на вуліцах Папоўскай і Русу, а таксама на беразе Вяллі.

Дапільнавалі (не маглі не дапільнаваць!), што «Лиса» ў другой палове дня бачылася з нейкай «Знакомой» (зноў жа іхняя мянушка).

У рапарце, дарэчы, адзначана: «Знакомая» жыве па адрасе: вуліца Полацкая, 9-4.

Апісаныя прыкметы і пазначаны ўзрост названай жанчыны (47–50 гадоў), а найперш адрас — без ніякага сумнення гавораць: «Знакомая» — гэта Марыя Шутовіч.

Трэба думаць, што дзеля нейкай пільнай справы Адам Станкевіч папрасіў сваю ахмістрыню сустрэцца з жонкай А. Клімовіча, — мо нешта на словах (ці нават пісьмова) хацеў перадаць інжынеру, які ў той час хаваўся паблізу Вільні.

Але скрозь і скрозь — яны, утаіцца ад іх было амаль немагчыма, і спадарыня Марыя таксама папалася ім на вочы!

Хіба ўтоішся ад благіх вачэй?!

Так паволі і надышла новая хмара, закрыла неба, — выканаўцам нечалавечнай палітыкі зноў прырупіла, а каму прырупіць, то, як у прымаўцы, той вочы пралупіць...

16 сакавіка 1949 года з’явілася надрукаваная на машынцы пастанова на арышт Адама Станкевіча[1] — плён працы лейтэнанта Бушуева; на тытуле пастановы і яе адвароце чарнеюць званні, прозвішчы, пасады — падпалкоўнік Мартавічус[2], пракурор Літоўскай ССР Бахараў[3], сам «аўтар» дакумента Бушуеў, падпалкоўнік Шляпнікаў[4], палкоўнік Салаід[5].

Так, пастанова складзена 16 сакавіка (на тым асобніку, які маю, лічба 16 упісана сінім атрамантам ад рукі); дата ж пракурорскай санкцыі, накрэмзаная чырвоным алоўкам, незразумелая, але яна (11.04.1949!) добра чытаецца на ордары на арышт[6].

Згаданыя функцыянеры пачалі капаць дол айцу Адаму; крыху пазней з’явіліся новыя грабары і далакопы.

5 красавіка 1949 года Бушуеў склаў яшчэ адзін друкаваны «твор» — пастанову аб вызначэнні меры стрымання[7], паводле якой Адама Станкевіча, каб не пазбег следства і суда, неабходна пасадзіць за краты[8].

Лідар беларускай хадэцыі падазраваўся ў злачынствах, якія былі прапісаны ў артыкуле 58-4 (...дапамога міжнароднай буржуазіі... дзейнасць супраць Саюза ССР...)[9].

На тытуле дакумента свае візы тлустым чырвоным алоўкам пакінулі Мартавічус і Бахараў, а на адвароце пануе блакітнае чарніла — подпіс Бушуева, за Салаіда распісаўся яго намеснік Захараў, невядома хто падмахнуў за Шляпнікава, а ў са-

---

[1] LYA, F. K - 1, ap. 58, b. P - 12505, s.b., (196), l. 2.

[2] Намеснік міністра дзяржбяспекі ЛССР. Подпісу Мартавічуса на пастанове няма — прынамсі, на тым паасобніку, які маю.

[3] Дзяржаўны раднік юстыцыі 3-га класа. Гэты чыноўнік пакінуў на пастанове подпіс чырвоным алоўкам.

[4] Начальнік аддзела «О» МДБ ЛССР. За Шляпнікава на адвароце пастановы сінім атрамантам распісаўся нейкі іншы чын.

[5] Начальнік следчай часткі МДБ ЛССР. Ягонага подпісу няма.

[6] LYA, F. K - 1, ap. 58, b. P - 12505, b.b., l. 4.

[7] Тамсама, l. 3.

[8] Тамсама, l. 3 ap.

[9] Артыкул Крымінальнага кодэкса РСФСР.

мым нізе (у дзень арышту!) бачны святароў змушаны подпіс, ягоная рука...

6 ліпеня 1949 года маёр Пырыкаў на першай рукапіснай старонцы следчай справы № 15896 паведамляў: Адам Станкевіч арыштаваны 13 красавіка 1949 года і знаходзіцца пад вартай ва ўнутранай турме дзяржбяспекі Літвы[1].

А за два дні да арышту, 11-га чысла, на бланку, надрукаваным па-літоўску і па-руску, узнік ордар на арышт і вобыск № 121[2], на якім чырванеюць подпісы Мартавічуса і нейкага начальніка пятага аддзела МДБ ЛССР.

12 красавіка 1949 года падпалкоўнік Чаўнакоў[3] прыпісаў яшчэ не арыштаванага ксяндза за сваім 1-м аддзелам, за следчага паставіў капітана Трубачыстава і даручыў падпалкоўніку Грышыну[4] завесці на ксяндза новую следчую справу[5], і яна з'явілася пад нумарам, які вышэй ужо называўся, — 15896.

Калгасы ў СССР працавалі дрэнна, затое карныя органы — выдатна!

З ордарам на Полацкую з'явіўся лейтэнант Бушуеў і на адвароце згаданага прадпісання прымусіў змучанага святара па-руску накрэсліць: «Настоящий ордер мне об'явлен[6]. 13 апреля 1949. Ад. Станкевич»[7].

Крывы, няўпэўнены, дрогкі, балючы, нервовы почырк паказвае — гаспадару кватэры гэтыя каменныя словы даліся вельмі цяжка.

---

[1] LYA, F. K - 1, ap. 58, b. P - 12505, b.b., l. 1. Спіс абвінавачаных, якія маюць дачыненне да следчай справы № 15896. У гэтым спісе пад лічбаю 1 пазначана толькі адно імя — Станкевіч Адам Вікенцьевіч.

[2] LYA, F. K - 1, ap. 58, b. P - 12505, b.b., l. 4.

[3] Начальнік 1-га аддзела следчай часткі дзяржбяспекі ЛССР.

[4] Начальнік аддзела «А» МДБ ЛССР.

[5] LYA, F. K - 1, ap. 58, b. P - 12505, s.b., (196), l. 1.

[6] Слова напісана праз апостраф.

[7] LYA, F. K - 1, ap. 58, b. P - 12505, b.b., l. 4 ap.

21. ДА СПРАВЫ № 15896 ДАЛУЧАНА СПРАВА № 2661

Пачалося так званае следства, на працягу адзінаццаці тыдняў цягліся допыты — першы 15 красавіка, апошні 5 ліпеня, а ўсяго было трынаццаць выклікаў з турэмнай камеры — вечаровых, начных, дзённых.

У сваім 116-м пакоі капітан Трубачыстаў правёў першыя сем допытаў, а тады яго памянялі; мусіць, забралі на нейкую іншую работу, ці ён асабліва не выказваў следчыцкі спрыт (але, здаецца, выказваў), або змарыўся бедны да пары (што малаверагодна), ці наогул працэдура была такая: тасаваць следчых пасярэдзіне следства, — словам, 27 чэрвеня 1949 года заместа капітана Трубачыстава паставілі маёра Пырыкава.

Зрэшты, капітан ці маёр — гэта нічога не мяняла, розніцы ніякай; яны, вядома ж, адзін другога варты, таму арыштаваны і ў пачатку следства, і ў канцы яго пільнаваўся вельмі.

Пра свае «грахі» перад ленінскай дзяржавай трэ было па новым крузе нешта казаць, і, збываючы цяжкі клопат, айцец Адам гаварыў прыкладна тое, што гаварыў на допытах у 1944 годзе, а таму ж Трубачыставу, мусіць жа, важна было зноў даведацца аб тым, аб чым ён ужо ведаў з пратаколаў пяцігадовай даўнасці: абвінавачаны кіраваў БХД, узначальваў антысавецкую газету «Крыніца», імкнуўся будаваць незалежную буржуазную Беларусь, ну і г. д.

А з новых звестак Трубачыстаў пытаўся пра ўсё таго ж ненавіснага біскупа Рэйніса, чые пасланні пры немцах ксёндз Адам, як мы ўжо добра запомнілі, чытаў сваім вернікам, хаця ксёндз (памятаем!) настойваў на тым, што не атрымліваў ніякіх пасланняў, а проста пераказваў у касцёле вусныя загады біскупа.

Следчы распытваў і пра часопіс «Хрысціянская думка», капітана цікавіла, хто ўдзельнічаў у рабоце часопіса; у выніку прагучалі імёны: Вінцэнт Гадлеўскі, Язэп Германовіч, Віктар Шутовіч[1], Янка Тарасевіч[2], Фабіян Абрантовіч[3].

Адсюль і вынікла д'ябальскае пытанне:

«...Кто из названных Вами лиц писал в журнал "Хрысціянская думка" статьи антисоветского содержания и какие именно?..»[4]

Адам Станкевіч адказаў бездакорна:

«...Насколько я помню, кроме меня, никто не писал в журнал "Хрысціянская думка" статей антисоветского содержания...»[5]

Дарэчы кажучы, і ў 1949 годзе не называў людзей, якія знаходзіліся на волі, а змушана згадваў толькі тых, каго «можна» было згадваць — перш за ўсё нежывых і тых, хто знаходзіўся ў бяспецы, за мяжой.

Таму і прагучалі гэтыя імёны, бо В. Гадлеўскага замардавалі немцы, пра Ф. Абрантовіча разышлася горкая чутка, што ён яшчэ восенню 1939-га, як толькі вярнуўся з Маньчжурыі, быў знішчаны саветамі; Я. Тарасевіч жыў у эміграцыі, В. Шутовіч у 1945-м атрымаў ад Сталіна дзесяць гадоў турмы.

Айцец Адам звяртаўся да савецкага ўрада, прасіў даць свабоду ксяндзу В. Шутовічу, але ўсё марна.

А што да Я. Германовіча, то Адам Станкевіч быў упэўнены: ён служыць у Кітаі!

---

[1] Віктар Шутовіч (1890–1960) — беларускі каталіцкі святар, публіцыст, быў цкаваны палякамі за беларускую мову; у 1944–1945 гг. служыў у Чырвоным касцёле (Мінск), быў асуджаны бальшавікамі на дзесяць гадоў зняволення: з 1956 г. жыў у Барысаве.

[2] Янка Тарасевіч (1892–1978) — беларускі рэлігійны і грамадскі дзеяч, скончыў Фрыбургскі каталіцкі ўніверсітэт. Памёр у ЗША.

[3] Фабіян Абрантовіч (1884–1946) — беларускі рэлігійны і культурны дзеяч, вучыўся ў каталіцкім універсітэце ў Лёвене, доктар філасофіі, магістр тэалогіі, місіянер, кіраваў каталіцкай епархіяй усходняга абраду. Замардаваны ў Бутырках.

[4] LYA, F. K - 1, ap. 58, b. P - 12505, b.b., l. 27.

[5] Тамсама, l. 27.

Вядома ж, не мог ведаць, што ягоны сябар пакутуе ўжо ў Чыцінскай катоўні!

Зрэшты, яго, Язэпа Германовіча, абараняў як мог — скажам, 2 ліпеня 1949 года заявіў маёру Пырыкаву, што артыкулы Я. Германовіча не былі накіраваны супраць бальшавікоў[1].

28 красавіка 1949 года Трубачыстаў прад'явіў святару пастанову абвінавачвання[2], вынятка з гэтага дакумента прыводзілася ў 8-м раздзеле «Пры немцах».

Адам Станкевіч нёс кару паводле ўсё тых жа артыкулаў 58-4 і 58-10 усё таго ж Крымінальнага кодэкса РСФСР.

Перад самай справядлівай краінай у свеце, мяркую, нават і перад самім маўзалеем Леніна, вялікі беларус быў вінаваты ў тым, што належаў да партыі БХД, марыў пра сваю дзяржаву, узбагачаў родную журналістыку выданнямі «Крыніца» і «Хрысціянская думка» і г. д.

На пастанове абвінавачання сінее «згода» капітана Галіцына[3] і падпалкоўніка Чаўнакова, а зацвердзіў дакумент сам Салаід.

Калі зняволенаму прачыталі гэту паперыну, то, усё яшчэ маючы надзею выжыць, ён прамовіў (тут паўней паверу пратаколу):

«...Виновным себя... признаю в том, что я с 1925 года был идеологом и руководителем белорусской буржуазно[й] националистической партии "Белорусских христианских демократов" и по 1928 год, и в этот период вел борьбу за отторжение Белоруссии от Советского Союза за создание белорусского независимого буржуазного государства...»[4]

Гэта амаль паўтор адказу, які прагучаў 20 снежня 1944 года, пра што гаварылася ў 16-м раздзеле «Тры пратаколы».

І спадзяванне ў вязня магло быць такое: «Тады памагло, а раптам і сёння дапаможа?»

---

[1] LYA, F. K - 1, ap. 58, b. P - 12505, b.b., l. 108.

[2] Тамсама, l. 32.

[3] Начальнік 1-га аддзялення 1-га аддзела следчай часткі МДБ ЛССР.

[4] LYA, F. K - 1, ap. 58, b. P - 12505, b.b., l. 34. Пратакол допыту абвінавачанага А. Станкевіча ад 28 красавіка 1949 г.

Словам, зноў яно, прызнанне: я, абвінавачаны, вёў змаганне, але нядоўга, нейкія там тры гады, а жывучы ў Польшчы, як я мог адрываць Беларусь ад Савецкага Саюза?

Нібыта спадзяваўся на цуд, скажам, на тое, што нейкі вышэйшы чын гуманна адзначыць: тры гады змагання — гэта зусім мала, і, сапраўды, жывучы ў Польшчы, немагчыма ж адарваць Беларусь ад Савецкага Саюза, хіба толькі ад самой Польшчы!

Пасля прад'яўлення згаданай пастановы Трубачыстаў нібыта і не ведаў, пра што пытацца далей, таму зноў завёў катрынку пра БХД, і з новага пачуў хіба толькі гэта:

«...В "БХД" в начале ее существования могли состоять только лица католического вероисповедания, а потом был изменен устав и в партию "БХД" принимались лица других вероисповеданий...»[1]

А на апошнім сваім допыце 7 чэрвеня 1949 года, атрымаўшы з архіва інфармацыю пра Беларускі нацыянальны камітэт (БНК), Трубачыстаў удакладняў, прадстаўнікі якіх партый уваходзілі ў БНК...

Праз чатыры дні, 11 чэрвеня, капітан склаў тры друкаваныя старонкі — пастанову адносна працягнення тэрміну следства і турэмнага зняволення Адама Станкевіча[2].

Трубачыстаў нагадаў начальству, што тэрмін знаходжання ксяндза пад вартай выходзіць 13 чэрвеня 1949 года (чалавека забіралі толькі на шэсцьдзясят дзён), таму прасіў пакінуць арыштаванага ў турме яшчэ на месяц — да 13 ліпеня.

Трубачыстава зноў жа падтрымалі і Галіцын, і Чаўнакоў; з'явілася на пастанове і санкцыя пракуратуры — 13 чэрвеня подпіс пакінуў дзяржаўны раднік юстыцыі 3-га класа Гірко[3], а зацвердзіў пастанову Салаідаў намеснік Захараў.

Законнікі...

---

[1] LYA, F. K - 1, ap. 58, b. P - 12505, b.b., l.l. 41, 42. Пратакол допыту абвінавачанага А. Станкевіча ад 2 чэрвеня 1949 г.

[2] Тамсама, s.b., (196), l. 6. У дакуменце адзначана, што А. Станкевіча дапыталі восем разоў, аднак восьмы допыт маёр Пырыкаў правёў толькі 27 чэрвеня 1949 г.

[3] Намеснік пракурора ЛССР па спецыяльных справах.

Каб яны шула дубовае грызлі...

Памяць у машыны знішчэння заўсёды моцная, таму не забылі, успомнілі і пра следчую справу № 2661, якая з лютага 1945 года знаходзілася ў архіве аддзела «А» МДБ ЛССР.

І вось 2 ліпеня маёр Пырыкаў атрымаў дазвол далучыць яе да справы № 15896[1].

Праўда, гэта зусім не значыла, што да ліпеня справа № 2661 знаходзілася ў архіве — ужо ў красавіку-траўні яна ляжала на стале Трубачыстава, а тады і на стале Пырыкава, проста 2 ліпеня аформілі «далучэнне»...

І апошняе ў гэтым раздзеле — пачынаючы з 27 чэрвеня і па гэты дзень, 2 ліпеня, Пырыкаў выклікаў на допыты Адама Станкевіча пяць разоў.

---

[1] LYA, F. K - 1, ap. 58, b. P - 12505, s.b., (196), l. 9. Следчую справу № 15896 пачалі 13 красавіка 1949 г., а закрылі (што даволі цікава!) толькі 1 жніўня 1989 г.

22. ПАДУМАЛАСЯ...

Сапраўды, падумалася: а калі б Ленін дажыў да гэта часу — да 1949 года, калі б яго, як ворага народа, ці як таго ж японскага, напрыклад, шпіёна Пырыкаў пасадзіў бы перад сабою на зэдліку, прыкручаным да падлогі?!

Уяўляю: як бы загаварыў напалоханы Уладзімір Ільіч!

Як бы ён, картавячы, шапкаваў перад следчым, як бы ён ратаваў сваё каштоўнае жыццё!

А калі б Сталіна, з павешаным на шыю 58-м артыкулам, прывялі б з турэмнай камеры ў пырыкаўскі службовы пакой?

І тут няцяжка ўявіць вынік!

Не вагаючыся і доўга не думаючы, умлелы ад страху бацька народаў падпісаў бы любую паперыну, даў бы якую хочаце падпіску, прызнаўся б у чым заўгодна, узяў бы на сябе любую віну...

Баязлівыя правадыры камунізму былі мужныя толькі пад аховаю сваіх бясконцых слуг; такія ж і выканаўцы іхнія — скажам, Цанаве смеласці хапіла толькі на тое, каб цкаваць нашых вялікіх пяснярак Наталлю Арсенневу[1] і Ларысу Геніюш...

Так на хвіліну падумалася (...а калі б Леніна... а калі б Сталіна...), але ці мала што часам падумаецца ў архіўнай пустэльні...

---

[1] Наталля Арсеннева (1903–1997) — беларуская паэтэса, стварыла лірычную кнігу «Пад сінім небам» (Вільня, 1927). Творы Н. Арсенневай уважліва чыталі Антон Луцкевіч і Максім Танк. Пры немцах выйшаў зборнік яе вершаў «Сягоння» (Менск, 1944). Склала верш «Малітва», які стаў духоўным гімнам «Магутны Божа» (музыка Міколы Равенскага). Скончыла свае дні ў ЗША.

27 чэрвеня Пырыкаў распытваў пра Паўла Карузу[1], і Адам Станкевіч тушыў у сваёй душы агонь:

«...Каруза неоднократно помещал свои статьи в газете «Криница» <...> статьи Каруза являлись ли антисоветскими я сейчас не помню...

<...> Вопрос. Что Вам известно о связях Каруза с Польской политической полицией...

Ответ. Мне это неизвестно...»[2]

А тады зноў (у які ўжо раз!) пачыналася гутарка пра БНК, але калі Трубачыстава цікавіў партыйны склад камітэта, то Пырыкаў найбольш спрабаваў здабыць імёнаў.

А яшчэ Пырыкаў успомніў пра зварот БНК ад 11 жніўня 1942 года, знойдзены ў архіве камендатуры паліцыі бяспекі; невыпадкова ўспомніў — у тым звароце (памятаем!) Адам Станкевіч называўся «...кандидатом в епископы для генерального викариата в Барановичах...»[3]

«Дакумент з нямецкага архіва! Не, лепей гаварыць пра тыя паперы, якія канфіскаваны з маёй бібліятэкі — гэта, магчыма, будзе для мяне меншым злом?!» — баронячыся, так мог падумаць зняволены.

Таму абачліва адкінуў інфармацыю з нямецкага архіва — маўляў, мне пра гэта нічога невядома, і прызнаўся ў «меншым зле» — у тым, што ў ранейшым звароце БНК ад 15 жніўня 1941 года (а гэтыя некалькі старонак якраз і захоўваў дома!)[4] ягоная кандыдатура была прадстаўлена Папу Рымскаму Пію XII на пасаду біскупа ў Мінску.

---

[1] Павел Каруза (1906–1988) — беларускі грамадскі дзеяч, фальклараст, кампазітар. Скончыў Віленскую кансерваторыю. Старшыня ЦК БХД, пасол польскага Сейма. Апынуўшыся ў СССР, некалькі разоў арыштоўваўся. Жыў у Вільні ў Закрэце.

[2] LYA, F. K - 1, ap. 58, b. P - 12505, b.b., l. 64. Пратакол допыту абвінавачанага А. Станкевіча ад 27 чэрвеня 1949 г.

[3] Тамсама, l. 91. Пратакол допыту абвінавачанага А. Станкевіча ад 1 ліпеня 1949 г.

[4] Тамсама, l. 11: «…13. Обращение белорусского народа к Папе Римскому — на немецком языке, в 1 экз. …» Пратакол вобыску кватэры ад 30 чэрвеня 1949 г.

Дарэчы, пра змест вышэйназваных дакументаў падрабязная гаворка была ў 8-м раздзеле гэтай аповесці.

Пырыкаў хацеў даведацца, хто аўтар звароту да Папы Рымскага, і пачуў, што, магчыма, паперу склаў старшыня БНК Б. Грабінскі (заўважу: на той час Б. Грабінскі знаходзіўся ўжо ў эміграцыі!).

А яшчэ маёру чамусьці карцела дазнацца, хто выдаваў часопіс «Калосьсе»[5], і адказ быў такі:

«...Журнал "Колосья" издавался редакционным коллективом, а ответственным редактором был — Шутович Иван...»[6]

З канца 1944-га Янка Шутовіч адбываў савецкае пакаранне — ксёндз Адам, як бачым, да апошняга пільнаваўся правіла: даваць вядомую інфармацыю, нікому не нашкодзіць, называць толькі тых (зраблю на гэтым зноў акцэнт!), каго «можна» назваць...

Апошні допыт адбыўся, як ужо было сказана, 5 ліпеня 1949 года.

Назаўтра, 6 чысла, на трох друкаваных старонках Пырыкаў падрыхтаваў пастанову[7], паводле якой паказаннямі абвінавачанага А. Станкевіча выкрыты трынаццаць чалавек.

Удакладню: нібыта выкрыты, бо ў пастанове сказана, што месца жыхарства гэтых трынаццаці душ невядомае і таму нікога немагчыма арыштаваць!

Вязень Адам Станкевіч так «выкрываў» ворагаў Савецкай улады, каб іх немагчыма было кінуць у турму, — вось аб чым дбаў чалавек!

Філосаф Уладзімір Конан адзначаў:

«...Адам Станкевіч гаварыў гэбістам пра сваю і сваіх сяброў дзейнасць дзеля ратавання... роднай краіны ў патрыятычным Беларускім нацыянальным камітэце. А яму прыпісалі данос...»[8]

---

[5] «Калосьсе» — беларускі літаратурна-навуковы часопіс; выдаваўся ў Вільні ў 1935–1939 гг. Аб'ядноўваў творцаў розных эстэтычных і палітычных кірункаў.

[6] LYA, F. K - 1, ap. 58, b. P - 12505, b.b., l. 120. Пратакол допыту абвінавачанага А. Станкевіча ад 5 ліпеня 1949 г.

[7] Тамсама, l. 140.

[8] А. Станкевіч. Выбранае. 2008 г., с. 20.

Але мне здаецца — данос прыпісаць не ўдалося!

7 ліпеня 1949 года з'явіўся пратакол аб сканчэнні следства[1] — Пырыкаў далажыў па камандзе, што Адам Станкевіч прачытаў матэрыялы следчай справы, больш нічога да іх не дадаў і хадайніцтваў ніякіх не напісаў.

Мужны пакутнік Адам зусім слушна меркаваў: «Што пісаць? Дарма ўсё... І марны клопат нешта там дадаваць! Аб нечым там прасіць...»

Пратакол завершаны подпісам юрыста 1-га класа А. Новіка[2]...

Назаўтра, 8 ліпеня, дзеля праформы голас падалі турэмныя лекары — гэтыя, з дазволу сказаць, эскулапы вышэй за клятву Гіпакрата, безумоўна, ставілі крамлёўскі «Кароткі курс ...»[3], таму нядужы зняволены атрымаў медычную даведку, ці, праўдзівей будзе сказаць, ягоная справа ўзбагацілася даведкай, у якой выразна накрэслена, што ён здаровы і прыгодны да фізічнай працы[4].

Медагляд айцец Адам праходзіў у санчасці ўнутранай турмы МДБ ЛССР і паведаміў там (я проста ўпэўнены ў гэтым!) пра сваю хваробу і пра паездку ў Трускавец, — у 2-м раздзеле «Жыццё без адпачынку» была згадка пра тое, што ў Трускаўцы ксёндз лячыў хворыя ныркі...

Але, але...

Хто цябе, арыштант, пачуе, калі па загаду зверху ты, арыштант, павінен быць здаровы!

Сённяшнія прыхільнікі бальшавізму тут могуць задаволена адзначыць: «О, дакументы кажуць, што ў нас хворых не каралі! Каралі толькі здаровых... Вінаватых здаровых...»

---

[1] LYA, F. K - 1, ap. 58, b. P - 12505, b.b., l. 207.

[2] Памочнік пракурора па спецыяльных справах Літоўскай ССР.

[3] Маецца на ўвазе «История ВКП (б). Краткий курс» — падручнік па гісторыі Усесаюзнай камуністычнай партыі (бальшавікоў), надрукаваны ў 1938 г.

[4] LYA, F. K - 1, ap. 58, b. P - 12505, b.b., l. 208.

23. 3600 ПОЛЬСКІХ МАРАК І ПАСВЕДЧАННЕ № 962

У той жа дзень, 8 ліпеня, Пырыкаў блакітным атрамантам і вельмі хуткім почыркам з двух пунктаў склаў на адным лістку вопіс асабістых дакументаў Адама Станкевіча[1], а таксама яшчэ падрыхтаваў чатыры машынапісныя старонкі абвінаваўчага заключэння[2] і на дзвюх друкаваных старонках зляпіў пастанову аб адпраўцы зняволенага ў Асобы лагер[3].

Апошняе, вядома ж, было прадвызначана — невыпадкова за следствам наглядаў пракурор па спецыяльных справах, і сам зняволены паводле чэкісцкай кваліфікацыі з'яўляўся вельмі небяспечным злачынцам.

У вопісе Пырыкаў назваў два дакументы: савецкі пашпарт, выдадзены айцу Адаму ў сакавіку 1945 года, і пасведчанне № 962 — дазвол служыць у касцёле.

У абвінаваўчым заключэнні маёр адзначыў: следчая справа № 15896 пры пасрэдніцтве пракурора Літоўскай ССР накіроўваецца ў Маскву на разгляд «Особого совещания» (ОСО), і тут сярод мноства «грахоў», прыпісаных Адаму Станкевічу, не забыта й тое, што з 1921 і па 1923 год з касы БНК штомесячна ён, як скарбнік, атрымліваў 3600 польскіх марак.

Ход разважанняў Пырыкава ясны: гэты ксёндз не проста ўдзельнічаў у рабоце антысавецкай арганізацыі, у дадзеным выпадку ў БНК, а яшчэ там і грошы браў!

Мусіць жа, Пырыкаў думаў, што гэта вялікія грошы, таму і ўпісаў іх у свой летапіс!

---

[1] LYA, F. K - 1, ap. 58, b. P - 12505, b.b., l. 222 - 1.
[2] Тамсама, s.b., (196), l.l. 10, 11, 12, 13.
[3] Тамсама, s.b., (196), l.l. 14, 15.

Аднак жа варта паясніць: абавязкі скарбніка БНК Адам Станкевіч пачаў выконваць са снежня 1921 года, а тады, як пісалі віленскія газеты, польская марка была слабейшаю і за чэшскую крону, і за латвійскі рубель, а таксама ж і за нямецкую марку.

Сярэдні месячны заробак у Вільні складаў прыблізна 50 000 марак.

Сям'я на чатыры чалавекі, паснедаўшы, выдаткоўвала каля 200–220 марак, а самы танны полудзень без лусты хлеба каштаваў 800 марак — з хлебам жа 900.

За вячэру з вяндліны, з хлебам і гарбатай сям'я (тыя ж чатыры душы) мусіла аддаваць прыкладна 300 польскіх марак.

Словам, калі наогул у некага месячны заробак быў 50 000, то зарплаты ў 3600 чалавеку магло хапіць толькі на посную капусту.

Так што за працу ў БНК Адам Станкевіч меў даволі мізэрны заробак, аднак жа і ён, гэты заробак, быў унесены ў абвінаваўчае заключэнне нароўні з пяццю антысавецкімі, паводле ацэнкі следства, святаровымі кнігамі.

Ад імя МДБ ЛССР Пырыкаў прапаноўваў засудзіць ксяндза А. Станкевіча на 10 гадоў «ИТЛ»[1] з канфіскацыяй маёмасці.

9 ліпеня 1949 года на абвінаваўчым заключэнні і пастанове аб адпраўцы вязня ў Асобы лагер з'явіліся аўтографы Альфонсаса Гайлявічуса[2] — ён распісаўся блакітным атрамантам заміж палкоўніка Лявонава[3] (заўважу: любілі яны блакітнае чарніла, як і чырвоныя алоўкі).

І тады ж, 9 ліпеня, крымінальную справу № 15896 і пастанавілі накіраваць на разгляд ОСО[4] — так патрабавала дырэктыва Міністэрства дзяржбяспекі СССР (дакумент № 11 ад 14 лютага 1947 года).

---

[1] «ИТЛ» (*рус.* исправительно-трудовой лагерь) — папраўчапрацоўны лагер.

[2] Намеснік міністра дзяржбяспекі ЛССР. Дарэчы, 20 ліпеня 1950 г. А. Гайлявічус быў узнагароджаны ордэнам Працоўнага Чырвонага Сцяга.

[3] Намеснік міністра дзяржбяспекі ЛССР.

[4] LYA, F. K - 1, ap. 58, b. P - 12505, b.b., l. 213.

Праз тры дні, 12 ліпеня, выконваючы абавязкі намесніка пракурора ЛССР па спецыяльных справах Багачоў нагадаў сярод іншай інфармацыі падпалкоўніку Грышыну, што справа А. Станкевіча мае 151 ліст[1].

Для савецкай дзяржавы айцец Адам быў горшым за крымінальніка, таму ён і падлягаў высылцы на край свету, і для пачатку трэ было прайсці праз ОСО — несудовы орган, які выносіў толькі жорсткія выракі.

Сведкаў, адвакатаў, публікі там не было; абвінавачанага не выклікалі, нават адным словам няшчасны не мог сябе абараніць; яго судзілі па фотаздымку; ніхто ні ў чым не разбіраўся — раз твая следчая справа трапіла ў ОСО, значыць, ты вінаваты...

Гара папер няўмольна расла, заўзятыя гэбісты шкрабалі алоўкамі, рыпелі пёрамі, стукалі на канфіскаваных, а па сутнасці ўкрадзеных, «Рэмінгтонах» — канцылярыя ад пільнай работы вачэй не зводзіла.

14 ліпеня 1949 года азваўся яшчэ адзін канцылярскі летапісец — лейтэнант Уласенка[2]; ён засведчыў, што асабістыя дакументы арыштаванага Адама Станкевіча захоўваюцца ў аддзеле «А» МДБ ЛССР[3].

Уласенка нічога не назваў, але, думаю, меў на ўвазе тыя дакументы, якія пералічыў у сваім рукапісным вопісе маёр Пырыкаў — другі савецкі пашпарт айца Адама і пасведчанне за нумарам 962[4].

Ні першага, ні другога пашпарта ў архіве я не знайшоў, а вось пасведчанне (на літоўскай мове!) убачыў — яно выдадзена 21 жніўня 1948 года таварышам Пушынісам[5]; у дакуменце адзначана: ксёндз Адам Станкевіч служыць вікарыем у віленскім касцёле Святой Тэрэзы.

---

[1] LYA, F. K - 1, ap. 58, b. P - 12505, s.b., (196), l. 20.

[2] Оперупаўнаважаны аддзела «А» МДБ ЛССР.

[3] LYA, F. K - 1, ap. 58, b. P - 12505, b.b., l. 224 - 4.

[4] Тамсама, b.b., l. 222 - 3.

[5] Упаўнаважаны рады па справах рэлігійных культаў пры Радзе міністраў СССР па Літоўскай ССР.

24. ІХНІЯ ІМЁНЫ

А 1949 году, здавалася, канца не будзе — дарэчы, слава сямідзесяцігоддзю вялікага Сталіна...

16 ліпеня за подпісамі падпалкоўніка Грышына і капітана Вісева[1]...

Вось яшчэ адно слізкае імя — нейкі капітан Вісеў...

І колькі іх, такіх імёнаў? Папраўдзе, не злічыць!

Даволі іх ужо набегла на старонкі маёй горкай аповесці...

Бушуеў, Пырыкаў, Алеіна, Масленікаў, Казлоўскі, Сакалоў, Трубачыстаў, Каўбаеў, Голасаў, Мікулаенкаў, Быкаў, Гузявічус, Рудакоў, Шуцьеў, Пяткявічус, Заварын, Васільева, Яратаў, Капкоў (Хапкоў?), Качэргін, Тодэсас, Міхееў, Іваноў-Міхайлаў, Папова, Мартавічус, Бахараў, Шляпнікаў, Салаід, Захараў, Чаўнакоў, Грышын, Галіцын, Гірко, Новік, Гайлявічус, Лявонаў, Багачоў, Уласенка...

І вось яшчэ капітан Вісеў, і ён зусім не апошні ў гэтым спісе — так, не апошні, бо кропку пакуль у сваім творы не стаўлю, таму наперадзе новыя чорныя імёны.

І ў гэты момант, калі думаю пра ксяндза Адама, то думаю і так: яны, яшчэ не ўсе пералічаныя мной, такой вялікай гайнёй нападалі на аднаго чалавека, безабароннага святара, на адну беларускую душу.

А наогул колькі ўсё-ткі сытых крывавых лайдакоў у пагонах і без пагон сядзелі на шыі народнай і чынілі злачынствы!

А гэта ж яны (і такія, як яны!) выкасілі нашу інтэлігенцыю, знішчылі кіраўнікоў нашай нацыянальнай палітыкі.

Да Беларусі ж яны, паны з чырвона-імперскага дазволу, ставіліся як да парабчанкі (амаль у поўнай згодзе з вобразамі колішняга верша): калі малая, то глядзі качкі, а як ужо трохі большая, то пасві гусі!

---

[1] Начальнік 1-га аддзялення МДБ ЛССР.

25. 25 ГАДОЎ БЕЗ КАНФІСКАЦЫІ МАЁМАСЦІ

Дык вось, 16-га чысла за подпісамі Грышына, Вісева і выканаўцы Быкава з'явілася пасланне ў Маскву генерал-маёру Герцоўскаму[1] — кароткі даклад пра тое, што справа № 15896 накіроўваецца на разгляд ОСО[2].

Пайшлі дні і тыдні пакутлівага для вязня чакання, і часу мінула паўтара месяца.

31 жніўня 1949 года ОСО разгледзела справу і склала пратакол № 48[3]; пра гэта ў Вільню паведамілі два падпалкоўнікі Заслаўскі[4] і Бурынін[5]; тры асобнікі выпіскі з пратакола № 48 21 верасня былі адпраўлены Грышыну і праз пяць дзён, 26 верасня, ён атрымаў гэта маскоўскае пасланне[6].

Складна выйшла — падпалкоўнікі напісалі падпалкоўніку!

Масква загадала Адама Станкевіча «...за принадлежность к контрреволюционной организации и антисоветскую агитацию...»[7] этапіраваць у Азёрны лагер, але не на дзесяць гадоў, як вызначаў «гуманны» маёр Пырыкаў, а на дваццаць пяць!

Уяўляю страх Пырыкава: заяўлены ім тэрмін (усяго дзесяць гадоў!) там, наверсе, маглі палічыць за праяву паблажлівасці да класавага ворага!

Вырак абвясцілі.

І што мог на гэта сказаць той, каго на чвэрць стагоддзя запраторвалі ў сібірскую яму?!

---

[1] Начальнік аддзела «А» МДБ СССР.

[2] LYA, F. K - 1, ap. 58, b. P - 12505, s.b., (196), l. 19.

[3] Тамсама, l. 16.

[4] Памочнік начальніка аддзела «А» МДБ СССР.

[5] Начальнік 14-га аддзялення МДБ СССР.

[6] LYA, F. K - 1, ap. 58, b. P - 12505, s.b., (196), l. 17.

[7] Тамсама, l. 17.

Хіба адно: іду сваёй дарогай, а жыццё йдзе ўбок ад мяне...

Пра канфіскацыю, аб якой (памятаем!) таксама рупіўся Пырыкаў, Заслаўскі і Бурынін не прамовілі ні слова, і гэта, мусіць, успрынялі як загад: вярнуць узятае!

3 кастрычніка 1949 года старшы лейтэнант Дарашэнка[1] наказаў айцу Адаму падпісаць даручэнне, у якім і адзначана, што ён, Адам Станкевіч, засуджаны без канфіскацыі маёмасці, таму даручае сваёй сваячцы (так сказана ў дакуменце!) Марыі Шутовіч атрымаць тыя каштоўнасці і рэчы, якія былі забраны ў час ягонага арышту.

Спадарыню Марыю паклікалі не адразу, а толькі праз тры гады, і ўжо іншы старшы лейтэнант (нейкі Макараў[2]) прапанаваў ёй з пашпартам з'явіцца 6 верасня 1952 года[3].

У прызначаны дзень а 12-й гадзіне Марыя Шутовіч зайшла ў будынак літоўскай дзяржбяспекі і прачыніла дзверы ў пятнаццаты кабінет...

Разгарнуўшы маёмасную справу № 927, аддалі не ўсё; здаецца ж, пакінулі сабе і дзве машынкі — і тую, якая з футаралам, і тую, якая з металічнай накрыўкай; не вярнулі таксама й золата — царскую манету вартасцю 15 рублёў і пярсцёнак з выбітай на ім датай «1908 г.»

Савецкая ўлада золата заўсёды толькі забірала і ніколі не вяртала!

Іншы раз ладная частка гэтага золата ляжала ў патаемных каморках пры высокіх кабінетах — гэта каб чына́м зручна было карыстацца, і чыны запускалі лапу ў тое золата — насілі яго і жонкам сваім, і каханкам.

Але каштоўныя рэчы Адама Станкевіча ў 1949 годзе (памятаем!) былі ўзяты на ўлік скарбнікам Каўбаевым.

А праз тры гады з'явіўся новы хавальнік забраных каштоўнасцей.

6 верасня 1952 года скарбнік унутранай турмы дзяржбяспекі нейкі сяржант (прозвішча ягонае цяжка расчытаць!) выдаў дзве чарнільныя даведкі, змест якіх ясны, як зварот

---

[1] Начальнік унутранай турмы МДБ ЛССР у Вільні.

[2] Оперупаўнаважаны аддзела «А» МДБ ЛССР.

[3] LYA, F. K - 1, ap. 58, b. P - 12505, t.b., l. 6.

«Ойча наш»: царская манета здадзена 5 траўня 1949 года ў фінансавы аддзел Міністэрства дзяржбяспекі[1], а пярсцёнак адпраўлены (на захаванне?) у турму № 1 МДБ ЛССР 2 жніўня 1949 года[2].

«Чаму ў турму?» — пэўна ж, свярбела спытацца.

Але ці варта пытацца?

Лепей згадзіцца, што золата знаходзіцца на законным, так бы мовіць, захаванні.

Словам, абачлівая спадарыня Марыя ніякіх прэтэнзій не выказала, а раз так, то чыноўная рука блакітным атрамантам вывела:

«Расписка

Я, Шутович Мария Иосифовна, проживающая по ул. Полоцкая № 9, кв. 4, даю настоящую расписку органам МГБ Лит. ССР в том, что на основании доверенности осужденного Станкевича Адама Викентьевича от 3 октября 1949 года получила имущество, описанное при его аресте согласно описи от 11 апреля 1949 года, полностью. Претензий к органам МГБ никаких не имею, в чем и расписываюсь.

6 сентября 1952 г. Шутович.

Расписку отобрал оп. уп. отд. «А» МГБ ЛССР ст. л-нт Макаров»[3].

Чыноўная рука вывела не толькі тэкст распіскі, але, здаецца, і Марыін подпіс пад ёй, так што сцвярджэнне «...в чем и расписываюсь...» выглядае лішнім.

Я не графолаг, але калі на вока прыкінуць, то графіка распіскі і подпісу аднолькавая.

А яшчэ, мяркую, варта ўдакладніць і наступнае — у распісцы заяўлена: «...согласно описи от 11 апреля...»

Але правільна будзе: «...от 13 апреля...», бо вопіс арыштаванай маёмасці завяршаецца датай — «...13.4.1949 года»[4].

---

[1] LYA, F. K - 1, ap. 58, b. P - 12505, t.b., l. 4.

[2] Тамсама, l. 4 ap.

[3] Тамсама, l. 7.

[4] Тамсама, l. 2.

Як вядома, Адама Станкевіча арыштавалі і апісалі яго маёмасць 13 красавіка, але на першай старонцы вопісу[1] стаіць 11 красавіка 1949 года — дата ордара на арышт, і гэтае чысло Макараў, відаць жа, не наўмысна, а памылкова ўпісаў у сваю паперку як дату згаданага вопісу.

11 верасня 1952 года маёмасная справа № 927 (дадатак да следчай справы № 15896) была скончана[2].

Нумары, нумары і лічбы, лічбы — як атручанае насенне, яны кінуты на дарогу Адама Станкевіча.

Капрызная і, здаецца, нават блытаная архіўная арыфметыка.

У траўні 1949 года капітан Трубачыстаў прасіў выдаць яму архіўна-следчую справу на Адама Станкевіча № 3001/3[3] — пад такім нумарам захоўвалася справа 2661.

А праз 21 год, 5 лютага 1970 года, падпалкоўнік Добрусеў[4] пісаў з Мінска ў Вільню начальніку 10-га аддзела КДБ пры СМ Літоўскай ССР:

«...В связи с проверкой жалобы Карузо Павла Иосифовича, вторично прошу Вас выслаць нам архивное уголовное дело № 37260 на Станкевича Адама Викеньтьевича...»[5]

Пад гэтым нумарам захоўвалася справа Р - 12505[6], якая ўвесь час згадваецца ў зносках.

Скарга кампазітара П. Карузы — асобная тэма (магчыма, некалі яе раскрыю), а пакуль адзначу: просьбу Добрусева задаволілі падпалкоўнік Мыльнікаў[7] і старшы інспектар Тарасаў, — 16 лютага 1970 года справу № 37260/3 атрымалі ў Мінску[8].

Ксяндза А. Станкевіча не было на белым свеце ўжо больш за дваццаць гадоў, а тайная служба ўсё рабіла і рабіла сваю работу.

---

[1] LYA, F. K - 1, ap. 58, b. P - 12505, t.b., l. 1.

[2] Тамсама, t.b., l. Virśelis.

[3] Тамсама, s.b., (197), l. 1.

[4] Намеснік начальніка следчага аддзела КДБ пры СМ БССР.

[5] LYA, F. K - 1, ap. 58, b. P - 12505, s.b., (196), l. 27.

[6] Тамсама, b.b., I. 225 - 2.

[7] Начальнік улікова-архіўнага аддзела КДБ пры СМ Літоўскай ССР.

[8] LYA, F. K - 1, ap. 58, b. P - 12505, s.b., (196), l. 28.

26. НІШТО НЕ МАГЛО ЗБАВІЦЬ АД СМЕРЦІ

Шчасце выпала ў лютым 1945-га (праўдзівей — прывід шчасця!), калі айцец Адам вярнуўся дадому, але ў верасні 1949-га шчасце здрадзіла, нават ніякага ягонага прывіду і блізка не мільгнула, адкрылася дарога ў Сібір; маскоўскія падпалкоўнікі Заслаўскі і Бурынін загадалі, як ужо гаварылася, тэрмінова адправіць змучанага чалавека ў лагер.

Цяжка сказаць — тэрмінова ці не, але вырак ОСО віленская дзяржбяспека выканала толькі праз месяц; маёр Сквіра[1] адрапартаваў Грышыну, што Адам Станкевіч адпраўлены ў Азёрны лагер (станцыя Тайшэт, Брацк) 21 кастрычніка 1949 года[2].

А трэба ведаць, названы лагер — жахлівая пустэльня, якую ахоўвалі канваіры-садысты; мясціна, куды груган касцей не занясе.

Чалавеку, які апынаўся там, жыццё бачылася ў яго сапраўдным святле.

Аляксандр Мядынскі[3], аднагодак айца Адама і сам пасляваенны вязень «Озерлага»[4] пісаў у сваіх успамінах, што ў гэтым гібельным месцы зэкаў запісвалі ў спецзэкаў, і такой катэгорыі сібірскіх паднявольных нельга было мець грошы, чытаць газеты, атрымліваць і пасылаць лісты, пісаць скаргі; у спецзэкі ў асноўным залічвалі лекараў, настаўнікаў, інжынераў, музыкаў, пісьменнікаў і, вядома ж, святароў.

---

[1] Начальнік турмы № 1 МДБ ЛССР.
[2] LYA, F. K - 1, ap. 58, b. P - 12505, s.b., (196), l. 18.
[3] А. Мядынскі (1891–1969) — казацкі палкоўнік, белаэмігрант.
[4] «Озерлаг» (*рус*) — Особый закрытый режимный лагерь.

Нішто не магло збавіць ад смерці, бо, па сутнасці, гэта і быў лагер смерці, якая надыходзіла вельмі хутка — праз некалькі месяцаў невыноснай катаржнай працы...

Катарга — гербавы знак беларускага духу...

У 1939-м па катаржным шляху павялі Антона Луцкевіча...

Прадчуваючы, што больш не ўбачыць свайго сябра-ворага, а мо нават і ведаючы, што яго ўжо няма сярод жывых, Адам Станкевіч нібыта папрасіў прабачэння, нібыта павініўся перад А. Луцкевічам, назваўшы яго ў «Расказах з гісторыіі Беларусі...» выдатным будзіцелем нашага народа.

Памятаў святар, што ён, Антон Луцкевіч, сказаў пра яго добрыя словы мітрапаліту Шаптыцкаму; памятаў, што пра кніжніка Антона яны добра гаварылі з мітрапалітам у Львове, як і пра Беларускі музей, якому Шаптыцкі дапамог не толькі ў 1924 годзе, пазней таксама — 27 студзеня 1935 года зрабіў паштовы перавод на 1500 злотых[1]...

Памятаў, канаючы ў катаржным лістападзе перад самым снежнем...

У снежні Адам Станкевіч нарадзіўся, у снежні прыняў святарства, у снежні мусіў пакінуць пасаду рэдактара «Крыніцы» і выйсці з БХД, у снежні быў высланы з Вільні, у снежні выпісалі ордар на ягоны першы арышт, і на парозе гэтага месяца ў пакутах злажыў без пары галаву.

Энцыклапедыя гісторыі Беларусі (ЭГБ) гаворыць: Адам Станкевіч памёр 29 лістапада 1949 года[2].

4 снежня быў складзены акт аб смерці № 4432/3–43[3].

Пакідаючы на тонкай несамавітай паперы кропельныя блакітныя кляксы, акт падпісалі маёр Круглоў[4], капітан медыцынскай службы Нельга[5], дзяжурны ўрач Дзіле[6] ды інспектар па ўліку Ражкоў.

---

[1] LYA, F. K - 1, ap. 58, b. P - 11794, s.b., l.l. 34 - 7, 34 - 7 ap.

[2] ЭГБ, Мн.: «Беларуская энцыклапедыя» імя Петруся Броўкі, 2001 г., т. 6, кн. 1, с. 403.

[3] LYA, F. K - 1, ap. 58, b. P - 12505, b.b., l. 218.

[4] Начальнік цэнтральнай бальніцы Азярлага.

[5] Намеснік начальніка бальніцы.

[6] Я. Я. Дзіле быў зняволены.

У адзінаццатай графе «Причина смерти» можна прачытаць «Ожирение сердца».

Я не тое што не паверыў такой прычыне смерці, проста пачаў высветляць правільнасць запісу.

Хірург Віктар Майсюк[1] патлумачыў: запіс прафесійны, у Адама Станкевіча хутчэй за ўсё адбылася тлушчавая дыстрафія сэрца — гэта значыць, мышачная тканка замянілася тлушчавай тканкай.

А паэт і ўрач Фелікс Баторын[2] удакладніў:

— Больш правільны запіс быў бы такі: «Тлушчавая дыстрафія міякарда».

Апошнія сілы забрала доўгая дарога ў Азярлаг.

Наш рэлігійны мысляр не пацалаваў сталінскую парфіру, і, паміраючы, быў пэўны: з ім застаецца Беларусь і Бог.

---

[1] Загадчык хірургічнага аддзялення Столінскай раённай бальніцы.

[2] Фелікс Баторын (1948 г. н.) — беларускі паэт; з апошніх ягоных кніг вылучаецца дакументальная аповесць «Чорны год» (2011) і зборнік вершаў і паэм «Яблычны пах цішыні» (2018).

27. РЭАБІЛІТАЦЫЯ

21 ліпеня 1989 года, у час гарбачоўскай перабудовы, следчы Лейб[1] падрыхтаваў reikalavimas[2] — патрабаванне, прычым тэрміновае, паводле якога неабходна было аформіць адпаведную даведку і пачаць працэс рэабілітацыі Адама Станкевіча[3].

Палітычныя абставіны спрыялі, і ў нетрах Камітэта дзяржаўнай бяспекі Літоўскай ССР ішоў перагляд спраў, сфабрыкаваных сталіністамі.

Праз шэсць дзён, 27 ліпеня, Лейб разам з пракурорам Каражынасам[4] падпісаў заключэнне, згодна з якім у адносінах да Адама Станкевіча, як ахвяры камуністычнага тэрору, аднаўлялася поўная справядлівасць[5].

1 жніўня 1989 года гэта заключэнне зацвердзіў пракурор Бараўскас[6], і ў той жа дзень ён падпісаў пасведчанне аб рэабілітацыі Адама Станкевіча[7].

Асабіста для мяне тут цікава тое, што чатырма месяцамі раней, 31 сакавіка 1989 года, пракурор Бараўскас падпісаў паперы і па рэабілітацыі Антона Луцкевіча[8].

У 2014 годзе я расказаў пра гэта ў апавяданні «Не знаць перад карай страху»...

Практыкуючыся ў дэмакратызме, Бараўскас на нейкую хвіліну аб’яднаў на сваім стале імёны Антона Луцкевіча і Адама Станкевіча, узяў іх пад свой пракурорскі нагляд, а нагляд гэты быў ужо, калі так можна сказаць, на апошнім савецкім уздыху.

---

[1] Старшы следчы следчага аддзела КДБ ЛССР.
[2] Reikalavimas (*літ.*) — патрабаванне.
[3] LYA, F. K - 1, ap. 58, b. P - 12505, b.b., l. 219.
[4] Пракурор следчага ўпраўлення пракуратуры ЛССР.
[5] LYA, F. K - 1, ap. 58, b. P - 12505, b.b., l. 220 ap.
[6] Пракурор Літоўскай ССР, дзяржаўны раднік юстыцыі 3-га класа.
[7] LYA, F. K - 1, ap. 58, b. P - 12505, b.b., l. 221 - 1.
[8] Тамсама. P - 11794, t. 2, l.l. 340, 342 - 1.

ПАСЛЯСЛОЎЕ

1.

Адам Станкевіч валодаў пяром, умеў ясна выстраіць на паперы думкі, мог супакоіць і друкаваным словам, і проста голасам.

Верыў, што не ўсе кветкі засохнуць, і шанаваў правіла: не раскідай — збірай...

Зазвычай так рабіў, каб не сварыцца, але сварыўся; не хацеў казаць лішняга, але казаў...

І што цікава — быў ён вечным скарбнікам!

Яму заўсёды давяралі грошы, і ён ні разу нікога не падмануў, не ўтаіў ні капейкі; часта плаціў не толькі за сваіх пляменнікаў — за чужых дзяцей таксама, каб мелі прытулак і маглі вучыцца.

Зрэшты, можна і не здзіўляцца, што быў такі, — гадаваўся ж у сям'і, дзе шчыра шанавалі запавет: не крадзь!

Грошы з ягоных рук без астачы йшлі на грамадскую справу, і калі справа ўдавалася, то ён мог тады і весела ўздыхнуць: «Эх, каб грошы ўмелі размаўляць і размаўлялі па-беларуску, то тады па-беларуску загаварылі б усе!»

З юнацтва зведаўшы навуку заходняй царквы, Адам Станкевіч усё сваё жыццё прыстасоўваў тую навуку да роднай прасторы; увесь час даказваў: беларусы-каталікі — гэта не палякі!

Зусім слушна лічыў: бяда пайшла яшчэ з XIV стагоддзя, ад неразумнай палітыкі Ягайлы, які здаў край заходнім суседзям і гэтак навязаў нашым людзям каталіцтва менавіта як веру польскую.

Дарэчы, Ягайлаў празелітызм, калі так можна сказаць, расцягнуўся ці не да нашых дзён, Ватыкан спрыяў такому напрамку, і толькі сённяшні Папа Францішак абвясціў: нельга гвалтам абарачаць у сваю веру іншых!

А ў 1919 годзе крыва азвалася й заходняя палітыка, і справа пагоршала.

З Версаля ў Варшаву прывезлі прынцып унітарнай Польшчы, а не прынцып усяпольскай федэрацыі, таму й немагчыма было беларусам збудаваць свой нацыянальны дом, а найперш — немагчыма было захаваць адукацыю на роднай мове.

Становішча і для грамады, і для кожнай асобнай душы склалася вельмі крыўднае: ты мог пра сваё, набалелае, гаварыць, але цябе не чулі!

Скажам, сяляне пэўнай вёскі пэўнай гміны пэўнага павета, прачуўшы пра закон аб мове, казалі школьнаму інспектару:

— Хочам, каб нашы дзеці вучыліся па-беларуску!

— Добра, — ласкава адказваў інспектар, забіраў спіс дзяцей школьнага веку і дэкларацыю аб жаданні сялян вучыць дзяцей па-свойму — і ўсё на гэтым.

Інспектар знікаў з гарызонту, а беларускай школы ў той вёсцы як не было, так і не было.

2.

На будынку былой Віленскай нашай гімназіі да памятных дошак у гонар Максіма Гарэцкага[1] і Наталлі Арсенневай дадалася й табліца[2] на ўшанаванне памяці Адама Станкевіча, на якой дакладна і сцісла адзначана: «Ахвяра бальшавіцкага тэрору».

---

[1] Максім Гарэцкі (1893–1938) — беларускі пісьменнік, літаратуразнавец, засуджаны чэкісцкай тройкай да расстрэлу; аўтар маіх любімых твораў «Дзве душы» (1919), «Гісторыя беларускае літаратуры» (1920), «На імперыялістычнай вайне» (1926), «Ціхая плынь» (1930), «Віленскія камунары» (1932).

[2] Табліца (*пол.* tablica) — мемарыяльная дошка.

Пазбавіўшы народ улады, сталінізм называў сябе народнай уладай і ад імя народа гнаў у магілу вялікіх беларусаў, для якіх нацыянальная ідэя пачыналася як хлеб, а яе на працягу аднаго пакалення стаўклі на атруту.

Так дзейнічала нялюдская дзяржаўная сістэма, за што падзякую ёй ліхам.

З турмы народаў выдатныя беларусы трапілі ў яму народаў, аднак жа яны перамаглі.

Так, яны пераможцы хоць бы з той бачнай прычыны, што ў Вільні ім усталяваны памятныя знакі і помнікі, а вось помнікі Леніну–Сталіну з віленскага поля зніклі.

Праўда, часам запаўзаюць сюды хітратупыя падобнікі сталіністаў, русіфікатары-мадамчыкі, сапселыя сыны парторгаў — іхнія касавокія галовы аздабляюць віленскія сметнікі.

3.

Душа Адама Станкевіча супакоена верай: Бог прамаўляе беларускай мовай таксама...

Магчыма, у апошнюю сваю хвіліну святар адкрыў галоўнае: калі пытацца, то пытацца заўсёды варта пра адно — дзе ты, Беларусь?

А магчыма, у тую хвіліну ўспомніў пра вяселле ў Кане Галілейскай, на якім Ісус Хрыстос ваду ператварыў у віно — зрабіў немагчымае.

Тое ж немагчымае рабіў і ён, Адам Станкевіч, бо таксама ж бачыў нястачу віна, — брак Беларусі ў Беларусі, — і да апошняга (як мог і як умеў!) ператвараў буднае — у святочнае.

І аддаў жыццё, бо толькі жыццё — плата за высокую мэту!

7 чэрвеня 2019 г., 11 г. 49 хв., пятніца; Менск.

ВЫБРАНЫ ПЕРАЛІК ДЗЁН АДАМА СТАНКЕВІЧА

1. 24 снежня 1891 года, паводле новага стылю 5 студзеня 1892 года, нарадзіўся ў вёсцы Арляняты Крэўскай воласці Ашмянскага павета Віленскай губерні Расійскай імперыі; цяпер гэта Смаргонскі раён Гродзенскай вобласці Рэспублікі Беларусь.

2. 1 студзеня 1892 года, паводле новага стылю 13 студзеня 1892 года, хлопчыка хрысціў у Гальшанскім парафіяльным касцёле ксёндз Юльян Эйдзятовіч[1]; хроснымі бацькамі сталі Адам Сініца і Разалія Савіцкая.

3. У 1901 годзе паступіў на вучобу ў Баруны ў царкоўнапрыходскую школу.

4. З 1902-га па 1904 год вучыўся ў Гальшанах у народнай школе.

5. З 1904-га па 1908 год здабываў далейшыя веды ў Ашмянах у павятовым вучылішчы.

6. З 1908-га па 1910 год праходзіў навуку ў Віленскай гімназіі.

7. Вясной 1910 года два тыдні жыў у Маскве; кіраўніцтву навучальнай акругі, у Маскоўскім універсітэце, здаў іспыты за чатыры гімназічныя класы.

8. З восені 1910 года па лета 1914-га — сталенне ў Віленскай каталіцкай духоўнай семінарыі.

9. З восені 1914 года стаў навучэнцам імператарскай рымска-каталіцкай духоўнай акадэміі ў Санкт-Пецярбурзе (на той час ужо — Петраград).

10. 28 снежня 1914 года, паводле новага стылю 10 студзеня 1915 года, быў пасвячоны ў святары.

---

[1] Юльян Эйдзятовіч — каталіцкі святар, скончыў духоўную семінарыю ў Вільні; у 1905–1909 гг. служыў законавучыцелем у Ашмянскім павятовым вучылішчы.

11. 1 студзеня 1915 года, паводле новага стылю 14 студзеня 1915 года, адправіў першую сваю святую імшу ў Крэўскім касцёле.

12. 2 траўня 1917 года, паводле новага стылю 15 траўня 1917 года, здабыў ранг кандыдата кананічнага права.

13. У траўні 1917 года ўдзельнічае ў Першым з'ездзе беларускіх ксяндзоў.

14. У ліпені 1917 года ў Дзісне гаварыў казанне па-беларуску і гэтым жа летам у Друі заснаваў гурток БХД, — у выніку мусіў быў пакінуць Беларусь, касцельная ўлада загадала, каб нейкі час ён служыў у Польшчы.

15. 6 кастрычніка 1919 года ў віленскім касцёле Святога Яна адслужыў жалобную імшу па Івану Луцкевічу.

16. 26 траўня 1920 года быў кааптаваны ў склад Беларускага нацыянальнага камітэта (БНК).

17. 5 снежня 1921 года абраны ў прэзідыум БНК ад партыі БХД на пасаду скарбніка.

18. 25 сакавіка 1922 года а 10-й гадзіне раніцы, на чацвёрты год абвяшчэння БНР, адправіў імшу ў касцёле Святога Мікалая і сказаў святочную прамову.

19. 24 сакавіка 1926 года ў якасці прадстаўніка польскага Сейма выступіў у Вільні з прамовай на канферэнцыі Беларускага сялянскага саюза (БСС).

20. 25 сакавіка 1926 года ў касцёле Святога Мікалая віншаваў парафіян са святам незалежнасці Беларусі.

21. 8 траўня 1926 года ў касцёле Святога Мікалая правёў хаўтурнае набажэнства па Казіміру Сваяку.

22. 3 ліпеня 1926 года на першыя ўгодкі смерці адваката Тадэвуша Урублеўскага[1] завітаў увечары на яго віленскую ква-

---

[1] Тадэвуш Урублеўскі (1858–1925) — польскі адвакат, грамадскі дзеяч, належаў да краёўцаў дэмакратычнага кірунку, скончыў юрыдычны факультэт Пецярбургскага ўніверсітэта. «…Пакуль польскасць была пад уціскам і пераследам, пакуль змагалася за сваё вызваленне, датуль горача быў ёй адданы і меў галоўным чынам навідавоку яе інтарэсы і патрэбы. Да польскасці, якая затрыумфавала і ўціскала іншых, адчуваў непрыхільнасць, яна стала яму абыякавай, пачаў браць бліжэй да сэрца інтарэсы г. зв. нацыянальных меншасцяў. Яго духоўны фронт заўсёды быў супраць уладарных і пануючых…» (Антон Луцкевіч).

тэру і за жалобным сталом ушанаваў памяць славутага юрыста, «грамадзяніна Вялікага княства Літоўскага», словам падзякі.

23. У нядзелю, 24 кастрычніка 1926 года, выступіў у рэдакцыі газеты «Беларуская крыніца» (на дзесяцігоддзі гэтага выдання) з прывітальнай прамовай.

24. Увечары 23 лістапада 1926 года ў зале Віленскага купецкага клуба ад імя Беларускага інстытута гаспадаркі і культуры (БІГК) вітаў доктара Яна Басановіча з 75-й гадавінай нараджэння і 50-й гадавінай грамадскай і навуковай дзейнасці на карысць літоўскага народа.

25. У снежні 1926 года, на Каляды, ахвяраваў пяць злотых Рудаўскай прыватнай беларускай школе (Слонімскі павет), дзе збіраліся ладзіць для дзетак ёлку.

26. У нядзелю, 6 лютага 1927 года, на сходзе дэлегатаў Віленскага аддзела БІГК прачытаў даклад аб ролі гэтай установы ў беларускім жыцці.

27. У сераду, 9 лютага 1927 года, удзельнічаў у пасяджэнні камісіі Віленскай куратарыі[1] па праблеме беларускіх падручнікаў для школ — разглядалася пытанне вывучэння гісторыі і геаграфіі.

28. 17 лютага 1927 года абраны скарбнікам у Віленскім аддзеле БІГК.

29. 21 лютага 1927 года па-беларуску сказаў развітальнае слова на пахаванні доктара Я. Басановіча на віленскіх могілках Росы.

30. 24 сакавіка 1927 года выйшаў са складу чальцоў БНТ[2].

31. 7 траўня 1927 года на ўгодкі па Казіміру Сваяку выступіў на ўрачыстым пасяджэнні з лекцыяй, а перад гэтым у касцёле Святога Мікалая адправіў жалобнае набажэнства.

32. У 1928 годзе выдаў кніжачку (20 старонак лацінкай) «Беларуская мова ў школах Беларусі XVI і XVII ст.»; выданне з’явілася пад маркай выдавецтва «Беларускае крыніцы», а надрукавана было ў друкарні імя Францішка Скарыны ў Вільні (вуліца Людвісарская, 1).

---

[1] Куратарыя (*пол.* kuratorium) — акруговы аддзел асветы; кіраўніцтва вучэбнай акругі.

[2] LCVA, f. 281, ap. 2, b. 9, l. 22. Пратаколы Беларускага навуковага таварыства.

33. 18 і 25 лістапада і ў наступным месяцы (2 і 9 снежня) 1928 года ў памяшканні БІГК прачытаў некалькі лекцый па народазнаўству «Нарысы з беларускай этнаграфіі».

34. У снежні 1928 года пачаў выконваць абавязкі старшыні цэнтральнага ўрада БІГК.

35. 3 лютага 1929 года на пасяджэнні рады БІГК абраны ў рэвізійную камісію (старшынёй БІГК стаў ксёндз В. Гадлеўскі).

36. У панядзелак, 6 траўня 1929 года, а 9-й гадзіне ў Клюшчанскім парафіяльным касцёле правёў набажэнства, памінаючы паэта Казіміра Сваяка, які адышоў роўна тры гады таму назад; у той жа дзень, а 10-й гадзіне, у «Народным доме» прачытаў даклад аб творчасці Казіміра Сваяка.

37. 25 сакавіка 1930 года а 10-й гадзіне раніцы ў касцёле Святога Мікалая адслужыў урачыстую імшу ў гонар 12-х угодкаў абвяшчэння незалежнасці Беларусі.

38. 2 красавіка 1930 года прэзідыумам БНК быў абраны ў камісію, мэта якой — стварыць камітэт для святкавання 500-годдзя з дня смерці вялікага князя Вітаўта.

39. 6 красавіка 1930 года на гадавым сходзе рады БІГК абраны ў склад цэнтральнага ўрада БІГК.

40. 7 красавіка 1930 года на пасяджэнні абноўленага БІГК зацверджаны ў якасці скарбніка.

41. 23 лютага 1932 года з дазволу біскупа выступіў над магілаю Ядвігіна Ш. (на дзясятую гадавіну смерці пісьменніка) перад вучнямі Віленскай беларускай гімназіі.

42. 20 красавіка 1935 года напісаў А. Цікоту ліст з просьбай дапамагчы Вінцуку Адважнаму (айцу Язэпу Германовічу) вярнуцца з Харбіна ў Вільню.

43. 29 снежня 1935 года паведаміў у Рым А. Цікоту, што неўзабаве ў Апостальскую сталіцу прыбудзе Вінцук Адважны і яго трэба накіраваць для пісьменніцкай працы ў Вільню.

44. 6 чэрвеня 1936 года прысутнічаў на Росах на асвячэнні помніка на магіле Казіміра Сваяка; там быў, дарэчы, і Максім Танк — у «Лістках календара» паэт адзначыў: «На адкрыцці помніка на магіле Казіміра Сваяка сустрэў некалькі знаёмых...»[1]

[1] Запіс ад 6 чэрвеня 1936 г.

45. 7 лістапада 1936 года ў Віленскім студэнцкім доме слухаў канцэрт цымбаліста з Гальшан Аляксандра Матусевіча.

46. Паведамленне пра выхад кніжкі Адама Станкевіча «З жыцьця і дзейнасьці Казіміра Сваяка» (цана 50 гр. / лацінкай)[1].

47. 29 лістапада 1936 года ў першую нядзелю перад Калядамі гаварыў казанне ў віленскім касцёле Святога Духа.

48. 13 снежня 1936 года ў Вільні на ўрачыстым пасяджэнні, якое адбылося ў гімназіі Вітаўта Вялікага і было прысвечана Дню беларускай культуры, прачытаў даклад.

49. 12 студзеня 1937 года ў віленскім касцёле бернардзінаў звязаў шлюбам Ю. Кепеля і В. Бургарт.

50. 31 студзеня 1937 года ў зале Беларускага народнага аб'яднання (Вільня, вуліца Завальная, 1) прачытаў лекцыю «Магнушэўскі і беларускае нацыянальнае адраджэнне».

51. 2 лютага 1937 года гаварыў казанне ў касцёле Святога Мікалая.

52. У нядзелю, 4 красавіка 1937 года, выехаў на курорт у Трускавец; вярнуўся ў Вільню ў канцы месяца — 30 красавіка.

53. 20 траўня 1937 года наведаў марыянскі студэнцкі дом (Вільня, вуліца Жыгімонта, 24).

54. Ахвяраваў на помнік Антону Лявіцкаму (Ядвігіну Ш.) 5 злотых[2].

55. 5 чэрвеня 1937 года выступіў з казаннем перад пілігрымамі ў Віленскай Кальварыі.

56. Абраны дэлегатам ад БНК на XIII кангрэс нацыянальных меншасцяў (Лондан, 13–15 ліпеня 1937 г.), аднак жа на кангрэс не паехаў, а выслаў у Лондан рэферат «Этычныя падставы культурна-нацыянальных меншасцяў».

57. 30 кастрычніка 1937 года ў касцёле Святога Мікалая адправіў ранішняе набажэнства за душу пісьменніка Ядвігіна Ш.

58. 2 лістапада 1937 года, на Задушкі, а 16-й гадзіне па адкрыцці і асвячэнні на Росах помніка Ядвігіну Ш., выступіў над магілай пісьменніка з прамовай.

59. 12 чэрвеня 1938 года ўдзельнічаў у беларускай пілігрымцы ў Віленскую Кальварыю: пачаў гэта паломніцтва словам у касцё-

---

[1] Газета «Родны край» № 17 (105), 29 лістапада 1936 г.; с. 4.

[2] Часопіс «Шлях моладзі» № 5 (104), травень 1937 г.; с. 18.

ле Святога Мікалая, а завяршыў яго выступленнем на Кальварыі разам з ксяндзамі Язэпам Германовічам і Віктарам Шутовічам.

60. 7 кастрычніка 1938 года паведамляў Язэпу Германовічу, што польскія марыяне забіраюць у Вільні беларускі дом, куплены за грошы княгіні Магдалены Радзівіл[1].

61. 30 лістапада 1944 года намеснік наркама дзяржбяспекі ЛССР палкоўнік Рудакоў зацвердзіў пастанову на арышт[2] Адама Станкевіча і пастанову аб выбранні меры стрымання ягонай «злачыннай дзейнасці», і мера тая, вядома ж, якая — турма[3]; на пастановах подпісы лейтэнанта Пяткявічуса, капітана Голасава і намесніка следчага аддзела НКДБ Літоўскай ССР падпалкоўніка Казлова.

62. 2 снежня 1944 года гэтыя дакументы падпісаў памочнік ваеннага пракурора Дубровін; мусіць, «хваляваўся» памочнік, бо на пастанове на арышт паставіў дату — 2 снежня 1945 (!) г.

63. 16 кастрычніка 1946 года ў касцёле Святога Мікалая Адам Станкевіч адправіў імшу па просьбе тых віленскіх палякаў, якія збіраліся ехаць на сталае жыццё ў Польшчу.

64. 13 красавіка 1949 года пачата наглядальная справа па абвінавачанні Адама Станкевіча.

65. 31 жніўня 1949 года гэта справа закрыта.

---

[1] Магдалена Радзівіл (1861–1945) — дзяячка беларускага культурнага руху, фундатарка; пры яе дапамозе выйшлі кнігі Ядвігіна Ш., Якуба Коласа, Максіма Багдановіча, Максіма Гарэцкага, Канстанцыі Буйло; засноўвала беларускія школы.

[2] LYA, F. K - 1, ap. 58, b. P - 12505, s.b., (196), l. 22.

[3] Тамсама, l. 23 ap.

КНІГІ ЛЕАНІДА ДРАНЬКО-МАЙСЮКА

1. Вандроўнік: вершы / рэдактар Р. Барадулін. Мінск: Мастацкая літаратура, 1983. 48 с. Наклад 2000 асобнікаў. (Серыя «Першая кніга паэта».)

2. Над пляцам: вершы / рэдактар Р. Барадулін. Мінск: Мастацкая літаратура, 1986. 88 с. Наклад 2700 асобнікаў.

3. Тут: вершы, паэмы, эсэ / рэдактар Р. Барадулін. Мінск: Мастацкая літаратура, 1990. 216 с. Наклад 2750 асобнікаў.

4. Проза радости: стихи и поэмы / редактор П. Кошель; перевод с белорусского В. Тараса, М. Шелехова, Ю. Кабанкова, И. Котлярова, Ф. Ефимова, О. Щедриной, В. Казакевича, В. Артемова, М. Попова, С. Кузнецовой, М. Вирты, Р. Лапушина, В. Чубура. Москва: Советский писатель, 1991. 160 с. Тираж 4000 экземпляров.

5. Пра тое, як я...: 13 несур'ёзных апавяданняў / рэдактар Р. Барадулін. Мінск: Мастацкая літаратура, 1992. 112 с. Наклад 2600 асобнікаў.

6. Акропаль: паэзія, эсэ / рэдактар Р. Барадулін. Мінск: Мастацкая літаратура, 1994. 192 с. Наклад 3000 асобнікаў.

7. Стомленасць Парыжам: вершы і эсэ / рэдактар В. Хлебавец. Мінск: Мастацкая літаратура, 1995. 192 с. Наклад 2000 асобнікаў.

8. Гаспода: выбранае / рэдактар В. Хлебавец. Мінск: Мастацкая літаратура, 1998. 384 с. Наклад 4000 асобнікаў. («Залатая серыя» «Паэзія XX стагоддзя»).

9. Места і свет: вершы / рэдактар У. І. Лапцёнак. Мінск: Беларускае таварыства «Кніга», 2000. 248 с. Наклад 1000 асобнікаў.

10. Паэтаграфічны раман: вершы, проза / рэдактар А. У. Лапцёнак. Мінск: Беларускае таварыства «Кніга», 2002. 112 с. Наклад 3000 асобнікаў.

11. Вершы. Каханне. Проза: выбранае / адказны за выпуск Ю. Хацкевіч. Мінск: Харвест, 2003. 304 с. Наклад 1500 асобнікаў.

12. Белая вежа (вместе с Юрием Кабанковым): стихотворения, письма / вступительное слово В. Тыцких; ответственная

за выпуск Л. Качанюк. Владивосток, 2004. 124 с. Тираж 300 экземпляров.

13. Цацачная крама: кніжка для вялікіх і малых / рэдактар Барыс Пятровіч (Сачанка). Мінск: Медисонт, 2008. 128 с. Наклад 1000 асобнікаў. (Серыя «Бібліятэчка часопіса Дзеяслоў».)

14. Анёлак і я: апавяданне / рэдактар Э. Акулін; уступнае слова Уладзіміра Някляева. Мінск: Галіяфы, 2009. 96 с. Наклад 1000 асобнікаў.

15. Кніга для спадарыні Эл: проза, вершы, п'еса / адказны за выпуск Г. Вінярскі; рэдактары А. Пашкевіч, Б. Пятровіч. Мінск: Кнігазбор, 2012. 200 с. Наклад 500 асобнікаў. (Серыя «Бібліятэка Саюза беларускіх пісьменнікаў "Кнігарня пісьменніка"»; выпуск 27.)

16. «...Натуральны, як лінія небасхілу»: архіўная аповесць пра Максіма Танка / адказны за выпуск Г. Вінярскі; рэдактары Б. Пятровіч, А. Пашкевіч. Мінск: Кнігазбор, 2017. 148 с., XXIV с. іл., наклад 500 асобнікаў. (Серыя «Бібліятэка Саюза беларускіх пісьменнікаў "Кнігарня пісьменніка"»; выпуск 97.)

ЗМЕСТ

Дранько-Майсюк, Л.

Д72 «...Усе бачылі нястачу віна...» : аповесць пра Адама Станкевіча / Леанід Дранько-Майсюк. — Мінск : Кнігазбор, 2019. — 168 с., XXIV с. іл. — (Бібліятэка Саюза беларускіх пісьменнікаў «Кнігарня пісьменніка» ; вып. 123).

ISBN 978-985-7227-26-6.

«...Усе бачылі нястачу віна...» — новая архіўна-дакументальная аповесць паэта Леаніда Дранько-Майсюка, багатая на мастацкія асэнсаванні.

Гэта змястоўны твор пра ксяндза Адама Станкевіча, пра ягоную самаахвярную працу на карысць Беларусі, пра яго пакуты ў астрозе...

Адам Станкевіч (24 снежня 1891 г.; н. ст. 5 студзеня 1892 г. — 29 лістапада 1949 г.) — рэлігійны мысляр, пісьменнік, палітык, гісторык, а перш за ўсё наш нацыянальны дзеяч, які марыў пра такую незалежную беларускую дзяржаву, якая адпавядала б узору заходнееўрапейскай дэмакратыі.

А яшчэ Адам Станкевіч бачыў найбольшую грамадскую карысць для бацькаўшчыны ў тым, каб існавала Беларуская каталіцкая царква.

УДК 821.161.1-3
ББК 84(4Беи)-44

На вокладцы змешчаны партрэт Леаніда Дранько-Майсюка работы Джона Кунстадтэра (для budzma.org).

12+

Літаратурна-мастацкае выданне

Бібліятэка Саюза беларускіх пісьменнікаў
«Кнігарня пісьменніка»
Выпуск 123

Дранько-Майсюк Леанід

«...Усе бачылі нястачу віна...»
Аповесць пра Адама Станкевіча

Адказны за выпуск Г. Вінярскі
Рэдактар Б. Пятровіч
Вёрстка Л. Гарадзецкай
Карэктура А. Спрытніч

Падпісана да друку 31.12.2019. Фармат 84×108 1/32.
Рызаграфія. Папера афсетная. Ум. друк. арк. 8,61 + 1,26 укл.
Ул.-выд. арк. 6,34. Дадатковы наклад 99 ас. Зак. 45.

ПУП «Кнігазбор».
Пасведчанне аб дзяржаўнай рэгістрацыі выдаўца, вытворцы, распаўсюдніка друкаваных выданняў № 1/377 ад 27.06.2014.
Вул. Я. Лучыны, 38-93, 220112, Мінск.
Тэл./факс (017) 207-62-33, тэл. (029) 772-19-14, 682-83-86.
E-mail: bkniha@tut.by

Надрукавана з арыгінала-макета заказчыка ў ЗАТ «Аргбуд».
Пасведчанне аб дзяржаўнай рэгістрацыі выдаўца, вытворцы, распаўсюдніка друкаваных выданняў № 2/182 ад 15.02.2016.
Вул. Берасцянская, 16, 220034, Мінск.